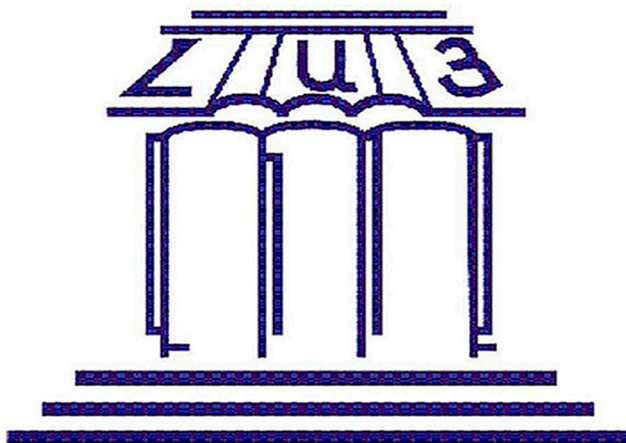

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԱՐՈՂԵ

ՏԱՐԱՍԱՌՆԻ

ՏԱՐՏԱՐԵԼԸ

ՊԵՏՅՐԱՏ
1936

845

7-68

-6 NOV 2011

84 Լ

7-68

պր.

ԱԼԵՔՍԱ ՌՈՒԵ

ՏԱՐԱՍԿՈՆՑԻ ՏԱՐՏԱՐԵՆԸ

ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՆԱԳՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՄԲ ԽՄԲԱԳՐԵՑ
Վ. ԹԵՐԶԻԲԱՇՅԱՆ

480 Լ
51845
1800

ՈՅՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՁՈՒԹՅՈՒՆ
1937

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒՄ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒՄԻ

Պատ. խմբագիր՝ Ա. Հ ա յ Ր յ ա Ն
Տեխ. խմբ.՝ Հ. Կ ա Ր ա ղ ե ս յ ա Ն
Սրբագրիչ՝ Ս. Շահբաղյան

Հրատ. 3745. Գլավ. լիազոր Կ. 1106
Պատվեր 691. Տիրամ 4000

Հանձնված է արտադրության 15 մայիսի 1936 թ.
Ստորագրված է տպագրության 27 դեկտեմբերի 1936 թ.

Ա.ՌԱԶԻՆ ԴՐՎԱԳ

ՏԱՐԱՍԿՈՆՈՒՄ

ԲԱՌԲԱԲԻ ՊԱՐՏԵԶԸ

Իմ առաջին՝ աչցելությունը Տարասկոնցի Տարտարենին, վորպես անմոռանալի մի թվական ֆնացել է հիշողությանս մեջ. արդեն տասներկու թե տասներեք տարի յե անցել այն որից, բայց այժմ ել այնպես պայծառ եմ հիշում այդ, վոր կարծես թե չերեկ յեղած լիներ։ Անվեհեր Տարտարենն այն ժամանակ ապրում եր քաղաքի մուտքի մոտ Ավինյոնի ճանապարհի վրա — ձախ թեվի չերրորդ տանը։ Այդ մի փոքրիկ սիրուն վիլլա յեր տարասկոնյան վոճով, առջևում պարտեզ, յետեվում պատըշգամբ, ձեփ-ձերմակ պատերով, կանաչ փեղկավոր լուսամուտներով, իսկ դռան առաջ մի խումբ փոքրիկ սավոյարներ¹⁾ ամեն ուր խաղ եյին անում կամ մրափում արևի տակ, գլուխը դրած իրենց կոշկաների արկղների վրա։

Դրսից այդ տունը նշանավոր վոչինչ չուներ։

Մարդ յերբեք չեր կարող կարծել, թե այդ մեր հերոսի կացարանն է։ Սակայն, յերբ ներս ելինք մտնում, ո՛, ուրիշ բան եր, ուրիշ բան...

Նկուղից մինչև կտուրն ամբողջ տունը հերոսական կերպարանք ուներ, մինչև անգամ պարտեզը...

Ո՛, Տարտարենի պարտեզի նմանը յերկու հատ ել չեք գտնի ամբողջ Յեվրոպայում։ Վոչ մի տեղական ծառ, վոչ մի ֆրանսիական ծաղիկ, միայն և միայն արևադարձային եկզոտիկ բույսեր, խեփի ծառեր, դամեանիներ, բամբակենիներ, կոկոսի, բանանի ծառեր, հնդիկ կեռասենիներ, արմավենիներ, մի բաոբաբ, հնդիկ թզենիներ, կակտուսներ, — այնպես վոր մարդ իրեն կարծում եր Կենտրոնական Աֆրիկայի խորքե-

¹⁾ Սավոյար — սավոյացի, այստեղ նշանակում է թափառաշրջիկ յերեխա։
Մ. խ.

բում, Տարասկոնից տասը հազար մղոն հեռու: Ինչ խոսք, վոր այս բոլորը բնական մեծությամբ չեյին: Այսպես որինակ — հնդկական ընկուզենիներն իրենց մեծությամբ հազիվ թե ճակնդեղի չափ լինեյին, իսկ բառբաբը (հսկա ծառը, arbores gigantea) շատ ազատ կերպով տեղավորված ե հափրուկի ծաղկամանի մեջ: Բայց այդ վոչինչ տարասկոնցիների համար այդ ել շատ ու շատ եր: Յերբ նրանցից մեկն ու մեկը կիրակի որբը բախտ եր ունենում մտնել Տարտարենի պարտեզը և աչքի անց կացնել նրա բառբաբը, նա միանգամայն հիացած եր դուրս գալիս այնտեղից:

Այժմ ինքներդ կարող եք մտածել, թե ինչքան սաստիկ եր իմ հուզմունքը, յերբ առաջին անգամ անցնում եյի այդ հրաշալի պարտեզով... Սակայն ուրիշ բան եր, յերբ վոտքսներս դրի հերոսի առանձնասենյակը:

Այդ առանձնասենյակը, վոր Տարասկոնի հրաշալիքներից մեկն եր, գտնվում եր պարտեզի խորքում չեվ նրա ապակեպատ դուռը բացվում եր ուղիղ դեպի բառբաբը:

Յերևակայեցեք ձեզ մի ընդարձակ դահլիճ հատակից մինչև առաստաղը զարդարված թրերով և հրացաններով: ամեն յերկրի ամեն տեսակ զենքեր դուք կարող եյիք գտնել այնտեղ — կարբիններ, անգլիական հրացաններ, ատրճանակներ, դանակներ, սրեր, թրեր, կոբսիկական դաշույններ, նիզակներ, նետեր, կասետներ, հոտենտոտյան մահակներ, մեքսիկական լաստոներ... և վո՛րն ասեմ:

Այդ ամենի վրա մեծ անողոք մի արև, վորը շողշողացնում եր լայն թրերի պողպատը յեվ հրազենների կոթը, կարծես մարդու վրա ել ավելի սարսուռ ազդելու համար: Միակ բանը, վոր փոքր ինչ մարդու սարսափը մեղմացնում եր, այդ այն որինակելի սարք ու կարգը և մաքրութունն եր, վոր տիրում եյին այդ զինանոցում: Ամեն բան կարգին իր տեղը դրած, մաքրած, սրած և նշանակված եր ինչպես զեղարանում, տեղ-տեղ կախված եյին այսպիսի մակագրություններ —

Թ ՈՒՆԱՎՈՐՎԱԾ ՆԵՏԵՐ — ՁԵՌՔ ՁՏԱՔ
Կամ

Լ ԳՐԱԾ ԵՃ — զԳՈՒՅՈՅ ԵՆՈՒՄ:

Յեթե այդ մակագրությունները տեսած չլինեյի, հազիվ թե համարձակվեյի ներս մտնել:

Առանձնասենյակի մեջտեղում դրված եր մի կլոր սեղան. սեղանի վրա մի շիշ ոռմ, մի տաճկական ծխախոտի քմակ, «Նապոլեոն» կոկի ճանապարհորդությունները, կոկերի յեվ Գուստավ Եմարի վեպերը, զանազան պատմություններ. արջեթի, փղերի և բազենների վորսորդության մասին և այլն: Վերջապես այդ սեղանի առաջ նստած եր մի մարդ — քառասուն-քառասունհինգ տարեկան, կարճահասակ, հաստիկ, լայն թիկունքով, կարմիր թշերով, հագին միայն շապիկ և բրդյա վարտիկ, խիտ ու կարճ միրուքով և վառվռուն աչքերով: Մի ձեռքում նա բռնել եր մի գիրք, իսկ մյուս ձեռքով ճոճում եր մի ահագին ծխամորձ յերկաթյա կափարիչով, և կարդալով, ով գիտե ինչ ահեղ վորսորդական մի պատմություն, նա իր ներքևի շրթունքը դեպի առաջ յերկարացնելով, մի այնպիսի սոսկալի ծամածռություն եր անում, վոր տարասկոնցի քաղքենու նրա բարեմիտ դեմքին տալիս եր պարզամիտ ահավորության այն բնույթը, վոր տիրում եր ամբողջ տան մեջ:

Այդ մարդը Տարտարենն եր, Տարասկոնցի Տարտարենը, անվեհեր, մեծ և աննման Տարասկոնցի Տարտարենը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ ՅԵՐՁԱՆԻԿ ՏԱՐԱՍԿՈՆ

ՔԱՂԱՔԻ ՎՐԱ

ԳԼԽԱՐԿԻ ՎՈՐՍՈՐԴՆԵՐԸ

Այն ժամանակ, վորի մասին խոսում եմ յես, Տարասկոնցի Տարտարենը դեռևս այն Տարտարենը չեր, ինչ վոր այսօր ե — Տարասկոնցի մեծ Տարտարենը, վորն այնքան ժողովրդական ե ամբողջ հարավային Ֆրանսիայում: Սակայն նույնիսկ այդ ժամանակն ել նա արդեն մի թագավոր եր Տարասկոնում:

Տեսնեք թե ինչպես հասավ նա այդ բարձր աստիճանին:

Ամենից առաջ պետք ե լավ իմացած լինենք, վոր բոլոր տարասկոնցիները սկսած մեծից մինչև փոքր, ամենքն ել վորսորդներ են: Վորսորդությունը տարասկոնցիների սիրտն ու հոգին ե սկսած այն առասպելական ժամանակներից, յերբ Տաքասկ անունով հրեշն ավերներ եր դործում այդ քաղաքի ճահճուտներում, և յերբ տարասկոնցիները ստիպված եյին անդա-

դար արշավանքի դուրս գալ նրա դեմ: Ինչպես տեսնում եք, այս բանը շատ հին է:

Այսպես ուրեմն, ամեն կիրակի առավոտ ամբողջ Տարաս-կոնը գնալ էր վերցնում և դուրս գալիս քաղաքից՝ հրացանն ուսին, պարկը մեջքին, վորսորդական փողերի և վորսորդական շների հաջողների աղմակի ընկերակցությամբ: Գեղեցիկ և սքանչելի յեր այդ տեսարանը... Միայն դժբախտաբար Տարաս-կոնում վորսի վոչ մի կենդանի չկար, դեղի համար մի հատ ել չէյիք կարող գտնել:

Ինչքան ել վոր անբան լինեն կենդանիները, այնուամե-նայնիվ վերջի վերջո նրանք ել են խեղճանում:

Ամբողջ Տարասկոնի շրջակայքում հինգ մղոն տարածու-թյամբ կենդանիների վորջերը դատարկ են, թռչնի ընկերը լք-ված: Վոչ մի հատ լոր, վոչ մի հատ կեռնեխ, վոչ մի ճագարիկ, վոչ նույնիսկ ամենափոքր մի ծիտ:

Սակայն վորքան զբաղվի են այդ գեղազվարճ բլրակները, վորոնց վրա տարածված է մրտենիների, խնկենիների և անու-շահոտ նարդոսների բույրը, խաղողի գեղեցիկ վորթերը աստի-ճան առ աստիճան ծածկում են Ռոնա գետի ափերը. սատանա-տանի, վորքան քաղցրահամ են նրանց վողկույզների լիքը հա-տիկները... Այն, բաց չնայելով այդ ամենին, Տարասկոնի համ-բավը շատ վատ է թե չորքոտանիների և թե թևավորների փոքրիկ աշխարհում: Նույնիսկ չվող թռչուններն իրենց չվացու-ցակում մի անագին խաչ են դրել Տարասկոնի անվան դիմաց: Յեվ, յերբ վալրի բաղերը յերկայն յեռանկյունիներ կազմած, իջնում են դեպի Կամարգ կղզին, հենց վոր հեռվից նկատում են քաղաքի զանգակատները, յերամի առաջնորդն իսկույն խիստ բարձր ձայնով կանչում է — «Ահա Տարասկոնը, ահա Տարասկոնը»... և ամբողջ յերամբ մեկ անգամից թեքում է ճանապարհը:

Մի խոսքով վորսի կենդանիներից ամբողջ յերկրում մի-այն մի հատիկ ծեր նապաստակ է մնացել, վոր չգիտես ինչ հը-բաշքով կարողացել է խուսափել տարասկոնցիների կազմակեր-պած կոտորածից և համառորեն շարունակում է ապրել այդ յերկրում: Այդ նապաստակը հայտնի չե ամբողջ Տարասկոնին. մինչև անգամ առանձին անուն են տվել նրան — Ճեպըն-թաց: Ամենքը գիտեն, վոր այդ նապաստակն ապրում է պ-րոնպարի կալվածում և, — չմոռանալով հարևանցի կերպով հի-

շել, հենց այս պատճառով ել այդ կալվածի գինը կրկնապատկ-վել և յեռապատկվել է, — սակայն մինչև այսօր դեռ վոչ վոք չի կարողացել բռնել նրան:

Այսօրվա օրը հազիվ յերկու կամ յերեք համառներ գտնը-վին, վորոնք դեռևս ձեռք չեն քաշել այդ նապաստակից: Մյուս-ները վաղուց արդեն հույսը կտրել են. այնպես վոր Ճեպըն-թացն այժմ մի տեսակ տեղական սնահավատ փողովուրդն առա-կա չե դարձել տարասկոնցիների համար, չնայած վոր տարաս-կոնցիներն առհասարակ սնահավատ փողովուրդ չեն և խորո-ված ծիծեռնակ ուտում են, յերբ ձեռք են գցում:

— Շատ լավ, կասեք դուք, յեթե վորսի կենդանիներ չկան, հապա ել լինչ են անում Տարասկոնի վորսորդները ամեն կիրա-կի:

Ի՞նչ են անում:

Ահա թե ինչ են անում: Դուրս են գալիս դաշտը քաղաքից յերկու-յերեք մղոն հեռու. բաժանվելով փոքրիկ խմբերի, հինգ հոգի այստեղ, վեց հոգի այնտեղ, նստում կամ թիկն են տալիս մի վորևե ջրհորի, քանդված պատի կամ ձիթենու շվաքի տակ, բաց են անում իրենց վորսորդական պալուսակները, հանում են մի-մի կտոր լավ տապակած յեղան միս, մի քանի գլուխ սոխ, մի քանի հատ յերչիկ, յերեմն ել տեսակ-տեսակ փոքրիկ ձկներ և սկսում են մի անվերջանալի նախաճաշ: Ռոնայի հրա-շալի գինին ել իհարկե անպակաս է, մեկն այն գինիներից, վո-րոնք ուրախացնում են մարդու սիրտը և յերգել տալիս: Վեր-ջապես լավ կազդուրվելուց հետո վեր են կենում, շներին կան-չում են, հրացանները լցնում և սկսում են վորսալ: Այսինքն այդ պարոններից ամեն մեկն իր գլխարկը վերցնում է, ամբողջ ուժով նետում դեպի վեր և ողի մեջ կրակում — հինգ, վեց կամ յերկու կալիբրի մանր գնդակներով, նայած պայմանին:

Ով ամենից շատ նշանին խփի, նա ել ընտրվում է վոր-սի թագավոր և յերեկոյան հաղթական կերպով մտնում է Տա-րասկոն շների հաջողով և փողերի աղաղակով, ծակծկված գըլ-խարկը հրացանի ծայրին ցցած:

Ավելորդ է անշուշտ ձեզ ասել, վոր քաղաքում գլխարկի մեծ առևտուր կա, կան նույնիսկ գլխարկավաճառներ, վորոնք ծախում են նախապես ծակծկած և պատառոտած գլխարկներ խակ վորսորդների համար, սակայն դեղագործ Բեղուքեն է միայն,

վոր ինչպե՞ս հայտնի յե, գնում ե զրանցից: Դա անպատվություն ե:

Գլխարկի վորսորդության մեջ Տարասկոնցի Տարտարենը իր մրցակիցը չունեւ: Ամեն կիրակի առավոտ նա տնից դուրս ե գալիս մի բոլորովին նոր գլխարկ գլխին և ամեն կիրակի յերեկոյան վերադառնում ե գլխարկից անացած մի փոքրիկ լաթով: Բառարի համեստ տան ամբողջ վերահարկը լիքն եր այդ փառավոր հաղթանակի նշաններով: Դրա համար ել բոլոր տարասկոնցիները նրան համարում եյին իրենց պետը, և վորովհետեւ Տարտարենը լավ տեղյակ եր վորսորդության բոլոր կանոններին, կարգացել եր ամեն տեսակի վորսորդության վերաբերյալ բոլոր ձեռնարկները, բոլոր ուսումնասիրությունները, սկսած գլխարկի վորսորդությունից մինչև Բիրմանյան վագրի վորսորդությունը, ուստի և այդ պարոնները միաձայն ընտրել եյին նրան դատավոր և իրավարար իրենց վեճերի ժամանակ:

Ամեն որ ժամի յերեքից մինչև չորսը զինավաճառ Կոստեկալի խանութում կարելի յե տեսնել մի հաստլիկ, ծանրախոհ մարդ, ծխամորճը բերանին, կաշեպատ թիկնաթոռի վրա բազմած և շրջապատված գլխարկի վորսորդներով, վորոնք վոտքի վրա կանգնած աղմկալի վիճում եյին: Այդ մարդը Տարասկոնցի Տարտարենն ե, վորը դատաստան ե կտրում—իբրև Ներբովթ¹⁾ և Սողոմոն իմաստուն միաժամանակ:

ՎԱ՛Չ, ՎԱ՛Չ, ՎԱ՛Չ:—ՅԵՐՁԱՆԻԿ ՏԱՐԱՍԿՈՆ ՔԱՂԱՔԻ
ՎՐԱ ՆԵՏՎԱԾ ԱԿՆԱՐԿԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բացի վորսորդությունից քաջասիրտ տարասկոնցիները մի ուրիշ բանի ել մեծ սեր ունեյին— ալն ե, ոռմանսների, անհավատալի քանակությամբ ոռմանսներ են սպառվում այս փոքրիկ յերկրում: Աշխարհի յերեսին ինչքան հնացած ու մոռացված յերգեր կան, այդ բոլորը դուք կգտնեք Տարասկոնում, նրանք այստեղ դեռևս թարմ են անցել: Ամեն մի ընտանիք ունի սեփական ոռմանսը և ամենքը գիտեն թե վճի յերգը վճի ընտանիքինն ե: Որինակի համար ամենքը գիտեն, վոր դեղավաճառ Բեդյուքեյի ոռմանսը հետևյալն ե.—

1) Ներբովթ կամ Նեմբոգ— Պալդեայի առասպելական թագավորը, վորը յեղե, ե քաջ և ճարպիկ զորավոր: Մանր. խմբ.

Ո՛վ պայծառ աստղ, պատճելի յես ինձ համար...

Զինավաճառ Կոստեկալդի ոռմանսն ե՛

Կուզեցնալի՞ր գնալ հյուղակների աշխարհը...

Իսկ քաղաքային հարկահավաքինը՝

Յերբ լինելի տեսեսանելի, ինձ մարդ չեր տեսնի...

(Յերգիծական յերգ)

Յե՛վ այդպես եր ամբողջ Տարասկոնը: Շարաթը լերկու թե յերեք անգամ հավաքվում են իրար մոտ և ամեն մեկն սկսում է իր ոռմանսը յերգել:

Զարմանալին այն է, վոր միշտ միևնույն յերգերն են յերգվում և վաղ ժամանակներից սկսած քաջ տարասկոնցիները յերբեք չեն մտածել իրենց ոռմանսները փոխելու մասին: Յերգերը ժառանգաբար անցնում են սերնդից-սերունդ և մնում անփոփոխ վորպես սրբութուն: Մեկի մտքով անգամ չի անցնում գոնե զանազանության համար փոխել իր յերգը մեկ ուրիշի յերգի հետ: Այսպես որինակ, յերբեք Կոստեկալդի ընտանիքի մտքով չեր անցնում յերգել Բեզյուլքեյի ընտանիքի յերգը, և վոչ ել Բեզյուլքեյի ընտանիքն է մտածում Կոստեկալդի յերգը բերան առնել:

Անշուշտ դուք պիտի յենթադրեք, վոր նրանք շատ լավ պիտի իմանային այդ բոլոր ոռմանսները, քառասուն տարի շարունակ յերգելով իրար ներկայութեամբ: Բայց վոչ, ամեն մեկը պինդ պահում է իր ոռմանսը և ամենքն ել դո՛հ են:

Յերգեցողութեան մեջ ել, ինչպես և գլխաբկի վորսորդութեան մեջ, առաջին տեղը բռնում եր Տարտարենը: Նրա առավելութունն այն եր, վոր նա ինքն իր սեփական ոռմանսը չուներ, այլ յերգում եր բոլոր յերգերն ել:

Բոլորն ել...

Միայն թե մարդ կասեմ, յեթե կարողանաք նրա բերանը բաց անել ու յերգել տալ. վաղուց արդեն սալոնական հաջողություններից ձանձրացած մեր տարասկոնցի հերոսն ավելի լավ է համարում խորասուզվել վորսորդական զրքերի ընթերցանության մեջ և կամ ժամանակ անցկացնել քաղաքային ա-

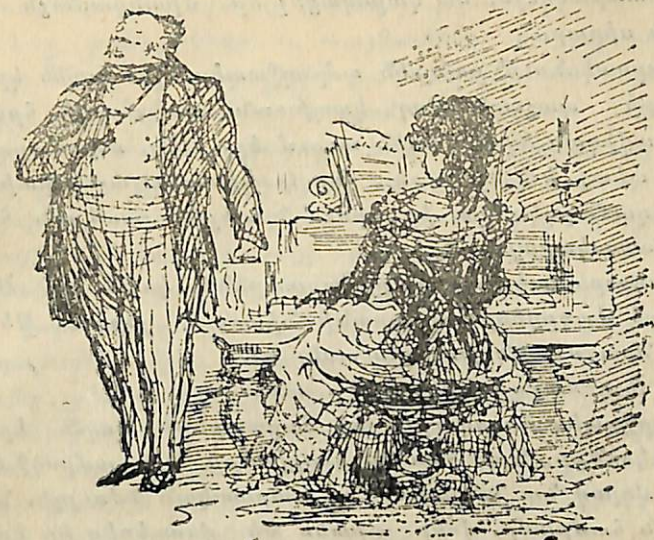
կումբում, քան թե գավառական դաշնամուրի առաջ կանգնած չերկու տարասկոնյան մոմի արանքում քաղցր ուռնասներ չերգեր։ Այդ յերաժշտական հանդեսները նա իր արժանապատ- վությունից ցածր եր համարում...

Բայց և այնպես յերբեմն-յերբեմն, յերբ յերաժշտական յերեկույթներ ելին լինում դեղադործ Բեզյուլքեյի մոտ, նա իբր թե պատահամբ մտնում եր դեղատուն և յիրկար չեմ ու չում անելուց հետո վերջապես համաձայնում եր տիկին Բե- ղյուլքեյի հետ միասին «Ռոբերտ Դեվի» նշանավոր դուետը յերգել... Ո՛վ չի լսել այդ, նա առհասարակ վոչինչ չի լսել... Յեթե յես հարյուր տարի ել ապրելու լինեմ, դարձյալ կենդա- նի պիտի լինի իմ առաջ մեծ Տարտարենի այդ պատկերը։ Կհա հանդիսավոր քայլերով մոտենում ե նա դաշնամուրին, անհա հենվում ե նա իր բազուկների վրա, անում ե իր սովորական ծամածուծությունը և դեղատան ցուցադրությունում փայլող խոշոր սրվակների կանաչավուն ցուլքերի տակ փորձում ե իր բարե- համբույր գեմքին տալ Ռոբերտ Դեվի անուխի ու դժոխային արտահայտությունը։

Հաղիվ նա կանգնում ե դաշնամուրի առաջ, և անա մի սարսուռ ե անցնում ամբողջ դահլիճով։ Երբեք զգում եմ, վոր բոպեն հանդիսավոր ե և անա մի շատ նշանավոր բան պիտի կատարվի... Այն ժամանակ կարճ լուսթյունից հետո տիկին Բեզյուլքեն սկսում ե նվագել ու յերգել։

Ռոբերտ, վորից յես սիրում եմ,
Սիրսու ու հոգիս նվիրում եմ,
Անգուր, ցա՛յիք ցավերս թեւ (կրկին)
Ոն, խղճա ինձ,
Խղճա յեվ քեզ։

Տիկինը ցածր ձայնով ավելացնում եր. «Տարտարեն, սկսե- ցեք», իսկ Տարասկոնցի Տարտարենը բազուկը դեպի առաջ պարզած, բուռնքները սեղմած, ուռնակները դողդոջուն, անուխի ձայնով յերեք անգամ վորոտում եր. «Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ», վոր նրա հարավային արտասանությամբ դուրս եր գալիս «Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ» և նրա անուխի ձայնից դաշնամուրի լարերը թրթռում ե- յին, վորից հետո տիկին Բեզյուլքեն նորից կրկնում եր.

Ո՛ն, խղճա ինձ,
Խղճա յեվ քեզ...

— «Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ» — գոռում եր Տարտարենն ել ավելի ուժով, և դրանով ել վերջանում եր նշանավոր դուետը։

Ինչպես տեսնում եք, յերգածը մեծ բան չեք, բայց այն- պես հաջող եր կատարումը, այնքան բնորոշ եր միմիկան, այնպես դիվական, վոր ամենքն անից սարսուռում ելին և չորս- հինգ անգամ անընդհատ ստիպում ելին նրան կրկնել իր վո- րոտալից «Վա՛յ, վա՛յ»-ը։

Այնուհետև Տարտարենը ճակատը սրբում եր, սիրալիք ժպտով տիկիններին, տղամարդկանց աչքով անում և հաղթա- կան կերպով ուղևորվում դեպի ակումբը։ «Բեզյուլքենների մոտ ելի, — ասում եր նա այնտեղ անհոգությամբ, — դարձյալ ստի- պեցին «Ռոբերտ Դեվի» դուետը յերգել»։

Բայց ամենից գլխավորն այն ե, վոր ինքն ել հավատում եր իր ասածին...

Ն Ր Ա Ն Ք

Ահա այդ բազմապիսի տաղանդների շնորհիվ եր, վոր Տարասկոնցի Տարտարենը այսպիսի բարձր դիրք եր ստացել ամբողջ քաղաքում։

Անտարակույս, նա կարողացել էր միանգամայն գրավել ամենքի սիրտը:

Տարասկոնում բանակն ամբողջապես նրա կողմն էր: Հանդերձանքի պաշտոնաթող կապիտան քաջահաղթ հրամանատար Բրավիդան նրա մասին ասում էր. «Ա՛յ, տղամարդ եմ ասել», և պետք է լենթադրել, վոր կապիտանը լավ պիտի ճանաչեր «տղամարդկանց», իր որում նրանցից շատերին հանդերձանք մատակարարելով:

Դատարանական կազմը Տարտարենի կողմն էր: Ծերունի նախագահ Լադելիզը դատարանի նիստում յերկու թե յերեք անգամ նրա մասին խոսելիս ասել էր.

— Այդ մարդը խարակտեր ունի:

Վերջապես ժողովուրդն էլ Տարտարենի կողմն էր: Նրա լայն թիկունքը, նրա հպարտ քայլածքը, նրա ամբողջ կերպարանքը, վորով նա նմանվում էր մարտական նժույգի, նրա հեղոսական համբավը, վորը չգիտես թե վորտեղից էր ծագել և վերջապես այն պղնձադրամներն ու ապտակները, վոր նա բաժանում էր իր դուռնը թրեմ լեկող փոքրիկ կոշիկ սրբողներին, այդ ամենը նրան դարձրել էին մի տեսակ տեղական լորդ Սեյմուր, տեղական փոքրիկ թագավոր: Կիրակի յերեկոները, յերբ նա իր վորսորդական բաճկոնակի մեջ սեղմված և գլխարկի գզգզված կտորը հրացանի ծայրին տնկած, վորսից վերադառնում էր քաղաք, Ռոնայի նավահանգստի բեռնակիրները խորին հարգանքով գլուխ եյին տալիս նրան և աչքի տակով իրար ցույց տալով նրա թեմբեի հաստ մկանները հիացմունքով փսփսում եյին.

— «Ա՛յ, ուժ եմ ասել, մարդը կրկնակի մկաններ ունի»:

Կրկնակի մկաններ...

Միայն Տարասկոնում կարելի չէ այդ տեսակ բան լսել:

Ցեմ սակայն չնայած այդ ամենին, չնայած իր բազմակողմանի շնորհներին, չնայած իր կրկնակի մկաններին և վերջապես ժողովրդի ընդհանուր համակրությունը, քաջ հրամանատար Բրավիդայի անգնահատելի հարգանքին, այնուամենայնիվ Տարտարենը յերջանիկ չէր. այդ փոքրիկ քաղաքը նրան շատ նեղ էր թվում, նա ճնշվում, խեղդվում էր այնտեղ: Տարասկոնի մեծ դավալը ձանձրանում էր Տարասկոնում: Բանն այն է, վոր Տարտարենի հերոսական հոգին, նրա արկածախնդիր բնավորությունը, վոր միշտ ձակատամարտեր, պամպասներում

արշավանքներ, վտանգավոր վորսորդություններ, ավազոտ անապատներ, փոթորիկներ ու տալֆուներ էր յերազում, չէր կարող գոհանալ այնպիսի չնչին բաներով, ինչպես կիրակնորյա գլխարկի վորսորդությունը և կամ զինավաճառ Կոստեկալի խանութում դատաստան կտրելը: Խեղճ մեծ մարդ, այդ տեսակ կյանքը վերջ ի վերջո կարող էր մաշել, հյուծել նրան:

Ջուր էր նա աշխատում հորիզոնը լայնացնելու, կամ տաղտկալի ակումբը և շուկայի հրապարակը մոռանալու համար շրջապատել իրեն բաղբաբով և Աֆրիկայի այլ բույսերով. զուր էր նա դարսում զենք-զենքի վրա, մալայան դաշույնը մալայան դաշույնի վրա. զուր էր նա անմահ Դոն Կիխոտի նման իր գլուխը լցնում վիպական գրքերի ընթերցանությամբ կտրվելու համար անողոք իրականությունից... Ավանդ, այդ ամենը վոչ միայն չէր հագեցնում նրա արկածախնդրության ծարավը, այլ ընդհակառակն ավելի բորբոքում էր: Այդ զենքերի տեսքը մշտապես նրան պահում էր գրգռված և դադադած վիճակում: Այդ հրացանները, նետերը, լասոները աղաղակում եյին. «Կռվ, կռվ»: Նրա բաղբաբի ճյուղերի մեջ փչում էր մեծ ճանապարհորդությունների քամին և չար խորհուրդներ փսփսում նրա ականջին: Մնացածն էլ լրացնում եյին Գոլոստով Եմարը և Ֆենիմոր Կուպերը¹⁾:

Ո, քանի՜-քանի անգամ ամառվա խեղդող կեսօրից հետո, յերբ նա, լայն թրերով շրջապատված մենակ նստած կարդում էր, մոռնալով վեր է թռել տեղից, գիրքը մի կողմ շարտել և վազել դեպի պատը՝ այնտեղից ցած բերելու զենքերի ժողովածուն:

Խեղճ մարդ. նա մոռանում էր, վոր Տարասկոնումն է, իր տանը նստած, գլուխը թաշկինակով փաթաթած, միայն վարտիկով: Իր կարդացածը նա իսկույն ուզում էր դործադրել և ինքն իր սեփական ձայնով վոգեկորված, կացին կամ մի տոմահավի ճոճելով, աղաղակում էր.

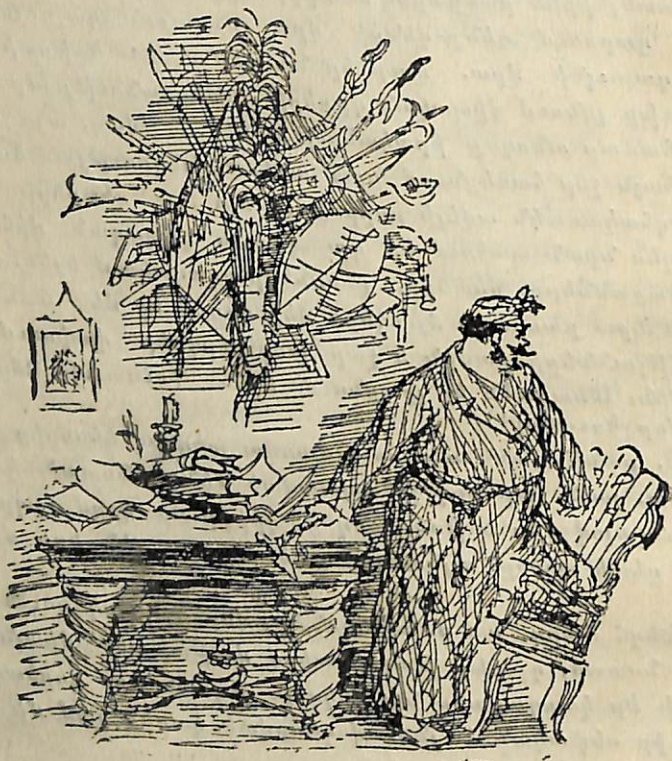
— «Հապա, թող մի գան նրանք»:

Նրանք. բաց ուղքեր են նրանք:

Տարտարենն ինքն էլ լավ չգիտեր այդ... Նրանք — դա այն ամենն է, ինչ հարձակվում է, այն ամենը, ինչ կռվում է, կծում, չանկռում, այն ամենը, ինչ քերթում է, ինչ վոռնում է, մոռնում է... Ահա թե ուղքեր եյին նրանք. Սիուկս

¹⁾ Արկածալից վեպերի հեղինակներ: Մանոբ. խմբ.

ցեղի հնդիկը, վոր պարում ե ուղմական սյունին կապած թշվառ սպիտակամորթի շուրջը: Ապառաժոտ լեռները գորշ արջը, վոր արյունոտ լեզվով ինքն իրեն լիզում ե ու որորվում. ա- նապատների տուարեզը, Մալայան կղզիների ծովահենը, Աբուլ-ջ- ան կիրճերի ավազակը, — դրանք եյին նրանք. այսինքն այն ամենը, ինչ նշանակում ե պատերազմ, ճանապարհորդութիւն, արկածներ և փառք:

Բայց ավանդ, անվեհեր Տարասկոնցին դուր եր նրանց կան- չում, դուր եր նրանց մարտակոչ նետում, նրանք չեյին գա- լիս ու չեյին յերևում: Յեվ վճռակցից կամ ինչ՞ե նրանք պի- տի գային Տարասկոն:

Սակայն Տարտարենն ամեն ժամանակ նրանց սպասում եր. սպասում եր մանավանդ յերկոյան դեմ ահուժը գնալիս:

ՅԵՐԲ ՏԱՐՏԱՐԵՆՆ ՈՒՂԵՎՈՐՎՈՒՄ ԵՐ ԴԵՊԻ ԱԿՈՒՄԲ

Տաճարական ասպետը, վորը պատրաստվում ե գրոհ տալ նրան պաշտոնը անհավատների վրա, չինական վագրը, վորը կովի չե պատրաստվում, կոմանշ ցեղի ուղմիկը, վորը բռնում ե պատերազմի ուղին, — այս բոլորը վոչինչ ե համեմատած Տարասկոնցի Տարտարենի հետ, յերբ նա վոտքից մինչև գլուխ սպառազինվում եր ահուժը գնալու համար յերկոյան ժամ իննին, զինվորական հավաքի շեփոթից մի ժամ հետ:

Ռազմական տաղանդ, — ինչպես ասում են նավաստիները:

Ձախ ձեռքում Տարտարենը բռնում եր սրածայր յերկա- թյա լախտ, աջ ձեռքում՝ մի դաշուճակովոր ձեռնափայտ, ձախ գրպանում մի կաստեռ, աջում — մի ատրճանակ. կրծքի վրա, բաճկոնակի և շապկի արանքում՝ մի մալայական դանակ: Թու- նավոր նետերին նա ձեռք չեւ տալիս, վորովհետև նրանք կը- վի անազնիվ միջոցներ են...

Տնից դուրս գալուց առաջ նա իր սենյակում մի քանի րոպե վարժութիւն եր անում, նշան եր բռնում, մարմնամար- զական դանազան շարժումներ անում, հետո կեռ բանալիներ զրպանը դնելով, ծանրորեն ու հանդարտ քայլերով անցնում եր պարտեզից: Անգլիացու նման, պարոններ, անգլիացու նը- ման, սառնասրտութիւնը քաջութիւնը նշան ե: Հասնելով պար- տեզի ծայրը, նա ձեռքը տանում եր յերկաթյա ծանր դռանը և այնպես հանկարծակի ու ախպիսի ուժով բաց եր անում դուռը, վոր դուռը կաշում եր պատին: Այ, յեթե նրանք դռան յետե- վում լինեյին, կարող եք յերևակայել նրանց վիճակը: Բայց դժբախտաբար վոչ մի անգամ նրանք այնտեղ չեյին լինում:

Դուռը բացվելուց հետո Տարտարենը դուրս եր գալիս, սուր հայացք եր ձգում աջ ու ձախ, հետո նույն արագութեամբ դուռը կողպում եր և ճանապարհ ընկնում:

Ավինյոնի ճանապարհի վրա կատու անգամ չի յերևում: Դռները փակ, լուսամուտները մուկ: Շուրջը խավար ե: Յեր- բեմն հեռվում առկայծում են փողոցի լապտերները Ռոնա գե- տի մշուշի մեջ:

Հպարտ և հանդարտ քայլում եր Տարասկոնցի Տարտա- րենը զիշերվա խավարի մեջ: Լսվում եյին նրա ներդաշնակ քայլերը և ձեռնափայտի հարվածները, վորի յերկաթե ծայրը կայծեր եր հանում փողոցի քարերից: Լինեւր բուլվար, լայն

պողոտա, թե նեղ փողոց, նա միշտ ճանապարհի մեջտեղով եր-
բայլում: Նախադգուշության սքանչելի միջոց, վոր հնարա-
վորութունն է տալիս հեռվից տեսնելու վտանգը, և մանավանդ
խուսափելու աչք բոլորից, ինչ յերեկոները յերբեմն թափվում է
լուսամուտներից Տարասկոնի փողոցներում: Նրա այս խոհեմու-
թյունը տեսնելով, չկարծեք, վոր Տարտարենը վախենում էր...
վոչ, նա պարզապես զգուշանում էր:

Լավագուշն ապացույցը, վոր Տարտարենն անյերկչուղ էր,
այն է, վոր փոխանակ լայն, լուսավոր ծառուղիով ակումբ դը-
նալու, միշտ ընտրում էր ամենանեղ և ամենամութ փողոցնե-
րը, վորոնց վերջում յերևում են գետի չարագուշակ ալիքները

և այդպիսով ճանապարհը յերկարացնում համարյա ամբողջ
քաղաքի միջով: Խեղճ մարդը միշտ սպասում էր, վոր անա-
պառ ծուռ փողոցներից սեկի անկյունում, գիշերվա խավարի
միջից նրանք յետևից հարձակում կգործեն իր վրա: Գլուխ
կտամ, վոր նրանցից վոչ մեկը վողջ չէր պրծնի նրա ձեռքից,
բայց անի ու տես, վոր բախտը յերբեք և վոչ մի անգամ չէր
արժանացնում նրան իր ցանկացած հանդիպման: Ամբողջ ճա-

նապարհի վրա մի շուն, մի հարբած մարդ անգամ չէր հանդի-
պում, վոչինչ...

Սակայն յերբեմն պատահում էր կեղծ տագնապ: Հանկարծ
նրա ականջին դիպչում էյին քայլերի և խոսակցության խուլ
ձայներ... «Ուշադրութուն», — ասում էր Տարտարենն ինքն ի-
րեն, կանգ առնելով, նայելով խավարի մեջ, նա կուսում ու ա-
կանջը կպոնում էր գետին, հնդիկների սովորության համաձայն:
Քայլերն ավելի ու ավելի մոտենում են. խոսակցության ձայ-
ներն ավելի վորոշակի յեն դառնում... այլևս կասկած չի կա-
րող լինել, վոր նրանք մոտենում են, վոր յեկողները նրանք
են... Տարտարենն արդեն աչքերը կրակ կտրած, հեմալով, հովազի
նման ինքն իր վրա կծկվում է, պատրաստվելով խոյանալ, ար-
ձակելով իր ռազմի ազդակը... յերբ մեկ էլ հանկարծ խավարի
միջից տարասկոնցու մեղմ ու բարի մի ձայն կանչում էր.

— Եհե, աչք դուրս յես, Տարտարեն... Բարիկուն, Տարտարեն:

Անեծք: Բանից դուրս եր գալիս, վոր յեկողը դեղավաճառ
Բեզյուքեն է, վորն իր ընտանիքով վերադառնում էր Կոստե-
կալդի մոտից, վորտեղ նրանք յերգել էյին իրենցը:

— Բարի յերեկո, բարի յերեկո, — մըթմըթում էր Տար-
տարենը կատաղած, վոր սխալվել է, և ձեռնափայտը բարձր
բռնած կորչում էր գիշերային մթության մեջ:

Հասնելով ակումբի դռան մոտ, անվեհեր Տարասկոնցին,
դեռ մի քանի բոպե ներս չէր մտնում, այլ դռան առաջ անց
ու դարձ էր անում... Վեհջապետ հոգնած նրանց սպասելուց
և համոզվելով, վոր նրանք այլևս չեն յերեվա, նա մի վերջին
սուր ակնարկ եր ձգում մթության մեջ և բարկացած մըմըն-
ջում. «վոչինչ... վոչինչ... յերբեք վոչինչ»:

Այդ ասելով քաջ Տարասկոնցին մտնում էր ներս և սկսում
էր իր սովորական թղթախաղը հրամանատարի հետ:

ՅԵՐԿՈՒ ՏԱՐՏԱՐԵՆՆԵՐԸ

Բաց ինչպես էր յեղել, սատանան տանի, վոր արկած-
ների սիրահար, ճանապարհորդությունների և վտանգների հա-
մար հոգի տվող Տարասկոնցի Տարտարենը վոչ մի անգամ
վոտքը դուրս չէր դրել Տարասկոնցի:

Փաստն այն էր, վոր մինչև քառասունհինգ տարեկան հա-
սակը մեր անվեհեր Տարասկոնցին իր ծննդավայրից դուրս,

վոչ մի տեղ դեռ չեն գիշերել: Նա մինչև անգամ չեն կատարել նշանավոր ճանապարհորդութունը դեպի Մարսել, թեև Մարսել գնալը մի տեսակ պարտք է ամեն մի պրովանսացու համար: Նա հաղիվ է ճանաչում Բոկերը, թեև Բոկեր գնալու համար հարկավոր է միայն մի կամուրջ անցնել, բայց այդ անիծած կամուրջն էլ այնքան յերկար է և միևնույն ժամանակ այնքան խախուտ, գետն էլ այդ տեղում այնքան լայն ու խոր է, վոր գիտե՞ք... Տարտարենն ավելի լավ եր համարում ման գալ հաստատ հողի վրա:

Բանն այն է, պետք է խոստովանվել, վոր մեր հերոսի մեջ ապրում էին յերկու իրարից բոլորովին տարբեր բնավորութուններ: «Յես զգում եմ իմ մեջ յերկու անձնավորութուն» — ասել է յեկեղեցու հայրերից չգիտեմ վոր մեկը: Նույնը կարող եր ասել նաև Տարտարենը, վորը կրում եր իր մեջ յերեկվի ասպետ Դոն-Կիխոտի վոգին, նույն ասպետական ձգտումները, նույն հերոսական իդեալը, նրա խելագարության հասնող վիպական նույն արկածասիրութունը: Դժբախտաբար նա չունի հեղափոխական հիդալգոյի նիհար և վոսկրոտ կազմվածքը, այդ յերևութական մարմինը, վորի դեմ անդոր էին նյութական կյանքի հարվածները, վոր կարող եր քսան գիշեր առանց զրահ հանելու պոռկել չոր գետնի վրա և քառասուն ութ ժամ անցկացնել միայն մի բուռը բրինձով... Տարտարենն ընդհակառակը բոլորովին այլ կազմվածքի տեր մարդ եր. նրա մարմինը շատ գեր եր, շատ ծանր, շատ զգայուն, շատ փափուկ ու քնքուշ, սովորած քաղցենու պահանջներին և խորթականելի վոտներով:

Դոն-Կիխոտը և Սանչո-Պանսան միևնույն անձնավորության մեջ. կարող եք յերևակայել, թե վորքան դժվար պետք է լիներ նրանց համար ապրել միևնույն հարկի տակ: Ի՞նչ ճակատամարտեր, ինչպիսի յերկպառկութուն: Ահա մի Պիլարոզ, վոր արժանի չէ Լուկիանի կամ Սենտ-Եվրեմոնի¹⁾ գրիչին, մի խոսակցութուն, վոր տեղի չէ ունենում Տարտարեն-Կիխոտի և Տարտարեն-Սանչոյի միջև:

Տարտարեն - Կիխոսը վոգեկորված Գուստավ Եմաբր պատմություններով, գոռում եր. «Յես գնում եմ»:

¹⁾ Լուկիան — հին հռոմեական յերգիծարան. Սենտ-Եվրեմոն ֆրանսիացի գրող (1610—1703): Մ. Խ.

Տարտարեն - Սանչոն, մտածելով միայն հողացավի մասին, պատասխանում եր. «Յես մնում եմ»:

Տարտարեն - Կիխոսը (սաստիկ վոգեկորված). — Տարտարեն, ծածկիր ճակատդ փառքի պսակով:

Տարտարեն-Սանչոն (բոլորովին հանդարտ). — Տարտարեն, ծածկվիր ֆլանելով, կմրես:

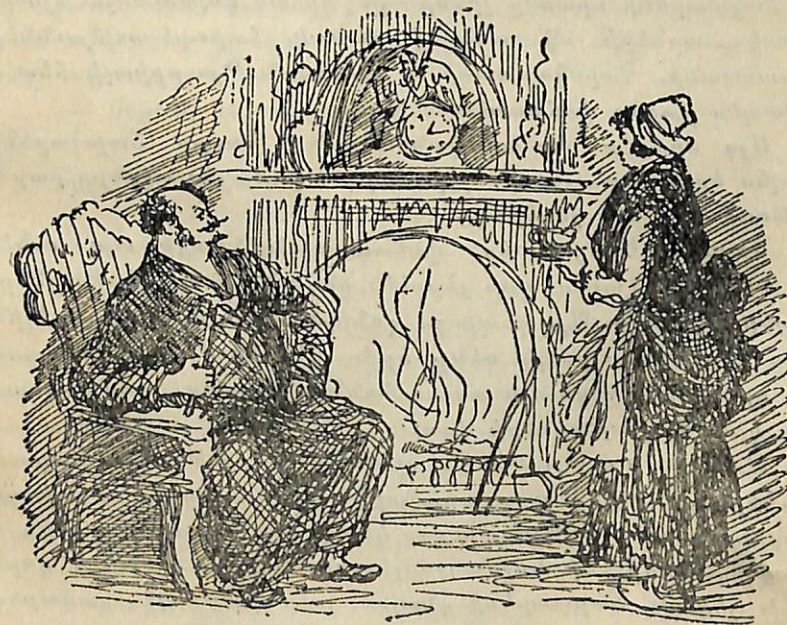
Տարտարեն-Կիխոս (ավելի վոգեկորված) — Ի՞նչ սքանչելի յերկհարվածյան հրացաններ, լուստներ...

Տարտարեն - Սանչոն (ավելի և ավելի հանդարտ) — Ի՞նչ հրաշալի բրդե բաճկոններ, ի՞նչ տաք գուլպաներ, ի՞նչ ապահով գլխարկներ:

Տարտարեն-Կիխոս (բոլորովին կատաղած). — Կացի՛ն, մի կացին տվե՛ք ինձ:

Տարտարեն-Սանչոն (աղախնին ձայն տալով). Ժանեթ, շոկոլադա բեր:

Յեվ ապա ներս է մտնում Ժանեթը — բերելով սքանչելի

շողովադ, տաք-տաք, անուշահոտ, հետն ել քաղցրահամ ա-
նխոնի կարկանդակներ, վորոնց տեսքն անասելի խինդ ե-
պատճառում Տարտարեն-Սանչոյին, խլացնելով Տարտարեն-
հիխոտի բողոքները:

Ահա թե ինչպես եր յեղել, վոր Տարասկոնցի Տարտարենը
լերբեք դուրս չեր յեկել Տարասկոնից:

ՅԵՎՐՈՊԱՑԻՆԵՐԸ ՇԱՆՀԱՅՈՒՄ:—ԲԱՐՁՐ ՎԱՃԱՌԱԿԱ-
ՆՈՒԹՅՈՒՆ:—ԹԱԹԱՐՆԵՐ:—ՄԻԹԵ ՏԱՐԱՍԿՈՆՅԻ ՏԱՐ-
ՏԱՐԵՆԸ ԽԱԲԵԲԱ ՅԵ:—ՄԻՐԱԺ:

Սակայն մի անգամ քիչ եր մնացել, վոր Տարտարենը
մեկներ, այն ել մի շատ հեռավոր ճանապարհորդության:

Յերեք տարասկոնցի լեղբայրներ Գարսիո - Կամյուս ա-
նունով, վորոնք հաստատված էյին Շանհայում, նրան առա-
ջարկում էյին կառավարիչ լինել իրենց այնտեղի առևտրական
գրասենյակներից մեկում: Այդ առաջարկությունը պետք ե
վոր Տարտարենի սրտով լիներ— ընդարձակ գործունեություն,
գործակատարների մի ամբողջ բանակ, հարաբերություններ
Ռուսաստանի, Պարսկաստանի և Ասիական Թյուրքիայի հետ և
վերջապես բարձր վաճառականություն:

Այդ «բարձր վաճառականություն» խոսքը Տարտարենն
այնպես եր արտասանում, վոր մարդ ակամայից աչքերը բարձ-
րացնում եր դեպի յեկինք...

Գարսիո - Կամյուսների վաճառատունը բացի այդ ունե-
րն առավելությունը, վոր յերբեմն ընդունում եր թաթարների
«այցելությունը»: Այդ դեպքում դռներն իսկույն փակում էյին,
բոլոր գործակատարները գնք էյին վերցնում, հյուպատոսա-
կան դրոշակը պարզում և պատուհաններից բամբ— բամբ սկսում
էյին կրակել թաթարների վրա:

Ավելորդ ե ասել, թե ինչպիսի վոգելությունամբ Տարտա-
րեն-հիխոտը կպավ այդ առաջարկության. բայց դժբախտա-
բար Տարտարեն-Սանչոն ուրիշ կերպ եր նայում գործին և
վորովհետև վերջինի ձայնն ավելի զորավոր եր, ուստի և գործը
գլուխ չեկավ: Տարտարենի գնալու լուրն ամբողջ քաղաքում
խոսակցություն առաբկա յեր դարձել: Կոնստ, թե չի գնա. գրադ
եմ գալիս, վոր այդ, գրադ եմ գալիս, վոր վնչ: Տարտարենը

վերջիվերջո չգնաց, բայց չնայելով դրան, այդ դեպքը մեծապես
բարձացրեց նրա պատիվը: Շանհայ գնալու մտադրություն ու-
նենալ, կամ թե արդեն գնացած լինել—այդ միևնույն բանն եր
տարասկոնցիների համար: Տարտարենի գնալու մասին այնքան
շատ խոսեցին, վոր վերջապես իրենք ել սկսեցին «հավատալ,
վոր նա արդեն գնացել ու վերադարձել ե: Այնուհետև շատ ան-
գամ ակումբում տարասկոնցի պարոններն ամենալուրջ կերպով
տեղեկություններ էյին հարցնում նրանից Շանհայի, այնտեղի
սովորությունների, կլիմայի, ոպիումի և բարձր վաճառակա-
նություն մասին:

Տարտարենն ել, վոր շատ կարգացած և տեղյակ եր ամեն
բանից, հաճույքով պատասխանում եր այդ բոլոր հարցերին և
հաղորդում եր ամենամանրամասն տեղեկություններ:

Բանը վերջացավ նրանով, վոր մեր բարեմիտ հերոսը ինքն
ել գրեթե սկսեց հավատալ, թե Շանհայում յեղել ե, և յերբ
արդեն հարյուրերորդ անգամ պատմում եր թաթարների հար-
ձակումների մասին, նա շատ բնական կերպով ավելացնում եր.

— «Այն ժամանակ բոլոր գործակատարներին գնք բաժանեցի,
հյուպատոսական դրոշակը պարզեցի և պատուհաններից բամբ
բամբ սկսեցինք կրակել թաթարների վրա»: Այդ ասելով ամ-
բողջ ակումբը սարսուռում եր:

— Ուրեմն ձեր Տարտարենն անամոթ ստախոսին մեկն
եր:

— Վնչ, ամենևին: Տարտարենը ստախոս չեր...

— Յեթե ստախոս չեր, ապա միթե չգիտե՞ր, վոր ինքն ա-
մենևին Շանհայում չի յեղել:

— Իհարկե գիտե՞ր, միայն թե...

Միայն թե խնդրեմ լավ լսեք հետևյալը, արդեն ժամա-
նակ ե, վոր մի անգամ ընդմիջտ պարզեց, թե ինչից ե ծագել
ստախոսի այն համբավը, վոր հյուսիսի մարդիկ վերագրում են
հարավայիններին: Հարավում ստախոսներ չկան, վոչ Մարսել-
ում, վոչ Նիմում, վոչ Թուլուզում, վոչ ել Տարասկոնում: Հա-
րավի մարդը չի ստում, այլ սխալվում ե, խաբվում: Նրանց
ասածը միշտ ել ճշմարիտ չե, բայց նրան այնպես ե թվում,
վոր ճշմարիտ ե... Նրա ստախոսությունը ստախոսություն չե,
այլ մի տեսակ միրաթ...

Այո, մի տեսակ միրաթ: Գնացե՛ք հարավ և այն ժամանակ
դուք կհասկանաք, թե ինչ եմ ուզում ասել: Դուք ինքներդ

կնկատեք, վոր այդ զարմանալի յերկրում արեգն ամեն բան կարծեք կերպարանափոխում է և բնականից ավելի մեծ է ցույց տալիս: Դուք կնկատեք, վոր Պրովանսի այդ փոքրիկ բլրակ-ները, վորոնք Մոնմարտրի¹⁾ բլրակից մեծ չեն, ձեր աչքում մի-մի հսկա լեռներ են լերևում, դուք կտեսնեք Նիմի Քառան-կյունի տունը²⁾—ճարտարապետական մի փոքրիկ գոհար, վորը նույնքան մեծ է լերևում, վորքան Փարիզի Նոտր-Դամը:

Մի խոսքով, լեթե հարավում ստախոս կա, այդ միակ ստախոսն արեն է: Ինչ բանի վոր նա դիպչում է, այդ բանը ձեր աչքում աճում ու մեծանում է... Ասացեք խնդրեմ, ինչ եր Սպարտան իր փառքի որերին—խակապես մի գյուղաքաղաք, կամ թե Աթենքը, ամենաշատն այժմյան մի գավառական քա-ղաքի չափ, և սակայն նրանք այնքան մեծ քաղաքներ են յե-րևում մեր աչքին պատմության մեջ: Ահա թե ինչեր է անում արևը...

Սրանից հետո այլևս ինչ զարմանալու բան կա, վոր մի-ենույն արեվի տակ՝ Տարասկոնում հանդերձանքի պաշտոնա-թող կապիտան Բրավիդան հրամանատար Բրավիդա յե դառ-նում, շաղգամն ել բառաբ է դառնում և Շանհայ գնալ ցան-կացող մի մարդ արդեն գնացած ու վերադարձած է համար-վում:

ՄԻՏԵՆԻ ԳԱԶԱՆԱՆՈՅԸ:—ԱՏԼԱՍՅԱՆ ԼԵՌՆԵՐԻ ԱՌ-ՅՈՒԾԸ ՏԱՐԱՍԿՈՆՈՒՄ: ԱՀՌԵԼԻ ՅԵՎ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՏԵՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ:

Այժմ, լերը մենք նկարագրեցինք արդեն Տարասկոնցի Տարտարենի մասնավոր կյանքը այն շրջանում, լերը փառքը դեռևս չեր համբուրել նրա ճակատը և չեր պսակել այն դաբա-վոր դափնիներով,—այժմ յերբ մենք պատմեցինք այդ հերոսա-կան կյանքը համեստ միջավայրում, նրա ուրախությունները և վշտերը, նրա լերադներն ու հույսերը, ժամանակ է, վոր անց-նենք նրա պատմության նշանավոր եջերին և այն արտակարգ

1) Մոնմարտր— փառքի թաղամասերից մեկը: Մանոբ. խմբ.

2) Քառանկյունի տունը— հռոմեացիների ժամանակ կառուցված շենք Ֆրանսիայի Նիմ քաղաքում, ճարտարապետական գեղեցիկ հուշարձան է: Մ. խ.

պատահարին, վորը պիտի առաջ մղեր նրա անորինակ ճակա-տագիրը:

Մի յերեկո, յերբ զինավաճառ Կոստեկալդի մոտ հավաքված-ներին Տարտարենը բացատրում է ցույց եր տալիս այն ժա-մանակ նոր հնարված ասեղնավոր հրացանի գործածությունը, հանկարծ դուռը բացվեց և գլխարկի հերոսներից մեկը գլուխը կորցրած ներս մտնելով աղաղակեց. «Առյժե՛... առյժե՛...»: Մի ընդհանուր սարսափ, իրարանցում և շփոթ տիրեց ամենքին: Տարտարենը պատրաստվեց սվինամարտի, իսկ Կոստեկալդը վազեց դուռը փակելու: Բոլոր կողմերից շրջապատեցին վորսոր-դին, հարց ու փորձ արին և անս ինչ իմացան: Միտենի դա-դանանոցը, վորը բաղկացած էր մի քանի բռաներից, փոկերից, կոկորդիլոսներից և մի հատ սքանչիլի ատլասյան առյուծից, —վերադառնալով Բոկերի տոնավաճառից՝ համաձայնել էր, մի-քանի որով կանգ եր առել Տարասկոնում և հաստատվել էր դոյակի հրապարակում:

Ատլասյան առյուծը Տարասկոնում. այդ մի չտեսնված ու չլսված բան եր Տարասկոնի համար: Մի տեսնեցիք, թե ինչպի-սի հպարտությամբ իրար եյին նայում գլխարկի քաջասիրտ վորսորդները. նրանց առնական դեմքերը փայլում եյին ուրա-խությունից և նրանք լուռ ու մունջ սեղմում եյին իրար ձեռքը:

Հուզմունքն այնքան սաստիկ էր, վոր խոսք չեյին գտնում իրենց զգացմունքն արտահայտելու համար...

Նույնիսկ Տարտարենը: Դժգույն և սրտադող, ասեղնավոր հրացանը դեռևս ձեռքին բռնած, նա հաշվեսեղանի մոտ կանգ-նած խորասուզվել էր ծանր մտքերի մեջ... Ատլասյան առյուծ: Այստեղ իրենից յերկու քայլ հեռու, առյժե՛... այսինքն ամենա-հերոսական, ամենակատաղի կենդանին, զազանների թաղավորը, նրա յերազներին առարկան, գլխավոր գործող անձը այն իդեա-լական խմբի, վորն այնքան գեղեցիկ դրամաներ եր խաղում իր յերևակայության մեջ:

Կենդանի առյուծ, աստված իմ:

Այն ել Ատլասյան լեռներից: Այդ արդեն չափազանց եր Տարտարենի համար:

Արյունը խփեց նրա յերեսին, աչքերը փայլատակեցին, ջղաձիգ շարժումով նա ուսին ձգեց ասեղնավոր հրացանն ու դի-

մելով հանդերձանքի նախկին կապիտան քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդային, վորոտաձայն ասաց.

— Հապա գնանք տեսնենք ինչ բան է, հրամանատար:

— Բն, բն իմ հրացանը, իմ ասեղնավոր հրացանն էլ եք տանում,— յերկչոտ կերպով ասաց խոհեմ Կոստեկալդը, բայց Տարտարենն արդեն շուտ եր յեկել մյուս փողոցը և գլխարկի վորսորդները հետևում էին նրան:

Յերբ նրանք հասան գաղանանոցը, այնտեղ արդեն ահագին բազմություն եր հավաքվել: Տարասկոնի քաջասիրտ ժողովուրդը, վոր յերկար ժամանակ առիթ չեր ունեցել ներկա լինելու ցնցող տեսարանների, այժմ խուժել եր դեպի Միտենի գաղանանոցը: Հաստիկ տիկին Միտենը չափազանց գոհ եր: Ալթիրական տարազով, թեքը մինչև արմուկները բաց և վոտներին յերկաթյա ապարանջաններ անց կացրած, նա մի ձեռքում բռնել եր մի խարազան, իսկ մյուս ձեռքում մի կենդանի, բայց փետրաթափ վառեկ: Նշանավոր տիկինը սիրալիր կերպով ընդունում եր տարասկոնցիներին, և վորովհետև նա ել կրկնակի մկառնեռ ուներ, ուստի վոչ պակաս հաջողություն եր վայելում, քան իր ձեռնասուն գաղանները:

Տարտարենի գալը, հրացանն ուսին դրած, սարսուռ ազդեց բոլորին:

Իսկ տարասկոնցիները, վորոնք հանդարտ սրտով զբոսնում էին վանդակների առաջ անգն, առանց վախի, առանց նույնիսկ վտանգի մասին մտածելու. հանկարծ սարսափի ընական մղում զգացին, յերբ տեսան, վոր մեծ Տարտարենը ահռելի զենքն ուսին գաղանանոց մտավ: Ուրեմն վախենալու պատճառ կար, վոր նրանց հերոսն այդպես... Մի ակնթարթում վանդակների առաջը դատարկվեց: Յերեխաները վախից լաց էին լինում, տիկինները նայում էին դռներին: Դեղավաճառ Բեզյուքեն ծկվեց, պատճառաբանելով, վոր գնում է հրացանը վերցնելու...

Սակայն Տարտարենի բռնած դիրքը փոքր առ փոքր սիրտ տվեց ներկաներին: Հանդարտ ու վեհ, գլուխը բարձր պահած, անվեհեր տարասկոնցին շրջեց վողջ գաղանանոցը, առանց կանգ առնելու անցավ ծովառյուծի ավազանի մոտով, մի արհամարհական հայացք ձգեց թեփով լիք յերկար արկղի վրա, վորի մեջ բոա ոճը մարսում եր իր հում վառեկը և վերջապես յեկավ ու կանգ առավ առյուծի վանդակի առաջ... Ահռելի և

հանդիսավոր տեսակցություն. Տարասկոնի առյուծը և Ատլասյան լեռների առյուծը դեմ առ դեմ կանգնած...

Մի կողմից Տարտարենը կանգնած, սրունքի մկանները լարած, յերկու ձեռքով ամուր հրացանին հենված, իսկ մյուս կողմից առյուծը, մի հսկայական առյուծ, փոված հարդի վրա, աչքերը թարթելով, դեմքի բուրբ արտահայտությունը, ահագին դուռնը դրած թաթերի վրա: Յերկուսն ել հանդարտ են ու նայում են իրար:

Յեւ զարմանալի բան: Առյուծը, վոր մինչև այդ հանդարտ իր տեղը պառկած եր, վեհ արհամարհանքով եր նայում տարասկոնցիների վրա, հանկարծ կատաղեց: Չգիտես ասեղնավոր հրացանի տեսքն եր նրան զրգռող, թե նա զգաց իր ցեղի վոխերիմ թշնամու ներկայությունը: Նախ և առաջ նա ուռնգները փոթկացրեց, խուլ մռնչաց—ճիրանները բացեց և թաթերը ձգեց. հետո նա վեր կացավ տեղից, բարձրացրեց գլուխը, բաշը թափահարեց, ահագին յերախը բաց արավ, ահռելի մի մռնչչուն արձակեց ուղիղ Տարտարենի յերեսին:

Սարսափելի մի աղաղակ պատասխանեց նրան: Խելքը կորցրած տարասկոնցիները խուժեցին դեպի դուռը: Կանայք, յերեխաներ, բռնակիրներ, գլխարկի վորսորդները, բոլորը, նույնիսկ հրամանատար Բրավիդան... միայն Տարասկոնցի Տարտարենը տեղից չշարժվեց... Նա հաստատ ու վճռական կանգնել եր վանդակի առաջ. նրա աչքերը փայլատակում էին և դեմքին յերևում եր այն ահավոր ծամածռությունը, վորին ծանոթ եր ամբողջ քաղաքը:

Փոքր ինչ հետո, յերբ գլխարկի վորսորդները նրա բռնած դիրքից և վանդակի յերկաթյա ձողերի ամրությունից քաջալերված կամաց-կամաց սկսեցին մոտենալ իրենց պետին, նրանք պարզ լսեցին, վոր Տարտարենն աչքն առյուծի վրա սեվեռելով մրթմրթում եր.

— Ահա իսկական վորսը, այն:

Այդ ամբողջ ուր Տարասկոնցի Տարտարենն այլևս վոչինչ չասաց...

ՄԻՐԱԺԻ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Այդ ամբողջ ուր Տարասկոնցի Տարտարենն այլևս վոչինչ չասաց, բայց ինչ վոր ասել եր խեղճը, այն ել արդեն շատ ուշատ եր...

Մյուս ուրն ամբողջ քաղաքում արդեն լուր եր տարածվել էր Տարտարենը մի քանի ուրից ուղևորվում ե Սլփիր առյուծներ վորսալու։ Դուք ամենքդ ել վկա յեք, սիրելի ընթերցողներ, վոր մեր հերոսն այդ մասին շշուկ անգամ չեր հանել, բայց գիտեք ելի, միրաժը...

Մի խոսքով ամբողջ Տարասկոնը միայն այդ ուղևորութան մասին եր խոսում։

Զբոսավայրում, ակումբում, Կոստեկալի խանութում մարդիկ հուզված մոտենում եյին իրար և հարցնում.

— Դիտե՛ք նորութիւնը... ասում են...

— Ի՞նչ նորութիւն, Տարտարենի գնալը չլինի՞...

Միակ մարդը Տարտարենն եր, վոր ամենքից շատ դարձացավ, յերբ լսեց, թե ինքը շուտով պիտի ուղևորվի Սֆրիկա։

Բայց նայեցեք, թե ինչեր ե անում փառասիրութիւնը։ Փոխանակ պարզապէս պատասխանելու, վոր ինքն ամենեվին մտադրութիւն չունի Տարասկոնից հեռանալու, առաջին անգամ, յերբ այդ մասին զիմեցին իրեն, նա անորոշ կերպով պատասխանեց...

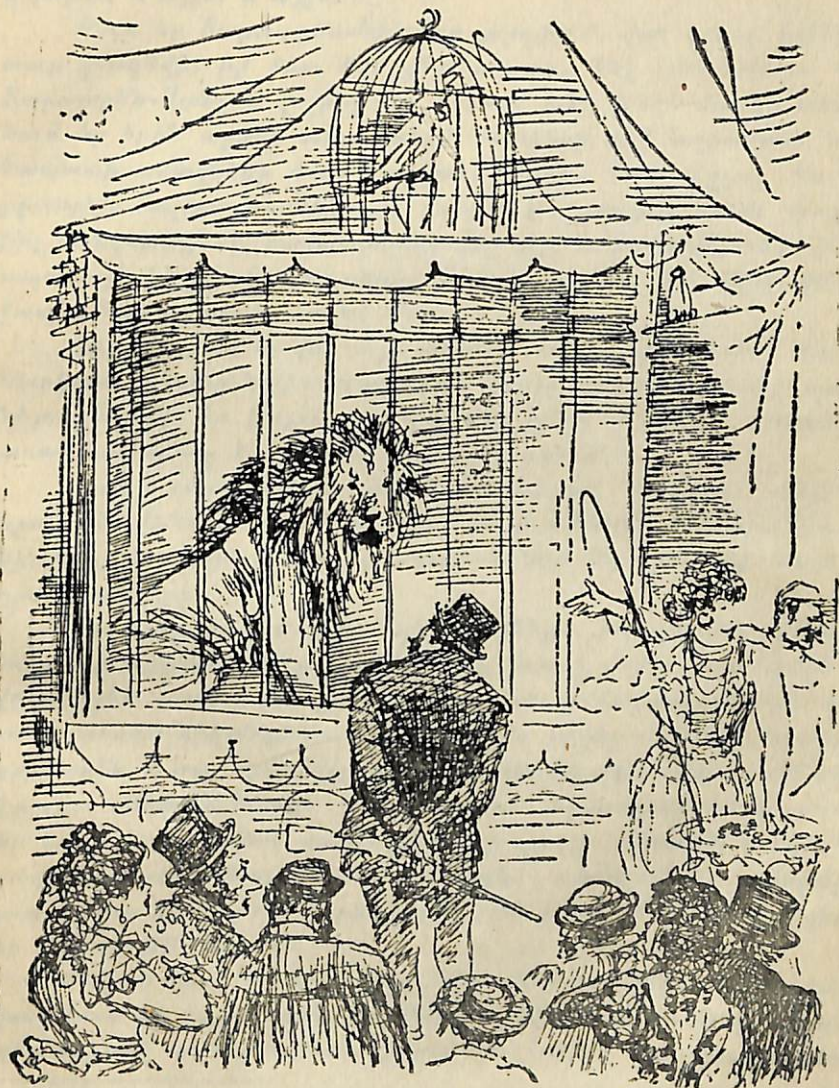
— Հըմ, ճշմարիտ, չես ինքս ել չգիտեմ...

Յերկրորդ անգամ արդեն մի քիչ ավելի ընտելանալով այդ մտքի հետ, նա պատասխանեց. «Հավանական ե», իսկ յերրորդ անգամ թե՛ «Այդ հարցը վճռված ե»։

Վերջապէս մի յերեկո ակումբում և Կոստեկալի մոտ, մի քիչ տաքացած փունջից, կեցցեներից և լուսավորութիւններից, հարբած այն հաջողութիւնից, վոր նրա ուղևորութեան լուրն ունեցել եր ամբողջ քաղաքում, տարաբախտ մարդը հանդիսավոր և պաշտոնական կերպով հայտարարեց, վոր արդեն ձանձրացել ե գլխարկի վորսորդութիւնից և կարճ ժամանակից հետո պետք ե ուղևորվի Ստրասլան լեռներն առյուծներ վորսալու...

Այս հայտարարութիւնն ընդունվեց վորոտալի կեցցեներում։ Այնուհետև ելի փունջի մեջից, սեղմեցին իրար ձեռքեր, գրկախառնվեցին և մինչև կես գիշեր լապտերներով լուսավորութիւն սարքեցին բառարի փոքր տան առջև։

Սակայն Տարտարեն՝ Սանչոն բնավ գոհ չեր այս բոլորից։ Սֆրիկա ուղևորվելու և առյուծներ վորսալու միտքն առաջուց արդեն սարսուռ եր ազդում նրան, և տուն մտնելով, մինչդեռ պատուհանների տակ թնդում եյին ուրախութեան աղաղակները,

Նա կատաղորեն հարձակվեց Տարտարեն-Կիխոտի վրա, անվա-
նելով նրան խելագար, ցնդված, անխոհեմ, չեռակի հիմար,
մեկ առ մեկ թվելով այդ ուղևորության բոլոր աղետները՝ նա-
վարեկութուն, հողացավ, տենդ, փորհարինք, սև ժառնախտ,
փղախտ, և այլն, և այլն...

Զուր եր Տարտարեն-Կիխոտը չերգվում, վոր զգուշ կլինի,
տաք կհագնվի, իր հետ կվերցնի բոլորը, ինչ անհրաժեշտ ե:
Տարտարեն-Սանչոն վոչինչ չէր ուզում լսել. խեղճ մարդը տես-
նում եր իրեն արդեն առյուծների ճանկերի մեջ հոշոտված, ա-
նապատի ավազների տակ թաղված, ինչպես հանգուցյալ Կամ-
բյուլա¹⁾: Տարտարեն-Կիխոտը հազիվ կարողացավ նրան փոքր
ինչ հանգստացնել, բացատրելով, վոր այդ ուղևորությունը դեռ
ապագայի խնդիր ե, վոր դեռևս շտապելու բան չկա և վոր վեր-
ջապես նրանք դեռևս տանն են:

Հայտնի բան ե, վոր այդ տեսակ ուղևորության չեն ձեռ-
նարկում, առանց նախազգուշական վորոշ միջոցներ ձեռք առ-
նելու: Մարդը հո թռչուն չե, վոր վեր կենա ու թռչի, գնալուց
առաջ դեռ պետք ե իմանա, թե ուր ե գնում...

Նախ և առաջ Տարասկոնցին ցանկացավ կարդալ աֆրի-
կյան մեծ ճանապարհորդների պատմությունները, Մուսկո-Պար-
կի, Կայեյի, դոկտոր Լիվինգստոնի, Հանրի Դյուվերիեյի ուղե-
գրությունները:

Դրանցից նա իմացավ, վոր յերևելի ճանապարհորդները
հեռավոր արշավանքներ կատարելուց առաջ նախորոք վարժ-
վում եյին տանել յեվ քաղց, և՛ ծարավ, և՛ հոգնածություն, և՛
ամեն տեսակ զրկանքներ: Տարտարենն ուզեց հետևել նրանց
որինակին և այդ որվանից՝ սկսած նա կերակրվում եր «յեփած
ջրով»: «Յեփած ջրով» Տարասկոնում նշանակում ե մի քա-
նի կտոր հաց թրջած տաք ջրով՝ մի գլուխ սխտորի, ուրցի և
դափնե տերեվի հետ միասին: Ինչպես տեսնում եք ուժիմը
շատ խիստ եր. հեշտ ե յերևակայել, թե խեղճ Սանչոն ինչպես
եր յերեսը թթվեցնում:

Յեփած ջրով հրապուրվելու հետ միասին Տարտարենն ըս-
կսեց նաև մի շարք ուրիշ գործնական վարժություններ: Այս-
պես որինակ հոգնածության վարժվելու համար նա յուրաքան-

1) Հնադարյան Պարսկաստանի թագավորը (529-522 մեր թվ. առաջ).
Ծ. խմբ.

Հյուր առավոտ յոթ թե ութ անգամ անընդհատ պտտվում եր-
բազաքի շուրջը, յերբեմն արագ քայլերով, յերբեմն մարմնա-
մարդական քայլով, արմուկները կողքերին սեղմած և յերկու
հատ փոքրիկ սպիտակ քար բերանը դրած, ինչպես անում եյին-
հները:

Հետո գիշերվա ցրտին, մառախուղին և ցողին վարժվելու
համար նա ամեն յերեկո դուրս եր գալիս պարտեզ և հրացանն
ուսին բաղբաբի յետևում դարան մտած կանգնում եր մինչև
գիշերվա ժամը տասը—տասնըմեկը...

Յեվ վերջապես քանի Միտենի գազանանոցը Տարասկոնումն
եր, գլխարկի վորսորդները Կոստեկալեի մոտից ուշ ժամանակ
տուն դառնալիս գիշերվա մթության մեջ տեսնում եյին խոր-
հըրդավոր մի սովեր, վոր հանդարտ քայլերով անցուդարձ եր
անում գազանանոցի առաջ:

Այդ Տարասկոնցի Տարտարենն եր, վոր վարժվում եր գի-
շերվա մթության մեջ առանց դողալու ախանջ դնել առյուծի-
մոնչյուններին:

ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԱՌԱՋ

Մինչդեռ Տարտարենը զբաղված եր այդ հերոսական վար-
ժություններով, ամբողջ Տարասկոնն աչքը հռել եր նրան:
Այլևս ուրիշ վոչնչով չեյին զբաղվում: Գլխարկի վորսորդու-
թյունը խիստ ընկել եր, իսկ ռոմանսները մոռացության եյին
տվել: Բեզուքեյի դաշնամուրը մրափում եր կանաչ ծածկոցի
տակ՝ վրան սատկած ճանճերով, վորոնք փորերը վեր բարձ-
րացրած չորացել եյին: Տարտարենի ուղեորությունը կանգնեց-
րել եր ամեն ինչ:

Պետք եր տեսնել Տարասկոնցու հաջորդությունը սալոն-
ներում: Նրան ձեռքից-ձեռք խլում, գողանում, փոխ եյին
վերցնում: Տիկիկներն իրենց համար մեծագույն պատիվ եյին
համարում, յերբ Տարտարենի հետ թևանցուկ գնում եյին
Միտենի գազանանոցը և առյուծի վանդակի առջև կանգնած
լսում եյին նրա բացատրություններն այդ ահուկի գազանների
վորսորդության մասին, թե ուր պետք ե նշան բռնել, քանի
քայլ հեռավորությունից, ինչ վտանգներ կարող են պատա-
հել և այլն, և այլն:

Տարտարենը տալիս եր բոլոր բացատրությունները: Նա
կարդացել եր ժյուլ Ժերարի գիրքը և այնպես լավ տեղյակ եր

առյուծի վորսորդության, վոր կարծես իրոք վորսացել եր:
Դրա համար ել նրա նկարագրությունը շատ կենդանի և պեր-
ճախոս եր դուրս գալիս:

Բայց Տարտարենն ուղղակի աննման եր դառնում այն
յերեկոները, յերբ նա ճաշկերութի յեր նախագահ Լադեվեզի,
կամ քաջ հրամանատար, հանդերձանքի նախկին կապիտան
Բրավիդայի տանը: Յերբ սուրճը ներս ելին բերում, ներկա-
ներն աթոռները մոտեցնում եյին իրար և նրան պատմել եյին
տալիս իր ապագա վորսորդությունների մասին...

Այն ժամանակ, արմուկները սփռոցի վրա դրած, քիթը
մոկկոյի բաժակի մեջ, մեր հերոսը հուզված ձայնով սկսում եր
նկարագրել այն բոլոր վտանգները, վոր սպասում եյին նրան
այնտեղ: Նա պատմում եր անվերջ դաբանակալություններն ան-
լուսին գիշերներին, նկարագրում եր ժանտահոտ ճահիճները,
դափնե-վարդի տերեւներով թռնավորված գետերը, ձյունը, կի-
զիչ արևը, կարիճները և մորեխների տեղատարափը: Նա նկա-
րագրում եր նմանապես Ատլասյան առյուծների կյանքը, նրանց
կովելու յեղանակները, նրանց անորինակ ուժը և կատաղու-
թյունը՝ եզերին վորոնեւու շրջանում:

Հետո ինքն իր պատմությունից վոգեւորված, վեր եր կե-
նում, ցատկում եր սեղանատան մեջտեղը և սկսում եր կամ
առյուծի նման մոնչալ, կամ հրացանի նման վորոտալ և կամ
վըզ—վըզ թռչող գնդակների ձայներ հանել, զանազան շար-
ժումներ անելով, գոռալով, աթոռները տապալելով...

Հյուրերը գունատվում եյին. տղամարդիկ իրար յերես
նայելով, գլուխները թափ եյին տալիս, տիկիկներն աչքերը
փակում և ճչում եյին, ծերունիները ռազմականորեն թափա-
հարում եյին իրենց ձեռնափայտերը, իսկ հարևան սենյակում
վաղ քնած յերեխաները, հանկարծ զարթնելով այդ մոնչյուն-
ներից և կրակոցներից, սկսում եյին վախից լաց լինել և մայ-
րիկ, մայրիկ կանչել:

Սակայն առայժմ Տարտարենը դեռևս չեր մեկնում:

ՍՐՈՎ ԿՈՎԵՑԵՔ, ՊԱՐՈՆՆԵՐ, ՍՐՈՎ... ՅԵՎ ՎՈՉ ԳՆԴԱՍԵՂՈՎ

Արդյոք նա իրոք մտադիր եր ուղեորվելու... Ահա փա-
փուկ մի հարց, վորին Տարտարենի պատմագիրը դժվար թե
կարողանար պատասխանել...

Ճշմարտութիւնն այն է, վոր Միտենի գաղանանոցը չերեք-
ամիս եր արդեն, ինչ հեռացել էր Տարասկոնից, իսկ առյուծ-
ների վորսորդը դեռևս պի՛նդ նստած եր իր տեղում... Շատ
կարելի յե նմանապես, վոր մեր պարզամիտ հերոսը, մի նոր
միրաժով խաբված, կարծում եր, թե արդեն գնացել է Ալֆրի-
Շատ կարելի յե, վոր նա իր ապագա վորսորդութիւնները միշտ
պատմելով, յերևակայում եր, վոր այդ ամենն արդեն նա կա-
տարել է, ինչպես վոր բոլորովին անկեղծ կերպով յերևակա-
յում եր, թե յեղել է Շանհայում, պարզել է հյուպատոսական
դրոշակը և պատուհաններէից բռնւմ—բռնւմ կրակել և թաթարների
վրա:

Բայց դժբախտաբար, յեթե այս անգամ ել Տարտարենը
միրաժի դո՛հ եր յեղել, նույնը չի կարելի ասել տարասկոնցի-
ների մասին: Յերեք ամիս սպասելուց հետո, յերբ տեսան, վոր
նա տեղից չի շարժվում, սկսեցին քրթմնջալ:

— Այս ել Շանհայ գնալու բանը դարձավ,—ասաց մի որ
կոստեկալը ժպտը յերեսին և այդ խոսքերը իսկույն տարած-
վեցին ամբողջ քաղաքում, վորովհետև ալլևս վոչ վոք չեր վըս-
տահում Տարտարենին: Միամիտները, վախկոտները և Բեզյու-
քեյի նման մարդէկը, վորոնք մի լլից ել փախչում էին և ա-
ռանց աչքերը փակելու չէին կարող հրացան արձակել, այդ
տեսակ մարդիկ ավելի ևս անողոք էին: Ակումբում, հրապա-
րակում, ամեն տեղ նրանք մոտենում էին խեղճ Տարտարե-
նին և ծաղրական դեմքով հարցնում.

— Հ՞ը, ինչ յեղավ, գնալը յերբ ե...

Կոստեկալը խանութում նրան ել մտիկ տվող չկար: Գըլ-
խարկի վորսորդներն ուրանում էին իրենց պետին:

Հետո եպիգրամներ մեջտեղ չեկան: Նախագահ Լադեվեզը,
վոր իր ազատ ժամերը մեկ-մեկ նվիրում եր գալառական մու-
սաներին, տեղական բարբառով մի յերգ հորինեց, վոր մեծ
ընդունելութիւն գտավ: Այդ յերգի մեջ հիշվում եր մի նշա-
նավոր վորսորդ վարպետ Ժերվէ անունով, վորի անունի հրա-
ցանը պիտի բնաջինջ աներ Աֆրիկայի բոլոր առյուծներին:
Դժբախտաբար այդ անիծած հրացանը մի տարրորինակ կազմու-
թիւն ուներ—միշտ լցվում եր, բայց յերեք չեր կրակում¹⁾.

1) Այստեղ ֆրանսերէնում բառախաղ է. «il ne partait jamais» նշանա-
կում է նաև «նա յերեք չեր մեկնում».

դուք իհարկե հասկանում եք ակնարկութիւնը...

Կարճ ժամանակամիջոցում այդ յերգն այն աստիճանի ժո-
ղովրդական դարձավ, վոր յերբ Տարտարենն անցնում եր, բեռ-
նակիրները և իր տան առջևի կոշիկ սրբողները խմբովին յեր-
գում էին:

Վարպէ Ժերվէյի հրացանը
Միշտ լցվում է, միշտ լցվում,
Վարպէ Ժերվէյի հրացանը
Յերեք չի կրակում, չի կրակում:

Միայն այս յերգում էին հեռվից, նկատի ունենալով մեր
հերոսի կրկնակի մկանները:

Ո՛վ տարասկոյան դուրափոփոխ բնավորութիւն...

Մեծ Տարտարենն այնպես եր ձևացնում, վոր վոչինչ չի
սեանում, վոչինչ չի լսում, սակայն այդ խուլ և թունավոր
պայքարը խորը կերպով խոցոտում եր նրա սիրտը: Նա զգում
էր, վոր Տարասկոնը դուրս է պրծնում իր ձեռքից, ժողովրդի
համակրութիւնն անցնում է ուրիշներին, և այդ բանը սոսկա-
լի տանջում եր նրան:

Ո՛, ինչ քաղցր է ժողովրդականութիւնը, սակայն վոր-
քան դառն է, յերբ կորցնում ես այն...

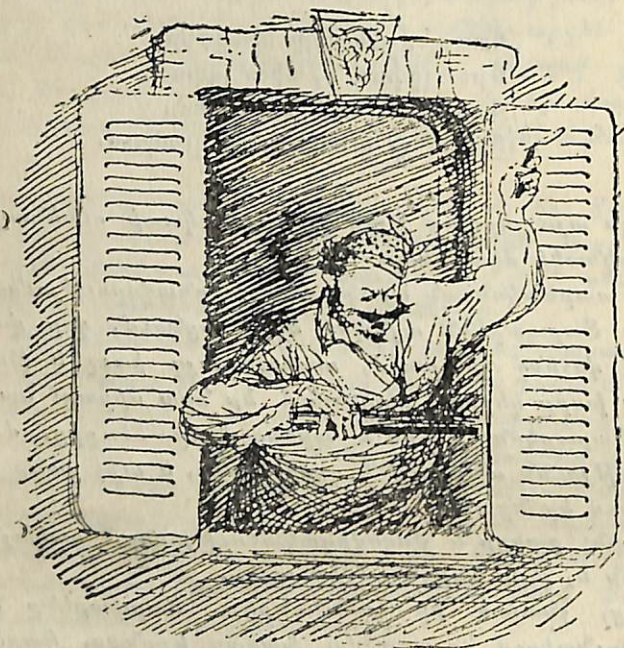
Բայց, չնայած իր տանջանքին, Տարտարենը ժպտում
էր և շարունակում իր առաջվա խաղաղ կյանքը, կարծես թե
վոչինչ չի պատահել:

Բայց յերբեմն-յերբեմն այդ ուրախ անհոգութեան դիմակը,
վորով նա հպարտութիւնից ծածկել եր իր դեմքը, հանկարծա-
կի վայր եր ընկնում և այն ժամանակ ծիծաղի փոխարեն նրա
դեմքի վրա կարգացվում էին դաշույթ և դառն կսկիծ...

Այսպես, մի առավոտ, յերբ կոշիկ սրբող փոքրիկները նրա
լուսամտի տակ յերգում էին «Վարպէ տ Ժերվէյի հրա-
ցանը», այդ ստահակների ձայնը հասավ Տարտարենի ական-
ջին այն ժամանակ, յերբ նա հայելու առաջ նստած անկնկնում եր
(Տարտարենը միշտ եր պահում, բայց վորովհետև նրա մազը
շուտ շուտ է բսնում, նա ստիպված է խնամք տանել միրու-
քին):

Մեկ ել հանկարծ պատուհանը շը՛րխկ բացվեց և Տարտա-
րենը շապկանց, գլուխը լաթով փաթաթած, սապոնի սպիտակ
փրփուրը յերեսին, ածելին ձեռքում ձոճելով, ահարկու ձայնով
վորոտաց.

— Սրով կովեցեք, պարոններ, սրով, և վոչ զնդասեղով:

Գեղեցիկ խոսքեր, արժանի պատմության եջերը զարդա-
բելու, միայն ափսոս, վոր ուղղված էյին այնպիսի ստահակնե-
րի, վորոնք հազիվ իրենց ներկի արկղների չափ լինեյին և վո-
րոնք միանգամայն անկարող էյին սուր վերցնելու:

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉ ԽՈՍՎԵՑ ԲԱՌԲԱՔԻ ՏՆԱԿՈՒՄ

Այդ ընդհանուր ուրացություն մեջ միայն բանակն եր,
վոր դեռևս հավատարիմ եր մնացել Տարտարենին:

Քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդան, հանդերձանքի նախ-
կին կապիտանը, շարունակում եր նույն հարգանքը ցույց տա-

նրան: «Քաջ տղամարդ ես— ասում եր նա համառորեն, և այդ-
կարծիքը, կարծեմ ավելի արժեք ուներ, քան դեղավաճառ
Բեղլուքեյին... Վոչ մի անգամ քաջասիրտ հրամանատարն ա-
մենաթեթև ակնարկ չեր արել աֆրիկյան ճանապարհորդության
մասին, սակայն, չեր հասարակության տրտունջն սկսեց ա-
վելի սաստկանալ, նա ել վճռեց խոսել:

Յեվ ահա մի յերեկո, յերբ թշվառ Տարտարենը մենակ իր
առանձնասենյակում նստած, խորասուզվել եր տխուր մտքերի
մեջ, մեկ ել հանկարծ ներս մտավ հրամանատարը՝ լուրջ դեմ-
քով, սև ձեռնոցները հագին, մինչև վիզը կոճկված:

— Տարտարեն, — արտասանեց նախկին կապիտանը հեղի-
նակավոր ձայնով, — Տարտարեն, պետք է մեկնել: Յեվ նա մնաց
կանգնած դռան մեջ խստադեմ և վեհ՝ ինչպես ինքը՝ պարտա-
կանությունը:

Տարասկոնցի Տարտարենը հասկացավ «պետք է մեկնել»
բառերի քամրոջը իմաստը:

Գուցնը թուցրած վեր կացավ տեղից, քնքշությամբ լի մի
հայացք ձգեց իր սիրուն, լուսավոր առանձնասենյակին, լայն
ու փափուկ բազկաթուղին, գրքերին, գորգերին, պատուհաննե-
րի մեծ և սպիտակ վարագույրներին, վորոնց յետևն որորվում
էյին փոքրիկ պարտեզի ծառերի ճյուղերը. հետո մոտենալով
քաջասիրտ հրամանատարին, բռնեց նրա ձեռքը, ամուր սեղ-
մեց և արտասվախառն, բայց հաստատուն ձայնով ապաց.

— Յեա կմեկնեմ, Բրավիդա:

Յեվ նա կատարեց իր խոստումը, միայն թե վոչ իսկույն...
վորովհետև հարկավոր եր դեռ ճանապարհի պատրաստություն
տեսնել:

Ամենից առաջ նա Բոմպարին պատվիրեց չերկու հատ
պղնձապատ ահագին սնդուկ—վրան մի յերկար տախտակ հե-
տևյալ մակազրույթյամբ.

ՏԱՐԱՍԿՈՆՑԻ ՏԱՐՏԱՐԵՆ

Զենքերի արկղ

Մեղուկները պղնձով պատելու և մակազրույթյունը փորա-
գրելու գործը շատ ժամանակ խլեց: Նա պատվիրեց նաև ճա-

նապարհորդական մի հրաշալի ալբոմ — իր որագիւրը և ճանապարհի տպավորութիւնները գրի առնելու համար, վորովհետեւ վորքան եւ մարդ առյուծ վորսալով զբաղված լինի, նա աչնուամենայնիւ ճանապարհին մտքեր կունենա:

Այնուհետեւ նա Մարսելից բերել տվեց մի ամբողջ բեռ կոնսերվի պաշարեղեն, բուլլոն պատրաստելու տաքլետներ, մինոր տեսակի վրան, վոր մի ըողեյում բացվում ու ծալվում եր, ծովային կոշիկներ, յերկու հատ հովանոց, մի անձրեանոց վերարկու և կապույտ ակնոցներ աչքերը բորբոքումից պահպանելու համար: Վերջապես դեղավաճառ Բեզուքեն պատրաստեց նրա համար մի փոքրիկ, շարժական դեղարան լի սպեղանիներով, կամֆարալով, քացախով և այլ դեղերով:

Խեղճ Տարտարեն, բոլոր այդ պատրաստութիւնները նատեսնում եր վոչ թե իր համար, այլ Տարտարեն - Սանչոյի ցասումը մեղմացնելու համար: Այն որից, յերբ ուղևորութիւնը վերջնականապես վճովել եր, Սանչոն այլևս գիշեր ու ցերեկ դադար չուներ:

ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջապես հասավ հանդիսավոր ուրը, մեծ ուրը:

Վաղ առավոտից ամբողջ Տարասկոնը վոտքի վրա յերթ խոնված Ավինիոնի ճանապարհի վրա և բառաբի փոքրիկ տնակի շուրջը:

Մարդիկ բարձրացել եյին պատուհանները, կտուրների ու ծառերի վրա. Ռոնայի նավաստիները, բեռնակիրները, կոշիկ սրբողները, քաղքենիները, կտավագործուհիները, մանածագործուհիները, ակումբի բոլոր անդամները, մի խոսքով ամբողջ քաղաքը: Կային նաև Բոկերից չեկածներ, վորոնք անցել եյին կամուրջով:

Շրջակայքի պարտիզպանները, հաստ կտավով ծածկված սայլերով, այգեգործները — նստած ժապավեններով, զանգուլակներով դարդարված սիրուն ջորիների վրա, և նույնիսկ մի քանի սիրուն աղջիկներ յեկած Արլից, նստած իրենց սիրեկանների հետ՝ կամարգյան գորշ ձիերի դավակին, գլխներին կապած յերկնագույն ժապավեն:

Այդ ահագին բազմութիւնն իրար հրելով խոնվում եր Տարտարենի դռան մոտ, այն անմահ պարոն Տարտարենի, վորը գնում եր թուրքերի աշխարհը առյուծներ վորսալու:

Տարասկոնցիները համար Ալթիրը, Աֆրիկան, Հունաստանը, Պարսկաստանը, Տաճկաստանը, Թյուրքիան, Միջագետքը այդ բոլորը միասին կազմում են մի շատ անորոշ՝ զրեթե առասպելական աշխարհ, վորն ընդհանուր անունով կոչվում է Թյուրքիա կամ ուղղակի Թուրքեր:

Այդ թոհ ու բոհի մեջ գլխարկի վորսորդներն անց ու դարձ եյին անում իրենց պետի հաղթանակով հպարտ, գլուխները բարձր բռնած, և իրենց հետևը գծում եյին փառավոր ակոսներ:

Բաղբարի տան առաջ կանգնած եյին յերկու խոշոր սայլեր: Ժամանակ առ ժամանակ դուռը բացվում էր և ներսում յերևում եյին մի քանի մարդիկ, վորոնք ծանրախոհ զբոսնում եյին փոքրիկ պարտեզում: Մարդիկ դուրս եյին բերում ճամբրուկներ, սնդուկներ, արկղներ, պալուսակներ և դարսում եյին սայլերի վրա:

Յուրաքանչյուր կապոցը դուրս բերելիս ամբոխն իրար երանցնում և բարձր ձայնով տալիս էր իրերի անունը:

— Այդ շարժական վրանն է... այդ պաշարեղենն է... այդ դեղարանն է... սրանք ել զենքերի արկղերն են...

Յեւ գլխարկի վորսորդները սկսում եյին բացատրութուններ տալ:

Հանկարծ ժամը տասին մոտ մի մեծ շարժում սկսվեց բազմության մեջ: Պարտեզի դուռը ձոնչաց և բացվեց:

— Նա յե..., նա յե... — գոռացին ամեն կողմից:

Այո՛. նա ինքն էր, վոր կար...

Յերբ նա յերևաց շեմքի վրա, լսվեց յերկու զարմացական բացականչութուն.

— Թո՛ւրք է, Թուրք...

Ակնոցներ ել ունի...

Տարասկոնցի Տարտարենն, իրոք Ալթիր ուղեկորվելով, պարտք էր համարել ալթիրական զգեստ հագնելու. նա հագել էր մի լալն սպիտակ շալվար, կարճ բաճկոնակ մետաղյա կոճակներով, մեջքին կապել էր չափազանց լալն և կարմիր գոտի, վիզը բաց, ճակատն ածիլած, գլխին դրած մի ահագին ֆես յերկար կապտադույն փնջով: Բացի դրանից նա ամեն մի ուսին դրել էր մի-մի ծանր հրացան, մի ահագին վորսի դանակ խրել գոտու մեջ, վորի վրա էլ մի հատ փամփուշտի պայուսակ և մի ատրճառակ ել կողքից կախել: Ահա բոլորը...

Բայց ներողութիւն, յետ մոռացաւ ակնոցները—մի դույզ հսկայական կապույտ ակնոցներ, վորոնք շատ տեղին էին, փոքր ինչ մեղմացնելով մեր հերոսի ահեկի կերպարանքը:

— Կեցցե՛ Տարտարենը... Կեցցե՛ Տարտարենը, — մռնչաց ամբոխը:

Մեծ մարդը ժպտաց, բայց ձեռքով չբարեկեց, վորովհետեւ հրացանները խանգարում էին: Բացի այդ նա այժմ շատ լավ էր հասկանում ժողովրդականութեան գիշեր: Շատ կարելի չէ, վոր այդ բոլորին նա իր սրտի խորքում անիծում էր իր սոսկալի հայրենակիցներին, վորոնք ստիպում էին նրան մեկնել, թողնել այդ սիրուն տնակը իր սպիտակ պատերով, կանաչ փեղկերով... Բայց յերեսանց իհարկե այդ ցուլց չէր տալիս:

Հանգարտ և հպարտ, թեև փոքր ինչ գունատված, նա դուրս յեկավ փողոց, նայեց սայլերին և տեսնելով, վոր ամեն բան կարգին է, իր քայլերն ուղղեց դեպի յերկաթուղու կայարանը, առանց գոնե մի անգամ գլուխը դեպի բաղբալ տնակը դարձնելու: Նրա յետևից քայլում էին հանդերձանքի նախագահ կապիտան քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդան, նախագահ Լադեվիզը, աշխատակալ Կոստեկալովը և բոլոր գլխավոր ինժեներները, դրանց յետևից սայլեր, հետո ժողովուրդը:

Կառամատուցի առաջ նրան սպասում էր կայարանապետը — 1830 թվի աֆրիկյան արշավանքի հին մասնակիցը, վորը մի քանի անգամ ջերմագին սեղմեց նրա ձեռքը:

Փարիզ—Մարսել ձեպընթացը դեռ չէր յեկել: Տարտարենը և իր շքախումբը մտավ կայարանի դահլիճը: Բազմութեան առաջն առնելու համար կայարանապետը փակել տվեց կայարանի մուտքը:

Քառորդ ժամի չափ Տարտարենը ձեմում էր դահլիճում շրջապատված գլխարկի վորսորդներով: Նա խոսում էր նրանց հետ իր ճանապարհորդութեան, իր վորսորդութեան մասին և խոստանում էր մորթիներ ուղարկել նրանց համար: Ամենմեկն շտապում էր իր անունը գրել տալ նրա հուշատետրում, ինչպես հերթի յեն գրվում պարահանդեսի ժամանակ:

Հանգիստ և զվարթ, ինչպես Սոկրատը թույնը խմելու րոպեին, անվեհեր տարասկոյնցին յուրաքանչյուրին մի-մի աշուղ խոսք, մի-մի ժպիտ էր նվիրում: Նա խոսում էր պարզ, սիրալիր. կարծես թե մեկնելուց առաջ նա կամենում էր իր յետևից թողնել հմայք, վշտակցութիւն, բարի հիշատակներ:

Լսելով իրենց պետի այդ հրաժեշտի խոսքերը, բոլոր գլխարկի վորսորդները աչքերը լցվում էին արցունքով, մի քանիսն էլ, ինչպես որինակ նախագահ Լադեվիզը և դեղավաճառ Բեդյուքեն, սաստիկ խղճահարվում էին...

Ժողովուրդը դրսում կանգնած, վանդակների արանքից նայում էր և անդադար աղաղակում:

— Կեցցե՛ Տարտարենը...

Վերջապես զանգը հնչեց... շոգեկառքի խուլ դղրդոցը և սուր շնակը թնդացրին կամարները... դեպի վագոն, դեպի վագոն:

— Գնաս բարով, Տարտարեն... Գնաս բարով, Տարտարեն:

— Մնաք բարով ամենքդ էլ, — ասաց մեծ մարդը և հանձին քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդայի գրկեց և համբուրեց իր սիրելի Տարասկոյնը:

Հետո արագ առաջ սլացավ և մտավ վագոններից մեկը, վորը լիքն էր փարիզցիներով, վորոնք քիչ էր մնում վախից թուլանային, տեսնելով այդ տարրինակ մարդուն աջքան հրացաններով ու ատրճանակներով ծանրաբեռնված:

ՄԱՐՍԵՅԼԻ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏԸ:—ԳԵՊԻ ՆԱՎ, ԳԵՊԻ ՆԱՎ

186... թվի դեկտեմբերի 1-ին, կեսօրվա մոտ, ձմեռային մի դեղեցիկ ու պայծառ ուր, մարսեյցիներն իրենց Կանբյերի¹⁾ վրա զարմանքով նկատեցին մի «թուրք» այո, մի այնպիսի թուրք, վորի նմանը նրանք յերբեք չէին տեսել, թեև վկա չէ աստված, վոր Մարսելում թուրքեր քիչ չեն պատահում:

Հարկ կա՞ արդյոք ասելու, վոր հիշյալ թուրքը Տարտարենն էր, Տարասկոյնցի Տարտարենը, վորը քայլում էր ծովափի յերկայնքով, յետևից—դենքի արկղները, իր դեղարանը, իր կոնսերվի պաշարեղենները: Նա գնում էր դեպի Տուաշ ընկերութեան նավամատուցը՝ նստելու «Ջուավ» կոչված նավը, վոր նրան պիտի տաներ այնտեղ:

Ականջները դեռևս լեցուն տարասկոյնցիների աղմկալի ծափահարութիւններով, հարբած պայծառ արևից, ծովի բուլբուլ, Տարտարենը քայլում էր յերեսին լուսավառ մի ժպիտ, հրացան-

¹⁾ Մարսելի գլխավոր փողոցը: Մ. Խմբ.

ներն ուսին, գլուխը բարձր բռնած և լայն բացած աչքերով¹⁾ դիտում եր Մարսելի հրաշալի նավահանգիստը, վորը նա տեսնում եր առաջին անգամ, և վորը նրան շլացնում էր... Խեղճ մարդը կարծես չերազի մեջ եր: Նրան թվում եր, թե ինքը Սինբադ-Նավաստին¹⁾ ե և շրջում ե ֆանտաստիկական այն քաղաքներից մեկում, վորոնց նմանը շատ կա «Հազար ու մեկ գիշերների» մեջ:

Կայմերի մի անծայրածիր անտառ: Ծածանում էին բոլոր պետութունների դրոշակները—ռուսական, հունական, շվեդական, թուրքական, ամերիկյան... Նավամատուցի քարափին կպած նավերը, նոր ժամանած առագաստանավերը—խիտ-խիտ կանգնած էին սվինների շարքի պես: Առագաստանավերի վրա յերեվում էին քանդակված հավերժահարսներ, աստվածուհիներ, սուրբ կույսեր և այլ քանդակներ, վորոնց անունով կոչվում ե նավը. այս ամենը մաշված ծովի ջրից, բորբոսնած, փտած, թաց:

Յերբեմն նավերի արանքում յերևում եր ծովի մի կտոր, կեղտոտ, կարծես ծածկված ձեթով: Կայմերի և առագաստակալների միջև ծովային արորիկների չերամներ գեղեցիկ սպիտակ բծեր էին կազմում կապույտ յերկնակամարի վրա, փոքրիկ նավաստիներն իրար ձայն էին տալիս բոլոր լեզուներով:

Նավամատուցի վրա, ոճառի գործարանից հոսող կանաչագույն թանձր, պղտոր, ձեթով և սողալով ծածկված առվակներն միջև վխտում եր մաքսատան պաշտոնյաների, կոմիսիոներների, բեռնակիրների մի բազմութուն:

Շուրջն—անճոռնի պատրաստի հագուստեղենի²⁾ խանութներ, բարակներ, վորտեղ նավաստիներն իրենց համար կերակուր էին պատրաստում, ծխամորձ վաճառողներ, մարդիկ, վորոնք ծախում էին կապիկներ, թուլթակներ, պարան, առագաստի կտավ ու հազար ու մի արտառոց մանր-մունր իրեղեններ, խառնիխառն հին հրազեններ, վոսկեգոծ խոշոր լապտերներ, հինավուրց խաբիսիներ կտորած ատամներով, հին նավասարք, ժանգոտած ձախարակներ, ժան Բարտի և Դյուզե—Տրուենի ժամանակից ֆնացած ծովային հեռագրիտակներ: Խեցեմորթ վաճառող կանայք պղծած իրենց ապրանքի առաջ անասելի աղ-

1) «Հազար ու մեկ գիշերների» հեքյաթային հերոսներից մեկի անունն է Մ. խմբ.

մով էին բարձրացնում: Նավաստիներն անցնում էին ձեռքերին կպրի ամաններ, ծխացող կճուճներ, խոշոր զամբյուղներ լի ծովային կակղամորթ կենդանիներով, վորոնց տանում էին լվանալու աղբուրների պղտոր ջրով:

Չորս կողմը կլուլած էին անազին քանակությամբ ամեն տեսակի ապրանքներ—մետաքսեղեն, հանքանյութեր, փայտեղեն, արձիճ, մահուդ, շաքար, Արևելքի և Արևմուտքի խառնուրդ, հոլանդական պանրի խոշոր կույտեր, վոր ճենովացի կանայք իրենց ձեռքով ներկում էին կարմիր գուլջով:

Ավելի հեռուն հացահատիկի նավահանգիստն եր: Այստեղ բեռնակիրները դատարկում էին ցորենի պարկեր: Վոսկեգուլյն հեղեղի նման ցորենը հոսում եր կապտավուն փոշու ամպի մեջ: Կարմիր ֆեսավոր մարդիկ մաղում էին ցորենը կաշվե խոշոր մաղերով և բարձում սալերի վրա, վորոնց չետեից քայլում եր կանանց և յերեխաների մի բազմութուն՝ ձեռքին ավելներ և զամբյուղներ... Ել ավելի հեռու— նավաշինարանն ե, վորտեղ կողքի վրա պառկած մեծ նավերը մաքրվում են նրանց կպած ծովային խոտերից. առագաստակալներն ընկած են ջրի մեջ, ռետինի հոտ, հյուսնների խլացուցիչ աղմուկ, վորոնք նավի կողքերը պատում էին պղնձի շերտերով:

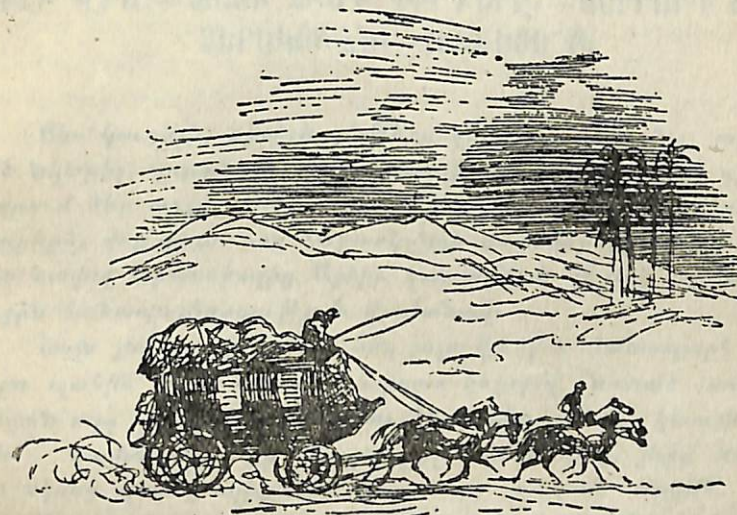
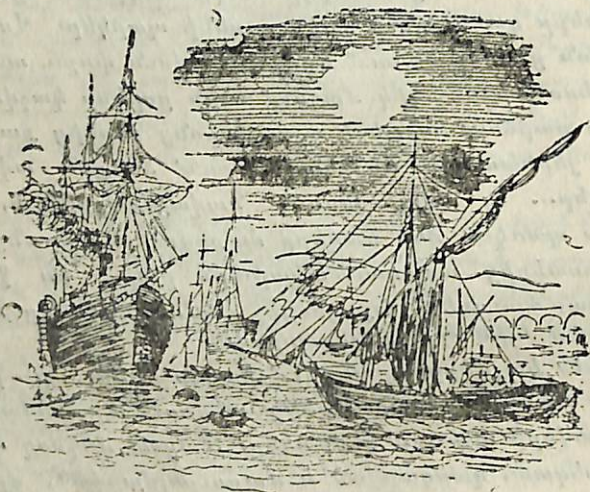
Յերբեմն կայմերի արանքում բացվում եր մի լուսավոր շերտ, այն ժամանակ Տարտարենը տեսնում եր նավահանգստի մուտքը, նավերի աշխույժ յերթեկը: Մալտա մեկնող մի անգլիական ֆրեգատ, զարդարված և մաքուր լվացված, վրան դեղին ձեռնոցներ հագած սպաներով, կամ թե մարսելիական մի խոշոր առագաստանավ, վորը պարանն արձակում ե գոռոցների, հայհոյանքների մեջ, իսկ նավի հետևում կանգնած նավապետը՝ ռենդինգոտով և մետաքսե գլխարկով, հրամաններ ե տալիս պրովանսական բարբառով: Ահա նավեր, վորոնք սլանում են բոլոր առագաստները պարզած: Ուրիշները, դեռ հեռվում, գալիս են դանդաղորեն— արևի լույսի մեջ, կարծես լողում են ողում:

Ամբողջ ժամանակ տիրում եր մի անուշի ժխոր, սայլերի դղրոց, շոգենավերի սուլոցներ, թմբուկի և փողի ձայներ Սեն— ժան և Սեն— Նիկոլա ամրոցներից, Վանդի ղողանջ բոլոր յեկեղեցիներից: Այս բոլորի վրա միստրալ¹⁾, վորը վերցնում

1) Միստրալ—ուժեղ և ցուրտ քամի, վոր փչում ե հյուսիսից կամ հյուսիս-արևելքից հարավային Ֆրանսիայում: Մ. խմբ.

տանում եւ այս բոլոր աղմուկները, ժխտը, ցնցում եւ, խառնում
էր սեփական ձայնին, կազմելով մի դժոխալին չերաժշտություն,
վայրենի, հերոսական ինչպես ճանապարհորդության հաղթական
ֆանֆար, վոր մարդու մեջ տենչանք եւ արթնացնում մեկնել, գնալ
հեռու, հեռու, թևեր առնել և թռչել:

Ահա այս գեղեցիկ ֆանֆարի հնչյուններն տակ եր, վոր
անվեհեր Տարտարենը նալ նստեց առյուծների յերկիրը մեկ-
նելու համար:

ՅԵՐԿՐՈՐԴԻ ԴՐՎԱԳ

ԹՈՒՐԲԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

**ԾՈՎԻ ՎՐԱ:—ՖԵՍԻ ՀԻՆԳ ԴԻՐՔԵՐԸ:—ՅԵՐՐՈՐԴ ՈՐՎԱ
ՅԵՐԵԿՈՅԱՆ:—ՈԳՆԵՑԵՔ:**

Յես կուգեյի, սիրելի ընթերցող, լինել նկարիչ, այն ել մեծ նկարիչ, վորպեսզի կարողանայի այս յերկրորդ դրվագի սկզբում ձեր աչքի առաջ պատկերացնել այն հինգ տարւեր դիրքերը, վոր ընդունեց Տարասկոնցի Տարտարենի ֆեսը՝ «Զուլա» նաւով Ֆրանսիայից Ալժիր կատարված չերեք որվա ծովային ճանապարհորդութեան ժամանակ:

Նախ յես ցույց կտայի ձեզ այդ ֆեսը— ճանապարհ ընկնելու պահին՝ հերոսական և հպարտ կերպով նստած տարասկոնցան այդ գեղեցիկ գլխի վրա: Հետո յես ցույց կտայի ձեզ այն— նավահանգստից դուրս գալու ժամանակ, յերբ «Զուլա» սկսեց պարել ալիքների վրա, այս անգամ արդեն ֆեսն արտահայտում եր սառսուռ, զարմանք և ծովային հիվանդութեան նախազգացում:

Այնուհետև Լիոնի ծովածոցում, յերբ հետզհետե նավը դուրս եր գալիս բաց ծով, իսկ ալիքներն ալելի անհանգիստ եյին դառնում, յես ցույց կտայի ձեզ, թե ինչպես այդ ֆեսը պայքարի յեր մտնում փոթորկի հետ, ցցվում հերոսի գանգի վրա և նրա կապույտ բրդե փունջը ծառանում եր դեպի վեր ծովային մառախուղի և մրրիկի մեջ... Զորրորդ դիրք. յերեկոյան ժամը 6-ին, յերբ յերևացին Կորսիկայի ափերը, տարաբախտ ֆեսը թեքվում եր նավի կողքից ցած և խղճալիորեն նայում և հետազոտում եր ծովը... Վերջապես հինգերորդ և վերջին դիրքը—նավի փոքր խցում, մի նեղ անկողնի վրա, վորը պահարանի արկղի տեսք ուներ, ինչ վոր անձե և անմխիթար բան թավալվում ե տնքալով բարձի վրա: Դա

Ֆեան է, ուղևորութեան սկզբի հերոսական ֆեսը, վորն այժմ հասել է ծոպավոր թասակի խղճալի վիճակին և մինչև ականջները խրվել է սփրթնած և ջղածիգ մի հիվանդի գլխի վրա:

Ո՛, լեթե տարասկոնցիները տեսնելին իրենց մեծ Տարտարենին պառկած պահարանի արկղի նմանող անկողնու մեջ, կիսամութ, մռայլ խցիկում, նավի խոհանոցի և թաց փայտի հոտով ապականված ծանր և սիրտ խառնող ողի մեջ, յեթե նրանք լսելին, թե ինչպես եր նա խոխոացնում նավի պտուտակի յուրաքանչյուր հարվածին, հինգ ըոպեն մի անգամ թեյ եր պահանջում և մանկական թույլ ձայնով հայհոյում սպասավորին, — անշուշտ նրանք պիտի գղջային, վոր ստիպել են նրան ճանապարհ ընկնելու... Հավատացնում եմ պատմադրի ազնիվ խոսքով, վոր խղճալի յեր մեր անբախտ «թուրքի» վիճակը: Ծովի հիվանդութունից հանկարծակիի յեկած թշվառ ժամանակ չեր ունեցել արձակելու մեջքի ալժիրական գոտին, վոչ ել ազատվելու իր սպառազինութունից: Հաստ կոթով վորսի դանակը սեղմում եր նրա կուրծքը: Ատրճանակի կաշվե պատյանը տրորում եր նրա կողքը և այս բոլորին վորպես լըրացում — Տարտարեն-Սանչոն ել մյուս կողմից եր անդադար տրանջում և հայհոյում:

— Հիմար, տեղն ե... յես քեզ չեյի ասում... Հը՛, ուզում եյիր անպատճառ Աֆրիկա գնալ... Համեցեք, այդ ել քեզ Աֆրիկան, ինչպես ե...

Բաց ամենից ատելին այն եր, վոր մինչդեռ Տարտարենը տնքում եր իր փոքրիկ խցի մեջ, այնտեղ—ընդհանուր դահլիճում մյուս ուղևորներն անդադար ծիծաղում, ուտում, խմում, յերգում և թուղթ եյին խաղում: «Զուավի» վրա այս անգամ կար ուրախ և բազմամարդ հասարակութուն, սպաներ, վորոնք գնում եյին միանալու իրենց զորամասերին, թեթև կանայք, թափառական դերասաններ, մի հարուստ մահմեդական, վոր վերադառնում եր Մեքքայից, Չերնոգորիայի մի իշխան, խիստ կատակաբան, վորը նմանեցնում եր Ռավելին և Ժյուլ—Պերենին...

Դրանցից և վոչ մեկին ծովը չեր բռնում և նրանք ամբողջ ժամանակ շաճալյն եյին խմում «Զուավի» նավապետի հետ, վոր մի շատ ուրախ և քեֆ սիրող մարսեցի չեր Բարբառու անունով և յերկու կին եր պահում— մեկը Մարսելում, մյուսն Ալժիրում:

Տարտարենն իր մտքում անիծում եր այդ սրիկաներին, վորոնց ուրախութունը կրկնապատկում եր նրա տանջանքը:

Վերջապես յերրորդ որը կեսորից հետո մի արտասովոր շարժում սկսվեց նավի վրա, վոր ստիպեց մեր հերոսին սթափվել թմրութունից: Զանգը հնչում եր, լավում եր նավաստիների ծանր կոշիկները աղմուկը:

— Մեքենան դեպի առաջ, մեքենան դեպի յետ,— գոռում եր նավապետ Բարբառուն խաղոտ ձայնով:

Հետո լավեց— «մեքենա, ստոպ», հանկարծակի մի ցնցում և հետո ուրիշ վոչինչ... և նավը կանգ առավ, ձռնվելով ջրի վրա աջ և ձախ, ինչպես ողապարիկն ողում:

Հանկարծական լուրթյունը սարսափ պատճառեց Տարտարենին:

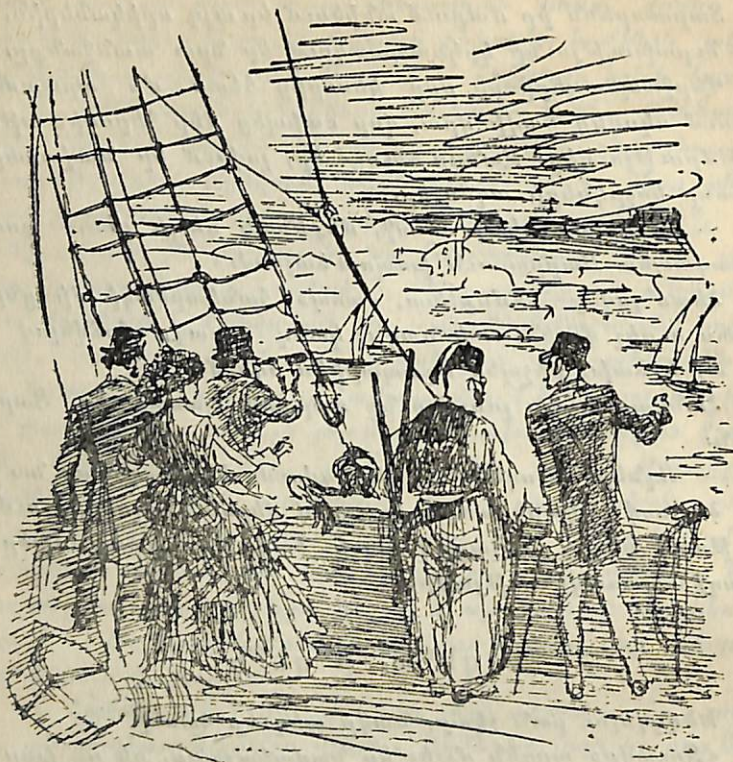
— Ոգնեցեք, ոգնեցեք, խեղդվում ենք,— գոռաց նա հռելի ձայնով և կարծես թե հրաշքով վերստանալով իր ուժերը, վեր թռավ տեղից և սլացավ դեպի նավի տախտակամածը իր ամբողջ սպառազինությամբ:

Ի գե՛ն, ի գե՛ն

Խեղդվելու բան չկար, նավը տեղ եր հասել:

«Զուավը» արդեն մտել եր նավակայանը, սև ու խոր ջրերով մի գեղեցիկ նավակայան, բաց բոլորովին լուռ և տխուր, համարյա թե ամայի: Դեմ ու դեմը՝ մի բլրակի վրա սպիտակին եր տալիս Ալժիրը իր կաթնագույն տնակներով, վորոնք իրար սեղմված իջնում եյին դեպի ծովը, կարծես սպիտակեղեն լինեը փռված Մեզոն բլրի վրա: Վերևում ալժիրական կապույտ յերկինքը, ո՛, վորքան կապույտ:

Հռչակավոր Տարտարենը, իր սարսափը մոռացած, դիտում եր այդ գեղեցիկ տեսարանը և ակնածությամբ ականջ եր դնում Չերնոգորիայի իշխանին, վոր նրա կողքին կանգնած տալիս եր քաղաքի դանադան թաղերի անունները — Կասբանը, Վերին քաղաքը, Բաբ—Ազում փողոցը: Շատ կրթված մարդ եր այդ իշխանը. սահուն խոսում եր արաբերեն: Տարտարենը իր մշտնջում արդեն վճռել եր մտերմանալ նրա հետ... Մեկ ել հանկարծ, յերբ նրանք զրուցում եյին հենված նավի ճաղերին, Տարասկոնցին նկատեց բազմաթիվ կոշտ ու սևագույն ձեռքեր, վորոնք դրսից կառչում եյին նավի կողքին: Նույն բո-

պելյին նրա առջև չերևաց մի նեղրի գանգրահեր գլուխը և մի ակնթարթում, նախքան Տարտարենը բերանը բաց կաներ, նա՝ վի տախտակամածն ամեն կողմից արդեն բռնված եր հարյուրավոր սևամորթ, դեղնամորթ, կիսամերկ և անուշիկ ծովահեններով:

Տարտարենը լավ եր ճանաչում դրանց... այդ նրանք էլին, այն նշանավոր նրանք, վորոնց նա քանի-քանի անգամ գիշերով փնտրել է Տարասկոնի փողոցներում: Ահա վերջապես նրանք գալիս էին:

... Նախ և առաջ նա անակնկալից տեղն ու տեղը սառած մնաց, բայց յերբ տեսավ, վոր ծովահենները հարձակվում են արկղների և պալուսակների վրա, պոկում են նրանց վրայի կտավե ծածկոցները և վերջապես սկսում են կողոպտել նավը, այն ժամանակ հերոսն իսկույն ուշքի յեկավ և վորսորդական դանակը պատյանից հանելով «ի զեն, ի զեն» գոռաց և ինքն ամենից առաջ հարձակվեց ծովային ավազակների վրա:

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ լեղավ ձեզ,— շտապեց հարցնել նավապետ Բարբասուն, վորը բարձրանում եր նավախորշից:

— Այդ դժեք եք, կապիտան, շուտ հասեք, շուտ, զինեցեք ձեր մարդկանց:

— Ինչո՞ւ համար, մարդ աստուծո:

— Ինչպե՞ս թե ինչու, միթե չեք տեսնում...

— Ի՞նչը չեմ տեսնում...

— Այ... սրանք... ծովահենները...

Նավապետն ապուշ-ապուշ նայեց Տարտարենին: Այդ բոպելյին մի անագին խափշիկ—մեր հերոսի դեղարանը կռնակին՝ վազելով անցնում եր նրա կողքից:

— Սպասիր, — գոռաց Տարասկոնցին և դաշույնը ձեռքին վազեց դեպի առաջ:

Բարբասուն հասավ նրա յետևից և բռնեց նրա գոտուց:

— Հանգիստ կացեք, գրողը տանի, սրանք ծովահեններ չեն... ծովահենները վաղուց է ինչ վերացել են աշխարհի յերեսից... սրանք բռնակիրներ են:

— Բռնակիրներ...

— Այո, հասարակ բռնակիրներ, վորոնք բազաժը տեղափոխում են նավից ցամաքի վրա: Յետ դրեք ձեր դանակը պատյանի մեջ, տվեք ձեր տոմսակը և հանգիստ գնացեք այդ սևամորթի հետևից: Նա լավ տղա չե և կառաջնորդի ձեզ հյուրանոց, չեթե կամենաք...

Տարտարենը, փոքր ինչ ընկձված, տվեց իր տոմսակը և խափշիկի հետևից իջավ մի խոշոր մակուշկի մեջ, վորը նավի կողքին թռչկոտում եր ալիքների վրա: Այնտեղ արդեն դարսված էյին նրա բոլոր արկղները, զենքերը և ճանապարհի պաշարեղենը: Սափշիկը բարձրացավ այդ արկղների դեպի վրա և ծնկները ձեռքերի մեջ առած կապիկի նման պոզեց. մի ուրիշ խափշիկ ել սկսեց թիավարել:

Յերկուսն ել ծիծաղելով նայում էյին Տարտարենի յերեսին, ցույց տալով իրենց սպիտակ ատամները:

Կանգնած նավակի յետևի մասում, դեմքին այն անուշիկ ծամածռությունը, վոր սարսափ եր ազդում իր հայրենակիցներին, մեծ Տարտարենը ջղաձգորեն սեղմում եր իր դանակի կոթը: Չնայած Բարբասունի բացատրություններին, նա դեռևս բոլորովին վստահ չեւ, թե ինչ մտադրություն ունեյին այդ սևամորթ բռնակիրները, վորոնք բնավ նման չեյին Տարասկոնի մարդավարի բռնակիրներին:

Հինգ ըոպեյից հետո նավակը կանգ առավ ցամաքի մոտ և Տարտարենը վոտք դրեց այն բարբարոսական ափի վրա, վորտեղ լեռեքհարյուր տարի առաջ մի սպանացի թիապարտ Միգուել Սերվանտես անուհով, ալփրական գերութւն մեջ հղանում եր այն չնաշխարհիկ վեպը, վոր պիտի կրեր «Դոն-Կիխոտ» անունը:

ԴԻՄՈՒՄ ՍԵՐՎԱՆՏԵՍԻՆ:— ԺԱՄԱՆՈՒՄ:— ՈՒՐ ԵՆ
«ՌՈՒՐՔԵՐ» և «ԹՈՒՐՔԵՐ» ԶԿԱՆ:— ՀԻԱՍԹԱՓՈԹՅՈՒՆ

Ո՛վ Միգուել Սերվանտես Սաավեդրա, լեթե ճշմարիտ ե, վոր այն վայրերում, ուր ապրել են մեծ մարդիկ, նրանցից միշտ մնում ե մի ինչ վոր բան, վոր թափառում և սավառնում ե ողի մեջ մինչև դարերի վերջը, ապա ուրեմն այն, ինչ մնացել եր քեզանից այդ բարբարոսական ափերում, պիտի ցնծար և խայտար Տարասկոնցի Տարտարենին, հարավային Փրանսիացու այդ սքանչելի տիպարին, վորի մեջ մարմնացած եյին քո գրքի լերկու հերոսները — Դոն-Կիխոտը և Սանչո-Պանսան:

Որը տաք եր և արևոտ: Ծովափին՝ մաքսատան հինգ կամ վեց ծառայողներ, «ալփրիցիներ», վորոնք Փրանսիայից լուր եյին սպասում, մի քանի մավրիտանցի արաբներ, վորոնք ծախապատիկ նստած ծխում եյին իրենց լերկար չիբուխները, և մի քանի մալթացի նավաստիներ մեծ ուռկաններով սարդին եյին վորսում. հազարավոր ճերմակ ձկնիկներ արծաթի դրամների նման պսպղում եյին ցանցերի արանքից:

Բայց հենց վոր Տարտարենը վոտքը դրեց ցամաքի վրա, ամբողջ ծովափը կենդանացավ, կերպարանափոխվեց: Մի խումբ վայրենիներ ավելի ահուելի քան նավի ծովահենները, կարծես զետնի տակից բանելով, չորոհ տվին մեր ճանապարհորդի վրա: Բարձրահասակ արաբներ, գրեթե մերկ, ծածկված միայն բրդե սավաններով, կարճահասակ մավրեր — ցնցոտիների մեջ փաթաված, նեղրեր, թունուզցիներ, մահոհներ, մզաբեթներ, հյուրանոցի սպասավորներ, ճերմակ գոգնոցներով — ամենքը բղավում եյին, կախ ընկնում Տարտարենի զգեստներից, իրար հետ կռվում իրեղենների համար: Մեկը պաշարեղենն եր քաշտալիս, մյուսը դեղարանը և բոլոր միասին լեզուների տարրինակ մի

խառնուրդով զանազան հյուրանոցների աներևակայելի անուհներ եյին տալիս...

Այդ գոռում-գոչումից դուրսը կորցրած խեղճ Տարտարենը վաղվում եր դես ու դեն, հրում եր սրան, նրան, բարկանում եր և չիմանալով, թե ինչ կերպ լեզու հասկացնի այդ բարբարոսներին — ճառում եր Փրանսերեն պրովանսական բարբառով և մինչև անգամ լատիներենով, Պուրսոնյակի¹⁾ լատիներենով — rosa, bonus, bona, bonum...

Զուր աշխատանք: Նրան վոչ վոք չեր լսում... Բարբախտաբար այդ ըոպեյին մի կարճահասակ մարդ, համազգեստով, դեղին ոճիքով, մի յերկայն գավազանով զինված հոմերոսյան աստծու պես այդ հարհրոցի մեջ մտավ և գավազանի հարվածներով ցրեց խառնիճաղանձ ամբոխը: Այդ մարդը քաղաքի վոտաիկաններից մեկն եր: Շատ քաղաքավարի կերպով նա առաջարկեց Տարտարենին իջնել «Յեվրոպա» հյուրանոցը և նրան հանձնեց այդ հյուրանոցի սպասավորներին, վորոնք Տարտարենին և նրա իրեղենները տարան՝ բարձած մի քանի սայլակների վրա:

Հենց առաջին քայլերից Տարտարենը մնաց ապշած, բերանը բաց: Նա Ալփրը յերևակայում եր մի արևելյան, առասպելական, կախարդական քաղաք, մի ինչ վոր խառնուրդ Կոստանդնուպոլսի և Զանգիբարի... Իսկ այժմ նրա առաջ կարծես նույն Տարասկոնն եր... Սրճարաններ, ճաշարաններ, լայն փողոցներ, չորս հարկանի տներ, մի փոքրիկ սալահատակած հրապարակ, վորտեղ զինվորական լեռաժշտախումբը նվագում եր Ոֆֆենբախի պոլկաները, աթոռների վրա նստած պարոններ գարեջուր եյին խմում, տիկիներ, մի քանի թեթևաբար կանաչ և հետո զինվորականներ, ելի զինվորականներ, շարունակ զինվորականներ և վոչ մի հատ բուրժ... Այո, վոչ մի հատ, բացի իրենից: Նա սկսեց մինչև անգամ քաշվել, յերբ անց եր կենում՝ հրապարակից ամենքը նրան եյին նայում: Զինվորական լեռաժիշտները կանգ առան և Ոֆֆենբախի պոլկան մի պահ ողում կախ մնաց:

Զույգ հրացաններ ուսերին՝ ատրճանակը կողքին — խստագեմ և վեհ ինչպես Ռոբլինգոն Կրուզոն, Տարտարենը ծանր քայ-

1) Պուրսոնյակ — Մուլիերի կոմեդիաներից մեկի գլխավոր անձնավորու-թյունը: Մ. խմբ.

լերով անցավ այդ բոլոր խմբերի միջով, բայց յերբ հյուրանոց հասավ, նա այլևս անկարող եր դիմանալ։ Ուժերը լքեցին նրան։ Տարասկունի հրաժեշտը, Մարտիկի նավահանգիստը, ծովը, Զերնոգորիայի իշխանը, ծովահենները, — այդ բոլորը խառնու-վել, շփոթ ելին առաջացրել նրա գլխի մեջ... Նրան գրկեցին և ներս տարան իր սենյակը, գինաթափ արին, շորերը հանեցին և ուղում ելին մարդ ուղարկել բժշկի հետևից, բայց մեր հերոսը հենց վոր գլուխը դրեց բարձին, սկսեց այնպիսի ուժով և քաղցր խռմփացնել, վոր հյուրանոցի տերն այլևս ավելորդ համարեց գիտության ոգնությանը դիմել, և ամենքը կամացուկ դուրս յեկան սենյակից։

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՐԱՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ

Նավահանգստի պալատի ժամացույցը ժամը յերեքն եր խփում, յերբ Տարտարենը դարձնեց։ Նա քնել եր մի ամբողջ յերեկո, մի ամբողջ գիշեր, մի ամբողջ առավոտ և կեսօրից հետո ել բավական ժամանակ։ Ի՞նչ ասել կուզի, վոր խեղճ ֆեսը յերեք ծանր օրեր եր անցկացրել...

Աչքերը բաց անելուն պես հերոսի առաջին միտքը լեղավ հետևյալը. «Այժմ յես առյուծների աշխարհումն եմ», և ի՞նչու թագցնել, մտածելով, վոր առյուծներն այնտեղ են, յերկու քայլի վրա, համարյա քթի տակ, վոր պետք ե դեմ առ դեմ հանդիպել նրանց հետ, բռնու... մի սառը դող անցավ նրա մարմնով և նա քաշաբար մտավ վերմակի տակ...

Սակայն մի պահ հետո դրսի պայծառ յեղանակը, կապուտակ յերկինքը, սենյակը լույսով զեղող արևը, համեղ նախաճաշիկը, վոր նա վայելեց անկողնում, բաց լուսամուտից դիտելով ծովը, և այս բոլորի վրա ավելացրած մի շիշ սքանչելի գինի, սրան կրկին առաջվա հերոսը դարձրին։

«Դեպք առյուծները» — աղաղակեց նա դեն նետելով վերմակը և արագորեն հագնվեց։

Ահա նրա գործողության ծրագիրը. առանց վոչ վոքի մի բան ասելու դուրս գալ քաղաքից, մտնել անապատի խորքերը, սպասել մինչև գիշերը վրա հասնի, դարանամուտ լինել և առաջին առյուծը հանդիպելուն պես դժամ — բռն... Հետո մյուս առավոտ վերադառնալ «Յեփրոպա» հյուրանոց, մի լավ նախաճաշիկ անել, ընդունել ալժիրաբնակ հայրենակիցների շնորհա-

վորությունները և մի սայլ ուղարկել գաղանը քաղաք բերելու համար։

Նա շտապ սպառազինվեց, ծալովի վրանը ձգեց կոնակին, աչքապես վոր վրանի փայտը մի վոտնաչափ բարձրանում եր նրա գլխից վեր, և ցցի պես վիզն ուղիղ բռնած դուրս յեկավ փողոց։ Վորպեսզի վոչ վոք նրա մտադրությունը չհասկանա, նա վոչ վոքից հարց ու փորձ չարավ ճանապարհի մասին, ալ գիմեց դեպի առաջ, հասավ մինչև Բաբ — Աղունի կամարակապ շուկան, վորտեղ բաղմաթիվ ալժիրական հրեաներ սարդերի նման դա-րան մտած իրենց մութ կրպակներում նայում ելին նրա վրա, անցավ թատրոնական հրապարակից, մտավ քաղաքի արվարձան-ներից մեկը և վերջապես դուրս յեկավ Մուստաֆայի փողոտա-պողոտան։

Այդ պողոտայի վրա տիրում եր աներևակայելի իրարանցում, հանրակառքեր, հասարակ կառքեր, ֆուրգոններ, յեղան սայլեր խոտի բեռներով, Աֆրիկյան հեծելազորի եսկադրոններ, փոքրիկ եշերի կարավաններ, գալետ ծախող նեգրուհիներ, ալ-դասցի գաղթականների սայլեր, կարմիր արա հագած սպանի-ներ։ Այդ ամենը փոշու ամպերով ծածկված, հարահրոցի, յերգի, գինվորական փողերի խլացուցիչ ձայների մեջ։

Ճանապարհի յերկու կողմերը փռված ելին գինվորներով լեցուն գինետներ, մսավաճառի կրպակներ և փայտե կեղտոտ կասկածելի շինություններ...

— Այս ե սրանց գոված Արևելքը, — մտածում եր մեծ Տարտարենը, — Մարտիկի չափ ել թուրք չկա այստեղ։

Մեկ ել հանկարծ նրա աչքին ընկավ մի փառավոր ուղտ, վոր հնդկահավի նման փքված ահագին քայլերով անցնում եր նրա մոտով: Տարտարենի սիրտը սկսեց բաբախել:

Ահա արդեն ուղտերը, ուրեմն առյուծներն ել շատ հեռու չեն:

Յեվ իրոք մի քիչ հետո նա նկատեց մի խումբ առյուծի վորսորդներ, վորոնք հրացաններն ուսերին գալիս ելին իր դիմաց:

«Վախկոտներ, մտածեց մեր հերոսն անցնելով նրանց մոտից, — վախկոտներ, չեն ամաչում խմբով են դուրս գալիս առյուծ վորսալու և այն ել շները յետևներից ձգած»: Նրա մըտքովն անգամ չեր անցնում, վոր Ալթիրում բացի առյուծից ուրիշ կենդանու վորս ել կարող ե լինել: Սակայն այդ վորսորդներն ունեյին գործը թողած առևտրականի այնպիսի կերպարանք, և հետո շներով ու պայուսակներով առյուծ վորսալու այդ յեղանակն այն աստիճանի նահապետական եր, վոր Տարասկոնցի հերոսի հետաքրքրութունը շարժվեց, նա մոտեցավ նրանցից մեկին.

— Ինչպե՞ս ե, ընկեր, վորսը լավ ե:

— Վատ չե, — պատասխանեց վորսորդ, զարմանքով լի մի հայացք ձգելով Տարասկոնցի ռազմիկի ահավոր սպառազինության վրա:

— Իսկի սպանեցի՞ք, թե չե:

— Ինչպես չե... բավականին, այն նաչեցեք... և ալթիրցի վորսորդը ցույց տվեց իր ահագին պայուսակը, վորը լիքն եր ձագարներով և բեկասներով:

— Պահ, պայուսակում... միթե նրանց պայուսակի մեջ եք զննում...

— Հապա ռւր պիտի դնենք:

— Ուրեմն նրանք պետք ե վոր շատ մանր չեղած լինեն...

— Այո, մանր ել կան, խոշոր ել, — ասաց վորսորդը և ըշտապեց միանալ իր ընկերներին:

Անվեհեր Տարտարենն ապուշ կտրած կանգնած մնաց ճանապարհի մեջտեղում... Հետո մի քանի ըուպե խորհելուց հետո, մտքում ասաց. «Եհ, սրանք դատարկապորտներ են, մի հատ ել սպանած չեն լինի», և շարունակեց իր ճանապարհը:

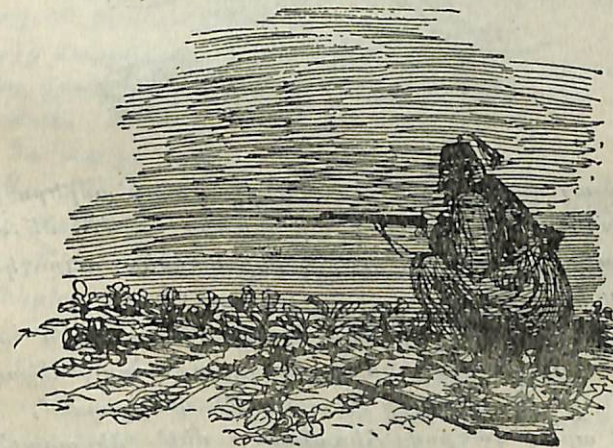
Կամաց-կամաց անցուղարձ անողները պակասում ելին, տները նույնպես: Գիշերը վրա չեր հասնում, առարկաները լավ

չեյին ջոկվում: Տարասկոնցի Տարտարենը կես ժամ ել քայլեց: Կանգ առավ... արդեն կատարյալ գիշեր եր, անլուսնիկ, աստղազարդ գիշեր: Ճանապարհի վրա այլևս վոչ վոք չեր յերևում: Զնայած դրան — մեր հերոսն իրավացիորեն մտածեց, վոր առյուծները դիլիժանսներ չեն, վոր դուրս գան մեծ ճանապարհի վրա, ուստի և նա ճանապարհը շեղեց դեպի դաշտը... Ամեն քայլափոխին նա հանդիպում եր փոսերի, փշերի, թփերի, բայց այդ ամենը վոչինչ. նա շարունակում եր առաջ գնալ... մեկ ել հանկարծ նա կանգ առավ:

— Այստեղից առյուծի հոտ ե գալիս, — ասաց մեր հերոսը ինքն իրեն և սկսեց աջ ու ձախ հոտոտել:

ԲՈՒՄ — ԲՈՒՄ

Նրա առաջ փռված եր մի անծայրածիր վայրի անապատ, ծածկված Արևելքի այն տարրերինակ բույսերով, վորոնք նման են չար գաղանների: Աստղերի աղոտ լույսի տակ նրանց խոշոր բացած ստվերները տարածվում ելին գետնի վրա ամեն ուղղությամբ: Աջ կողմն աղոտ կերպով նշմարվում եր մի լեռան

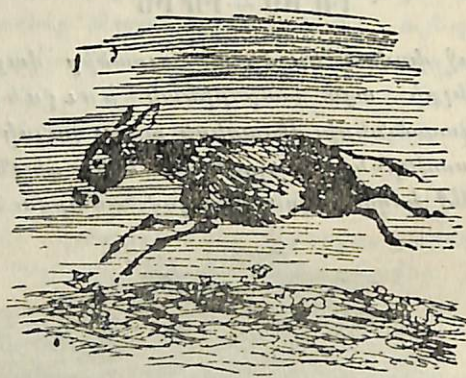

լայնանիստ և ծանր գանգավածը: — Գուցե Ատլասն եր... Ձախ կողմը խուլ մոռնչում եր անտեսանելի ծովը... գաղաններին հրապուրելու իսկական վայր...

Հրացաններից մեկն առջևը դրած, մյուսը ձեռքում բռնած Տարասկոնցի Տարտարենը մի ծունկը չոքեց և սպասեց...

սպասեց մի ժամ... յերկու ժամ... վոչ մի բան: Այն ժամանակ նա մտաբերեց, վոր իր դիրքերում նշանավոր վորսորդները առյուծներին հրապուրելու համար միշտ իրենց հետ վերցնում են մի ուլ: այդ ուլի վոտը թոկով կապում են և թոկը քաշելով ստիպում են նրան մկկալ: Տարտաբենն իր հետ ուլ չունենալով, մտածեց ինքը նրա տեղը բռնել և սկսեց ուլի նման «մեմե» մկկալ:

Սկզբում նա շատ կամաց եր մկկում, վորովհետև այնուամենայնիվ սրտի խորքում նա վախենում եր, վոր չլինի թե առյուծը հանկարծ լսի և դա... բայց հետո տեսնելով, վոր վոչ վոք չի գալիս, նա սկսեց ավելի բարձր ձայնով մկկալ. «մե-

մե»: Դարձյալ վոչինչ չերևաց... Վերջապես համբերութունից դուրս գալով նա մի անգամ իրար յետևից «մե... մե... մե...» մկկաց և այն ել այնպիսի ուժով, վոր կարծես ուլը կամաց—կամաց յեզ եր դարձել:

Հանկարծ նրանից մի քայլ հեռու մի ահագին սև բան դուրս պրծավ... Տարտաբենը ձայնը գցեց փորը: Ահագին սև բանը կռանում եր, գետինը հոտոտում, թռչկոտում, թավալվում, մեկ՝ արագ վազքով հեռանում, մեկ՝ վերադառնում և մեկին կանգ առնում... Կասկած չկա, այդ մի առյուծ եր... Արդեն շատ պարզ յերևում ելին նրա չորս կարճիկ թաթերը, հոժկու պարանոցը և մթուժյան մեջ փայլափող գույք աչքերը: Նշան, կրակ, բռն-բռն... Գործը կատարված ե— Հետո նա հանկարծ մի քայլ հետ ցատկեց և քաշեց վորսորդական դանակը:

Հրացանի ձայնին պատասխանեց մի սարսափելի մռնչյուն: — Դիպավ,—բացականչեց քաջ Տարասկոնցին և իր ուժեղ վոտների վրա հենված պատրաստվեց դիմագրավել գազանին, սակայն վերջինս յերևի ստացել եր իր հաշիվը, և վոռնալով փախավ կրնկակոխ: Տարտաբենն սակայն տեղից չշարժվեց. նա սպասում եր եզ առյուծին... ճիշտ այնպես, ինչպես կարդացել եր իր գրքերում:

Բայց դժբախտաբար եզը չերևաց: Յերկու—յերեք ժամ սպասելուց հետո Տարասկոնցին սաստիկ հոգնեց: Գիշերվա ցողից գետինը խոնավացել եր, ողջ ցրտում եր, ծովային քամին ել կծում եր:

«Արի մի փոքր քնենք մինչև լուսաբաց»—ասաց ինքն իրեն մեր հերոսը և ցրտից պաշտպանվելու համար դիմեց ծալովի վրանի ոգնության: Բայց սատանի նման այդ վրանը մի այնպիսի բարդ կառուցվածք ուներ, վոր ինչ արավ—չարավ՝ չկարողացավ բաց անել:

Չուր եր նա մի ամբողջ ժամ պայքարում ու քրտնում, անիծյալ վրանը չեր ուղում բացվել: Պատահում ե, վոր հեղեղանման անձրևի ժամանակ մի կարգ հովանոցներ ճիշտ այդպիսի խաղ են խաղում մարդու գլխին:

Վերջը ճարահատված Տարասկոնցին գետին շարտեց վրանը և պռկեց վրան, հայհոյանքներ թափելով իսկական պրովանսալցի նման:

— Տա տա բա տա, տարատա...

— Այս ի՞նչ եր,—բացականչեց Տարտաբենը քնից հանկարծ վեր թռչելով:

Այդ զինվորական փողի ձայնն եր, վոր լսվում եր մոտակա զորանոցներից: Արդեն լուսաբացի փողն ելին փչում... Առյուծներին վորսորդն ապշած, աչքերն եր տրորում... Նա, վոր իրեն կարծում եր ամալի անապատի մեջ... այժմ գիտե՞ք ուր եր գտնվում... մի բանջարանոցում, մի կողմից ծաղկակաղամբի, մյուս կողմից ճակնդեղի տունկերի մեջ:

Տարտաբենի Մահարայում բանջարեղեն եր բսնում: Շատ մոտիկ, Մուստաֆայի կանաչադարձ կողերի վրա արշալույսի պայծառ ցողի մեջ շողշողում ելին ալժիրական ձյունասպիտակ վիլաները, ճիշտ նման Մարսելի շրջակա ամառանոցներին:

Այդ խաղաղ տեսարանի բանջարանոցային և քաղքենա-

կան կերպարանքը խիստ զարմացրեց մեր խեղճ հերոսին և լցրեց նրա սիրտը դառնությամբ:

— Այստեղ մարդիկ բոլորովին հիմար են,—ասում եր նա ինքն իրեն,—առյուծների կողքին կաղամբ ու ճակնդեղ են ցանում: Յերազ հո չեք տեսածս... առյուծները մինչև այստեղ են հասնում: Ահա ապացույցը...

Ապացույցն այն արյան բծերն էին, վոր դաղանը փախչելու ժամանակ թողել եր իր հետևից: Այդ արյունոտ հետքերի վրա կռացած, աչքերը չորս բաց արած, ատրճանակը ձեռքին, քաջասիրտ Տարասկոնցին կաղամբից-կաղամբ թռչելով վերջապես հասավ մի փոքրիկ արտ, վորտեղ վարսակ եր ցանած... Այստեղ ճիւղված խոտի վրա, արլան լճակի մեջ, մի ահագին վերք գլխին կողքի վրա պառկած եր մի... հապա իմացեք թե ինչ...

— Իհարկե առյուծ, ուրիշ ինչ կարող եր լինել:

— Վոչ, եշ, մեկն այն մանրիկ եղբրից, վորոնք այնքան տարածված են Ալժիրում, և այնտեղ ծանոթ են «բուռուիկո»¹⁾ առնում:

ԵԳ ԱՌՅՈՒԾԻ ՅԵՐԵՎԱԼԸ:— ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ:
— ՃԱԳԱՐՆԵՐԻ ԺԱՄԱԴԻՍՎԱՅՐԸ:

Տեսնելով իր դժբախտ զոհին, Տարտարենը նախ և առաջ զգաց սրտնեղութուն և զայրույթ: Յեմ իսկապես, ինչ ահագին տարբերութուն առյուծի և ավանակի մեջ... բայց հետո դրան հաջորդեց կարեկցության զգացումը: Խեղճ իշուկն այնպես լավիկն եր, այնպես բարի կերպարանք ուներ: Նրա կողերի կաշին, վոր դեռևս չեր սառել, ալիքի նման բարձրանում և իջնում եր: Տարտարենը չոքեց իշուկի առաջ և իր ալժիրական լայն գոտիով աշխատում եր կանգնեցնել արյան հոսանքը: Մեծ մարդը խնամում եր փոքրիկ իշուկին... Ինչ սրտաճմլիկ տեսարան:

Իշուկը, վոր դեռ չեր փչել իր վերջին շունչը, մետաքսի գոտու քնքուշ հպումից բաց արավ իր գորշագույն խոշոր աչքերը, յերկու թե յերեք անգամ յերկար ականջները շարժեց, կարծես ուզում եր ասել, «Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ»:

¹⁾ Իռնկ:

Հետո վերջին մի ցնցում անցավ նրա մարմնով և նա այլևս չշարժվեց:

— Սևուկս, սևուկս,—ձևաց հանկարծ վշտից խեղդված մի ձայն, և նույն րոպեյին մերձակա թփերը շարժվեցին... Տարտարենը հազիվ կարողացավ ցատկել վոտքի վրա և պաշտպանողական դիրք բռնել... Այդ եզ առյուծն եր:

Յեկավ կատաղած ու մռնչալով: Նա ուներ ալգասցի մի պառավ կնոջ կերպարանք, զինված եր մի ահագին կարմիր հովանոցով և ողը թնդացնում եր իր իշուկին կանչելով: Անտաքակույս Տարտարենն ավելի կգերադասեր գործ ունենալ մի կատաղած եզ առյուծի հետ, քան թե ջադու պառավի հետ: Իզուր եր խեղճը փորձում բացատրել պառավին լեղելության պատճառը, թե ինչպես նա սխալմամբ սևուկին առյուծի տեղ և ընդունել... Պառավը, կարծելով, վոր ծաղրում և իրեն, սոսկալի անեծքներ թափելով, հարձակվեց մեր հերոսի վրա և սկսեց ձեռքի հովանոցով հարվածներ տեղալ նրա գլխին: Տարտարենը ամոթից մի քիչ շփոթված, աշխատում եր պաշտպանվել ինչքան կարող եր: Իր ձեռքի կարճ հրացանով նա հետ եր մղում հովանոցի հարվածները, քրտնքի մեջ կուրած դես ու դեն եր թռչկո-

տում և անդադար գոռում եր. «Բայց, տիկին, խնդրեմ... տիկին...»:

Ունի ես ասում, տիկինը կարծես խուլ եր և կրկնապատկած ուժով վրա յեր տալիս:

Բարեբախտաբար այդ բոլորին մի յերրորդ անձնավորումը թյուն յերևաց ռազմադաշտի վրա: Այդ ալգասցի պառավի ամուսինն եր, ինքն ել ալգասցի և պանդոկապան, վոր շատ լավ գիտեր իր հաշիվը: Յերբ նա տեսավ, թե ում հետ գործ ունի և իմացավ, վոր սպանողը համաձայն եր վճարել իր գոհի գինը, իսկույն զինաթափ արավ պառավին և գործը կարգի դրեց:

Տարտարենը վճարեց յերկու հարյուր ֆրանկ, իսկ ավանակն արժեք շատ-շատ տասը ֆրանկ: Այդքան եր իշուկների սովորական գինն արաբական շուկաներում: Այնուհետև նրանք թաղեցին սևուկին մի թղենու տակ և պանդոկապետը, զվարթացած տարասկոնյան վոսկիների փայլով, հրավիրեց մեր հերոսին իր պանդոկը, վորը գտնվում եր մի քայլ հեռու, մեծ ճանապարհի կողքին...

Ալֆրեդի վորսորդներն ամեն կիրակի հավաքվում էին այդ պանդոկում նախաձաշելու, վորովհետև դաշտը վորսառատ եր և ամբողջ շրջակայքում ճագարների կողմից դրանից լավ տեղ չկար:

— Իսկ առյուծներ,—հարցրեց Տարտարենը.

Ալգասցին զարմանքով նայեց նրան.

— Առյուծներ:

— Այո, առյուծներ, միթե առյուծներ յերբեք չեն պատահում, — շարունակեց խեղճ մարդն այս անգամ արդեն փոքր ինչ անվստահ ձայնով:

Պանդոկապետը քահ-քահ ծիծաղեց:

— Ի՞նչ առյուծ, ի՞նչ բան... առյուծներն այստեղ ինչ գործ ունեն:

— Բայց միթե Ալֆրեդում առյուծներ չկան:

— Յես իմ հոգին, կյանքումս յերբեք չեմ տեսել, թեև ահա քսան տարուց ավելի յե ապրում եմ այս կողմերում: Սակայն լսել եմ և կարծեմ մինչև անգամ լրագրերում կարդացել եմ, վոր կան... միայն թե վոչ այստեղ, այլ շատ հեռու, հարավում...

Այդ բոլորին նրանք հասան պանդոկ, մեկն այն պանդոկներից, վորոնց նմանը կարելի չե հանդիպել վանվում և Պան-

տենում: Դուան գլխին մի չորացած ծառի ճյուղ և պատերի վրա նկարված բիլիարդի ձողեր: Պանդոկի վրա կար հետևյալ համեստ ցուցանակը:

«Ճագարների ժամադրավայր»

Ականջդ կանչի, հիվ Բրավիդա¹⁾...

ՀԱՆՐԱԿԱՌՔԻ, ՄԱՎՐԻՏԱՆՈՒՀՈՒ ՅԵՎ ՀԱՍՄԻԿԻ ՓՆՋԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս առաջին արկածի անհաջողությունը բավական կլիներ շատ-շատերին հուսալքելու համար, սակայն Տարտարենի նման կոփված մարդիկ այդքան շուտ չեն ընկճվում:

— Առյուծները հարավումն են,— մտածեց հերոսը.— Եհ, ինչ կա վոր, յես ել կգնամ հարավ:

Յեվ վերջին պատառը կուլ տալուն պես տեղիցը վեր կացավ, շնորհակալություն հայտնեց տան տիրոջը, անվոխակալ սրտով համբուրվեց պառավի հետ, մի վերջին կաթիլ արցունք թափեց դժբախտ Սևուկի վրա և անմիջապես վերադարձավ քաղաք, հաստատ վորոշած լինելով իրեղենները կապել և նույն օրը ուղևորվել դեպի հարավ:

Դժբախտաբար քաղաք տանող ճանապարհն այսօր կարծես ավելի յերկարացել եր յերեկվանից, արեգակը սաստիկ այրում եր, փոշին անտանելի. ծալովի վրանը ճնշում եր նրա ուսերը... Տարտարենը զգաց, վոր վոտքով չպիտի կարողանա հասնել, ուստի նա կանգնեցրեց առաջին հանդիպող հանրակառքը և մտավ մեջը:

Ահ, խեղճ Տարասկոնցի Տարտարեն: Հաղարապատիկ ավելի լավ կլիներ նրա անվան, նրա փառքի համար, յեթե նա մեծած չլիներ այդ չարաաստիկ հանրակառքը և վոտքով շարունակած լիներ իր ճանապարհը, թեկուզ և շնչահեղձ լիներ ողի, վրանի և զենքերի տակ...

Յերբ Տարտարենը նստեց, կառքում այլևս տեղ չմնաց: Խորքում նստած եր մի սևամորուք կրոնավոր քիթն աղոթաբերքի մեջ կոխած: Նրա դեմ ու դեմ մավրիտանացի մի չերի-

1) Ականջը կուլ տալով և այն, վոր ճագար (carin) բառը Բրավիդան գործ եր անում «քաջ ժարդ» իմաստով: Մ. խմբ.

տասարդ վաճառական, վոր ծխում եր հաստ գլանակներ: Հետո մի մալթացի նավաստի և չորս թե հինգ մալթիտանացի կանայք, վորոնք վոտից մինչև գլուխ փաթաթված եյին սպիտակ քողով, յերևում եյին միմիայն նրանց աչքերը: Այդ տիկիներն լխտ եյին գնացել Արդել-Կադերի գերեզմանին և այժմ յետ եյին դառնում. բայց այդ տխուր այցելութունը, յերևում եր առանձին տրտմութուն չեր պատճառել նրանց. նրանք անդադար ծիծաղում և շաղակրատում եյին իրար հետ, իրենց քողի տակ կրծոտելով քաղցրավենիներ:

Տարտարենին այնպես թվաց, վոր նրանք շատ են իրեն նայում: Մանավանդ մեկը, վոր նստած եր Տարտարենի դեմ ու գեմը, աչքը հառել եր նրա աչքերին և ամբողջ ճանապարհի ընթացքում հայացքը չհեռացրեց նրանից: Թեև տիկնոջ յերեսը ծածկված եր քողով, այնուամենայնիվ նրա խոշոր և սևորակ աչքերի փայլը, նրա նուրբ և գողտրիկ, վոսկի ապարանջաններով զարդարված դաստակը, վորը մերթ ընդ մերթ յերևում եր քողի տակից, նրա ձայնի քաղցր հնչյունը, նրա գլխի նաղելի շարժվածքը, — այդ ամենը պարզ ցույց եր տալիս, վոր ծածկուցի տակ պահված ե մի դեռատի, չքնաղ, պաշտելի արարած... Թշվառ Տարտարենը նստած տեղը չգիտեր ինչ անել: Արևելյան

այդ հրացայտ աչքերի լուռ փաղաքշանքը նրան հուզում, սպանում եր, նա մեկ քրտնում եր, մեկ սառչում...

Այդ դեռ բավական չեր, տիկնոջ սիրուն վոտնամանն եր մեջ ընկավ... Նա զգում եր — թե ինչպես իր վորսորդական կոպիտ կոշիկների վրայից փոքրիկ կարմիր մկան նման վազվզում, խլրտում եր գեղեցկուհու վոտնամանը: Ի՞նչ անել, պատասխանել արդոք այդ հրացայտ հայացքներին, այդ փաղաքշանքին... Սիրային արկած Արևելքում. — չէ՞ վոր այդ մի սարսափելի բան ե... Յեվ իր վիպական ու տարասկոնյան յերևակացությամբ քաջասիրտ Տարտարենը տեսնում եր իրեն արդեն ընկած հերքինիների ձեռքը, գլխատված կամ թերևս կաշվե տոպրակի մեջ կարված՝ լողում ե ծովի վրա՝ կտրած գլուխը կողքին: Այդ բանը փոքր ինչ սառեցնում եր նրան... սակայն փոքրիկ հողաթափը շարունակում եր իր խաղը, իսկ իր դիմացի աչքերն ավելի լայն բացելով նայում եյին նրան, ինչպես յերկու սև թավշյա ծաղիկներ, վորոնք կարծես ասում եյին.

— Քաղեր մեզ, քաղիր...

Հանրակառքը կանգ առավ: Հասել եյին թատրոնի հրապարակը, Բաբ-Աղուն փողոցի հանդեպ: Մավրիտանացի կանայք մեկ առ մեկ իջան կառքից, խճվելով իրենց լայն շավարների մեջ, վայրենի նազանքով իրենց մարմինն սեղմելով քողը: Ամենից վերջը տեղից բարձրացավ Տարտարենի հարևանուհին և բարձրանալիս դեմքն աչնպես մոտեցրեց հերոսի դեմքին, վոր վերջինս զգաց նրա շունչը, լի թարմության, մուշկի և քաղցրավենիքի անուշ բուրմունքով:

Տարասկոնցին ալլես չկարողացավ դիմանալ. Հարբած սիրուց և ամեն ինչ աչքն առած, նա սլացավ մավրիտանացի տիկնոջ յետևից... Նրա գեղեքերի աղմուկից տիկնոջ գլուխը յետ դարձրեց, մեկ մատը տարավ դեպի քողով ծածկված շրթունքը, կարծես ուզում եր ասել. «Մո՛ւս», իսկ մյուս ձեռքով ձգեց նրան վզնոցի նման հյուսված անուշարույր հասմիկների ծաղկեփունջը: Տարտարենը կռացավ, վոր փունջը վերցնի և վորովհետև մեր հերոսը մի քիչ ծանր եր և գեղեքերով շատ ծանրաբեռնված, այդ գործողությունը բավական յերկար տևեց...

Յերբ նա վոտքի լելավ, հասմիկները սրտի վրա սեղմած, մավրիտանուհին անհայտացիլ եր:

ԱՏԼԱՍ ԼԵՌՆԵՐԻ ԱՌՅՈՒԾՆԵՐ, ՔՆԵՑԵՔ

Ատլաս լեռների առյուծներ, քնեցեք: Քնեցեք հանգիստ ձեր խոր վորջերում վայրենի կակտուսների ու հաշվենների¹⁾ մեջ... Դեռևս մի քանի որ Տարասկոնցի Տարտարենը ձեզ չի կոտորելու: Այժմ նրա բոլոր ռազմական գործիքները, զենքերը, արկղները, դեղարանը, վրանը, պաշարեղենը,— այդ բոլորը կապկպված հանգստանում են № 36 սենյակի մի անկյունում:

Քնեցեք անվախ, հսկա շեկ առյուծներ, Տարասկոնցին իր մավրիտանուհուն է փնտրում: Հանրակառքի դեպքից հետո խեղճ մարդն անընդհատ զգում էր իր վոտքի, վորտորակախ խոշոր վոտքի վրա կարմիր մկնիկի վազվառուքը, և ծովից փչող քամին, դիպչելով նրա շրթունքներին, իր հետ բերում էր շարունակ քաղցրավենիքների և հասմիկի հեշտալի բուրմունքը:

Այո, անպատճառ նա պետք է գտնի իր մավրիտանուհուն: Բայց ինչպե՞ս:

Հարցուր հազար բնակիչ ունեցող մի քաղաքում գտնել մի կնոջ, վորի բուրմունքը, կոշիկները և աչքերի դույնն են միայն քեզ ծանոթ, այդ այնքան էլ դյուրին բան չէ: Միբուրաց խենթացած Տարասկոնցին միայն կարող էր նման արկածալի գործի մեջ մտնել:

Ամենից սոսկալին այն էր, վոր մավրիտանուհիները բուրն էլ իրենց սպիտակ քողի տակ ամենևին չեն տարբերվում մեկը մյուսից: Բացի այդ տիկիներն առհասարակ տնից դուրս չեն գալիս և նրանց տեսնելու համար պետք է գնալ քաղաքի վերին մասը, արաբական քաղաքամասը, վորտեղ թուրքերն են ապրում:

Իսկ քաղաքի այդ մասը ով չգիտե, վոր մի կատարյալ ավազականոց է: Ծուռ ու մուռ, նեղլիկ ու մուլթ փողոցներ, վորտեղ տներն այնքան մոտ են իրար, վոր նրանց տանիքներն իրար են կպչում, կազմում են մի խավար տուններ:

Տների դռները ցածլիկ, պատուհանները փոքրիկ, մռայլ խանութներ, վորոնց մեջ նստած դաժան «թուրքերը» ծովահենի դեմքով, սպիտակ աչքերով ու փալլուն ատամներով ծխում են յերկար չիբուխներ և իրար մեջ փսփսում... Ո՞վ գիտե, թե ի՞նչ չար բաներ են նյութում...

¹⁾ Արեաղարձային բույսեր: Ծ. խմբ.

Ճշմարտության դեմ մեղանշած կլինեյինք, լեթե ասեյինք, վոր Տարտարենն առանց ներքին հուզմունքի յեր անցնում այդ սոսկալի փողոցներով: Նա սաստիկ հուզված էր և այդ նեղ տեղերից անցնելիս, վորոնց ամբողջ լայնությունը լցվում էր իր մեծ փոքրով, նա ամենամեծ զգուշությամբ դեռ ու դեռ էր նայում, մի մատը միշտ դրած ատրճանակի բլթակի վրա: Ամեն բոլոր նա սպասում էր, վոր լեռնից ներքինիների և յենիչերիների մի վոհմակ կթափվի իր վրա: Սակայն մավրիտանուհուն կրկին տեսնելու փափագը նրան հանդգնություն և հսկայի ուժ էր տալիս:

Ուլթ որ շարունակ անվեհեր Տարտարենը թափառում էր վերին քաղաքամասում: Յերբեմն նա ժամերով կանգնում էր բաղնիքների առաջ, սպասելով այն ժամին, յերբ մավրիտանուհիները թրթռուն և հոտավետ խուճը-խուճը դուրս են գալիս բաղնիքից: Յերբեմն էլ նրան կարելի յեր տեսնել պղզած ձկնիթների դուռնը՝ փնջալով, քրտնելով իր յերկար ու խոշոր կոշիկները հանելիս, վորպեսզի մտնի սրբավայրը...

Հաճախ յերեկոները, յերբ նա ապարդյուն վորոնումներից հուսահատված, վերադառնում էր հյուրանոց, վորեկից մավրիտանական տան մոտով անցնելիս Տարտարենի ականջին ելին հասնում միալար յերգերի, կիթառի, թմբուկների և կանացի ծիծաղի ձայներ, վորոնցից նրա սիրտն սկսում էր տրոփել...

«Գուցե նա այնտեղ էր» — մտածում էր նա:

Յեվ յեթե փողոցն ամալի յեր լինում, նա մոտենում էր այդ տանը, բարձրացնում էր դռան ծանր մուրճը և թակում կամաց... Յերգն ու ծիծաղն իսկույն դադարում էյին. դռան հետևից լսվում էյին անորոշ փսփսուկներ և շշուկներ, ինչպես քնած հավաքում:

— Պինդ կենանք, — ասում էր նա ինքն իրեն, — տեսնեք ինչ կզա գլխիս:

Սակայն նրա գլխին յեկածը շատ անգամ լինում էր միայն մի մեծ աման սառը ջուր կամ թե նարնջի կճեպներ... ավելի ծանր դեպք յերբեք չէր պատահում:

Քնեցեք, Ատլաս լեռների առյուծներ, քնեցեք:

ՉԵՐՆՈԳՈՐԻԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ԻՇԽԱՆԸ

Ամբողջ յերկու շաբաթ տարաբախտ Տարտարենը փնտրում էր իր ալփրցի տիկնոջը, և հավանաբար դեռ էլի յերկար պիտի փնտրեր, յեթե սիրահարների բախտը նրան ոգնություն

չհասներ՝ հանձին Զերնոգորիայի մի աղնվականի։ Ահա ինչպես պատահեց այդ։

Զմեռվա ամեն շաբաթ յերեկո, Ալփրի Մեծ թատրոնը տալիս է իր դիմակավոր պարահանդեսը, ճիշտ Փարիզի Ոպերայի նման։ Գավառական անհամ և անվերջ մի պարահանդես։ Դահլիճում քիչ մարդ է յերևում, Բյուրիլյի և Կազինոյի մի քանի թափփուկներ, բանակին հետևող խենթ որիորդներ, թառամած ֆրանտներ, սիրո մեջ անհաջող—դիմակավորված պարոններ և հինգ թե վեց տեղացի լվացարարուհիներ, վորոնք բարձր դասի կանանց հովեր են առնում, բայց ելինրանց վրայից չի վերանում սխտորի և շաֆրանի հոտը... Բայց բուն տեսարանն այնտեղ չէ, այլ թատրոնի ֆոյեյում, վորը ժամանակավորապես վերածված է թղթախաղի դահլիճի... տենդոտ և խայտաբղետ մի բազմութուն խառնված է կանաչ սեղանների շուրջը։ Արձակուրդավոր տյուրկոներ¹⁾, վորոնք սեղանի վրա յեն դնում իրենց ուճիկից մնացած արծաթե խոշոր դրամները, վերին քաղաքամասի արար վաճառականներ, մալթացիներ, կոլոնիատ գյուղացիներ, վորոնք քառասուն մղոն տարածութուն են կտրել իրենց բախտը փորձելու, մի խաղաթղթի վրա դնելով մի գութանի կամ մի դույզ յեղների գինը... Դողդողալով, գունատվելով, ատամները սեղմած, խաղամոլին հատուկ ծուռ, անհանգիստ հայացքով նրանք հետևում են խաղին։

Ավելի հեռուն կանգնած են ալփրական հրեաները, վորոնք խաղում են ընտանիքով։ Տղամարդիկ հագել են արևելյան տարազ, անճոռնի կապույտ գոշլպաներով և թավշյա գդակներով։ Կանայք—ուռած և փքված, դեղնած յերեսներով, գիք կանգնել են՝ սեղմված իրենց մոսկեզոծ կրծքակալների մեջ... Խմբված սեղանների շուրջը նրանք աղմկում, խորհրդակցում են, հաշվում են մատներով և խաղում են քիչ։ Միայն յերբեմն յերբեմն, յերկար խորհրդակցութունից հետո մի ծեր նահապետ, յերկնավոր հոր յերկար միլրուքով, բաժանվում է խմբից և գրնում սեղանի վրա դնելու մի հինգ ֆրանկանոց ամբողջ ընտանիքի կողմից։ Այդ ժամանակ է, վոր բոլոր յերբայական աչքերը նկատում են շողալ, ուղղվելով դեպի սեղանը, սև մագնիսի նման աչքերը, վորոնք կարծես մեկ առ մեկ քաշում են կանաչ սփռոցի վրայի վոսկեդրամները մի անտեսանելի թելով...

1) Տյուրկո—ֆրանսիական գաղութային բանակի զինվոր։ Մ խ

Հետո սկսվում են կռիվները—տուր ու դմփոց, հայհոյանքներ և գոռում-գոչում բոլոր լեզուներով, մեկ ել տեսար դանակ քաշեցին, վրստիկանները յեկան միջամտելու, հաշվեցին, տեսան փողը պակաս եր...

Ահա այս աղմկալի զբոսավայրն եր լեկել մեծ Տարտարենը մոռանալու իր վիշտը և սրտի անդորրութուն վայելելու:

Հերոսը միայնակ զբոսնում եր բազմության մեջ, մտածելով իր մավրխտանուհու մասին, յերբ հանկարծ խաղասեղանների մոտ վոսկու զնգոցի միջից լավեցին լերկու բարկացած ձայներ:

— Յես ձեզ ասում եմ, վոր քսան ֆրանկ պակաս ե, պարոն:

— Պարոն...

— Այո, պակաս ե, պարոն...

— Իմացեք, թե ում հետ եք խոսում, պարոն:

— Ինձ համար միևնույն ե, պարոն...

— Յես Գրիգորի իշխանն եմ, պարոն...

Լսելով այդ անունը, Տարտարենը բոլորովին հուզված, ամբոխը ձեղքելով մոտեցավ սեղանին: Նա ուրախ եր և հպարտ, վոր գտավ իր իշխանին, ախքան սիրալիր և քաղաքավարի Չերնոգորիայի իշխանին, վորի հետ նա թեթևակի ծանոթացել եր նավի վրա...

Դժբախտաբար իշխանական այդ բարձր տիտղոսը, վոր ախքան շլացուցիչ եր միամիտ Տարասկոնցու համար, վոչ մի տպավորութուն չթողեց հեծելազորի սպայի վրա, վորի հետ իշխանը կռվի յեր բռնվել:

— Ախ, այդպես,—ասաց սպան հեղնելով, հետո դառնալով դեպի բազմությունը, հայտարարեց — Չերնոգորիայի Գրիգորի իշխանը... Ով ե ճանաչում սրան... վոչ վոք...

Տարտարենը վրդովված մի քայլ առաջ գնաց:

— Ներեցեք, պարոն, յես ճանաչում եմ իշխանին,—ասաց նա ամենահաստատ ձայնով:

Հեծելազորի սպան մի պահ ուղիղ նայեց նրա լերեսին, հետո ուսերը թոթվելով ասաց:

— Դե լավ, տարեք, բաժանեցեք ձեր մեջ իմ քսան ֆրանկը, և թող հարցը փակվի:

Յեվ այս ասելով կռնակը դարձրեց ու կորավ բազմության մեջ:

Տաքարյուն Տարտարենն ուզում եր վազել նրա յետևից, բայց իշխանը թույլ չտվեց, ասելով.

— Թողեք, յես գիտեմ, թե ինչ կանեմ նրան:

Յեվ Տարասկոնցու թեւ մտնելով, նրան արագ քաշ ավելց դահլիճից:

Յերբ դուրս յեկան հրապարակ, Չերնոգորիայի իշխանը գլխարկը վերցրեց, ձեռքը մեկնեց մեր հերոսին և լավ չհիշելով նրա անունը, հուզված ձայնով բացականչեց.

— Պարոն Բարբարեն...

— Տարտարեն, — անհամարձակ կերպով հուշեց հերոսը:

— Տարտարեն, թե Բարբարեն՝ այդ միևնույնն ե. այսուհետև մենք բարեկամ ենք միմյանց մաս:

Յեվ ազնվաշուք իշխանը բուռն յեռանդով սեղմեց նրա ձեռքը: Կարող եք յերևակայեք Տարասկոնցու հպարտութունը:

— Իշխան, իշխան, — կրկնում եր նա անասելի հրճվանքով:

Քառորդ ժամ անց յերկու բարեկամները նստած ելին «Սոսինների» ճաշարանում, մի հաճելի գիշերային զվարճատեղի, վորը նայում ե ծովի վրա, և այնտեղ, վայելելով համեղ ընթրիք Կրետեյի ընտիր գինով, նրանք վերանորոգեցին իրենց ծանոթությունը:

Զարմանալի դուրեկան մարդ եր Չերնոգորիայի իշխանը: Նուրբ, բարեկազմ, դանդուր մազերով, սափրված. զարդարված տարրերինակ շքանշաններով, նա ուներ վառվռուն աչքեր, շոյող շարժումներ և թեթև իտալական առողանություն, վորով նա նմանվում եր Մազարինին¹⁾, միայն առանց բելի: Նա շատ հմուտ լինելով լատինական լեզուներին, ամեն առթիվ վրկայություններ եր բերում Տացիտից, Հորացիոսից²⁾ և «Մեկնություններից»³⁾:

Պատկանելով ազնվականների հին առհմին, նրա ասելով, յեղբայրները տասը տարեկան հասակից հալածել էին նրան իր ազատամիտ գաղափարների համար: Այդ որվանից նա թափառում եր յերկրից-յերկիր՝ մասամբ անձնական զվարճություն և

¹⁾ Մազարին (1602—61) ֆրանսիական պետական գործիչ, ծագումով իտալացի:

²⁾ Տացիտ, Հորացիոս (55—120), (64—8 թ. ա). հռոմեացի պատմագիր և բանաստեղծ:

³⁾ Հուլիս Կեսարի Ծ. խմբ.

մասամբ ել մտավոր զարգացման համար, վորպես փիլիսոփա իշխան... Բայց զարմանալի դուզադիպություն. իշխանն ամբողջ յերեք տարի անց եր կացրել Տարասկոնում... Յերբ Տարտարենը հայտնեց իր զարմանքը, վոր յերեք չի հանդիպել նրան վոչ ակումբում, և վոչ ել քաղաքային զրոսարանում, իշխանը խուսափողական տոնով պատասխանեց. — «Յես շատ քիչ ելի տնից դուրս գալիս»: Յեվ Տարասկոնցին քաղաքավարութունից դուրս ված այդ մասին հարց ու փորձ չարավ: Չե՞ վոր բոլոր մեծ մարդկանց կյանքն ունի իր խորհրդավոր կողմերը...

Մի խոսքով սքանչելի մարդ եր այդ Գրիգորի իշխանը: Կում-կում խմելով գինին, նա մեծ համբերությամբ ահանջ եր դնում Տարտարենին, վոր պատմում եր մավրիտանուհու մասին: Նա մինչև անգամ խոստացավ գտնել նրան, վերովհետև լավ եր ճանաչում այդ կանանց:

Յերկար ժամանակ նրանք նստած կոնծում ելին: Խմեցին Ալժիրի տիկիներերի կենացը, ազատ Չերնոգորիայի կենացը և այլն...

Դուրսը — պատշգամբի ներքև մոնչում եր ծովը և ալիքները խավարի մեջ ծեծում էին ափերը համաչափ աղմուկով, վոր նման եր թրջած մահուդ թափ տալու ժամանակ լսվող ձայնին: Յեղանակը տաք եր՝ յերկինքը լի աստղերով:

Սոխակը յերգում եր սոսինների մեջ...

Հաշիվը վճարեց Տարտարենը:

ԴՈՒ ԻՆՉ ԱՍՍ. ՔՈ ՀՈՐ ԱՆՈՒՆԸ, ՅԵՍ ՔԵՉ ԿԱՍԵՄ ԱՅՍ ԾԱՂԿԻ ԱՆՈՒՆԸ

Մյուս ուրը առավոտյան իշխան Գրիգորին արդեն Տարտարենի սենյակումն եր:

— Շնուտ, շնուտ արեք, հազնվեցեք... ձեր մավրիտանուհին գտնված ե, նրա անունը Բայիա ե... քսան տարեկան, աննման սիրուն և արդեն այրի...

— Այրի... ինչ բախտավորություն, — բացականչեց հերոսը, վորն այնուամենայնիվ, յերկուուր եր կրում Արևելքի խանդոտ ամուսիններից:

— Այո, այրի, միայն թե իր յեղբոր խիստ հսկողության տակ:

— Ահ, գրողը տանի:

— Յեղրայրն ել մի վայրենի մավր եւ և շուկայում ծխամորճներ եւ ծախում:

Տիրեց լուսթյուն:

— Բայց իհարկե, այդ ձեզ համար փոշինչ,— շարունակեց իշխանը,— դուք այն մարդկանցից չեք, վոր այդպիսի դատարկ բաներից վախենում են: Բացի այդ, մի քանի ծխամորճ գնելով այդ ավազակից, հույս ունեմ, վոր հնարավոր կլինի լեզու գըտնել նրա հետ... Դեհ, շուտ արեք, հագնվեցեք... բախտավոր եք, բախտավոր:

Յերեսի գույնը թռած, հուզված և լի սիրո զգացմունքով, Տարտարենը ցատկեց անկողնից և ֆլանելի լայն վարտիկը ընտապ-շտապ կոճկելով, հարցրեց.

— Ուրեմն ի՞նչ պետք եւ անել:

— Պարզապես իսկույն մի նամակ գրել տիկնոջը և ժամադրութիւն խնդրել:

— Ուրեմն նա ֆրանսերեն ել գրտե,— հրասթափված հարցրեց Տարասկոնցին, վոր միշտ յերազում եր իսկական Արևելքի մասին:

— Մի բառ անգամ չգրտե,— պատասխանեց իշխանն անհողորդ կերպով.— դուք ինձ կթելադրեք և յես կթարգմանեմ արաբերեն:

— Ինչքան բարի յեք, իշխան, ինչքան բարի յեք...

Յեվ Տարասկոնցի հերոսը լուռ և մտախոհ սկսեց մեծ-մեծ քայլերով անցուդարձ անել սենյակի մեջ:

Հասկանալի յեր, վոր ալժիրցի մավրիտանուհուն չեր կարելի այնպիսի նամակ գրել, ինչպես գրում են Բոկերի գեղեցկուհիներին: Բարեբախտաբար մեր հերոսը շատ կարգացած մարդ եր և կարող եր Գուստավ Նմարի վեպերի հնդկական պերճախոսութիւնը բաղադրել Լամարտինի «Արևելյան ճանապարհորդութեան» վոճի հետ, նա և այդ ամենին խառնելով «Յերդ-յերդոցի» մի քանի հեռավոր վերնիշումներ, նա կարողացավ շաբադրել մի նամակ, միանգամայն արևելյան վոճով: Նամակը սկսում եր հետևյալ խոսքերով.

«Ինչպես ջալամն անապատի ավազների մեջ»... և վերջանում եր այսպես.

«Դու ինձ առ քո հոգ անունը, յես քեզ կաւեմ այս ծաղկի անունը»:

Նամակի հետ միասին խանդավառ Տարտարենը ուզում եր ուղարկել նաև մի ծաղկեփունջ, վորպես խորհրդանշան, ինչպես այդ պահանջում ե Արևելքի սովորութիւնը, բայց իշխան Գրիգորին ասաց, վոր ավելի լավ կլիներ տիկնոջ յեղբոր մոտից գնել մի քանի հատ ծխամորճ, սրանով նախ կարելի յեր մեղմացնել վայրենի յեղբոր սիրտը և յերկրորդ, մեծ հաճույք պատճառել տիկնոջ, վոր շատ ե սիրում ծխել:

— Դեհ, շուտ գնանք ծխամորճներ գնելու,— ասաց Տարտարենն անհամբեր:

— Վհչ, վհչ, թողեք յես մենակ գնամ. յես ավելի եժան կգնեմ...

— Ինչպե՞ս... Դուք ինքնե՞րդ եք ուզում գնալ... Ո՛ր, իշխան... իշխան:— Յեվ Տարտարենը հուզմունքից շփոթված, մեկնեց փողի քսակը հաճոյակատար իշխանին, խնդրելով, վոր վոչինչ չխնայի տիկնոջ սիրտը շահելու համար:

Դժբախտաբար հաջող սկսված գործը սպասածին չափ արագ չեր առաջ գնում: Տիկնոյն, ինչպես յերևում եր, խիստ զգացված եր Տարտարենի պերճախոս նամակից և արդեն այն աստիճան եր հրապուրված, վոր սիրով կցանկանար ինչքան կարելի յե շուտով տեսակցել նրա հետ, սակայն կասկածամիտ յեղբոր յերկյուղն առաջվա պես արգելք եր հանդիսանում: Յեվ այդ արգելքը վերացնելու համար հարկ յեղավ դյուժիններով, գրոսներով, հակերով ծխամորճներ գնել...

— Այդ սատանա Բայիան ի՞նչ ե անում այդքան ծխամորճը,— ինքն իրեն հարց եր տալիս յերբեմն խեղճ Տարտարենը, բայց ելի շարունակում եր վճարել անտրտունջ:

Վերջապես մի քանի բեռ ծխամորճ գնելուց և արեւելյան պերճախոսութեան մի ամբողջ հեղեղ թափելուց հետո նա ստացավ ցանկացած ժամադրութիւնը:

Ավելորդ ե նկարագրել թե ինչպիսի հուզմունքով պատրաստվեց Տարտարենը տիկնոջ մոտ գնալու համար, ինչ խնամքով նա կարգի բերեց, գեղեցկացրեց ու անուշահոտեց իր կոշտ բեխերն ու միբուքը: Տնից դուրս գալիս նա չմոռացավ գրպանը դնել մի կաստիտ և յերկու թե յերեք ատրճանակ, վորովհետեւ զգուշութիւնն ամեն ժամանակ լավ բան ե:

Իշխանը, միշտ հաճոյակատար, հանձն առավ ներկա լինել այդ առաջին ժամադրութեան վորպես թարգման:

Տիկնոյն ապրում եր քաղաքի վերին մասում: Նրա դռան

առաջ տասներեք թե տասնչորս տարեկան մավրիտանցի մի տղա պապիրոս եր ծխում: Այդ պատանին նշանավոր Ալին եր, վերոհիշյալ յեղբայրը: Յերբ յերկուայցելունքը մոտեցան, Ալին յերկու անգամ դուռը բաղխեց և լուռ ու մունջ հեռացավ:

Դուռը բացվեց և շեմքի վրա յերեաց մի խափշիկ կին, վոր առանց մի բառ արտասանելու, առաջնորդեց հյուրերին ներքին բակի միջով դեպի մի փոքրիկ հովասուն սենյակ, վորտեղ տիկինը հատակին փռված անկողնի վրա թեք ընկած սպասում եր...

Առաջին հայացքից Տարտարենին այնպես թվաց, վոր նա ավելի կարճահասակ և ավելի գեր եր, քան հանրակառքի մավրիտանուհին... Արդյոք նա չէր, թե նա չեր... սակայն այդ կասկածը կաշձակի նման մի ակնթարթ միայն փայլեց Տարասկոնցու գլխում և անհայտացավ:

Ինչքան սիրուն և հրապուրիչ եր տիկինն իր մերկ վրաներով, մատանիներով զարդարված թմբիկ մատներով, թարմ, վարդագույն: Արևելյան վոսկեթել բաճկոնակը, ծաղկավոր շրջագգեստը զրկել էյին նրա գիրուկ, կլորիկ, փափրիկ իրանը: Նարգիլելի սաթե փողը ծխում եր նրա շրթունքների արանքում և ծածկում նրան կապտավուն ծխի խորհրդավոր քուլաներով:

Մտնելով ներս Տարասկոնցին մի ձեռքը դրեց սրտի վրա և արևելյան ձևով մինչև գետինը կռանալով, խորը գլուխ տվեց, կրքոտ աչքերը վռլորելով... Բալխան մի ըոպե անձայն նայեց նրա յերեսին, հետո նարգիլելի սաթե ծխափողը ձեռքից բաց թողնելով, գլուխը հետ ձգեց և յերեսը ծածկեց ձեռներով. յերեւում եր միայն նրա սպիտակ պարանոցը, վորն անզուսպ ծիծաղից ցնցվում եր, ինչպես մարգարիտով լեցուն մի քսակ:

ՍԻԴԻ ՏԱՐՏՐԻ, ԲԵՆ ՏԱՐՏՐԻ

Յեթե մի յերեկո մտնելու լինեք Ալփիլի վերին քաղաքամասի սրճարաններից մեկը և ականջ դնեք աջնտեղ հավաքված մավրիտացիների խոսակցության, մինչև այսոք ել դեռ կլսեք մի ինչ-վոր Սիդի Տարտրի անունով հարուստ և առատահուն յեվրոպացու մասին, վոր մի քանի տարի առաջ ապրում եր այդ թաղամասում Բայիյա կոչված տեղացի մի դեռատի տիկնոջ հետ: Այդ մասին խոսելիս նրանք իրար աչքով են անում և քթի տակ ծիծաղում:

Այդ Սիդի Տարտրին ուրիշ մարդ չեր, յեթե վոչ, ինչպես ընթերցողն արդեն գուշակում ե, մեր Տարտարենը...

Այո, ինչ արած, սրբերի և հերոսների Վլյանքում իսկ լինում են թուլության, մոլորության և գայթակղության ժամեր: Հռչակավոր Տարասկոնցին ևս բացառություն չեր կարող կազմել և ահա թե ինչու յերկու ամիս շարունակ նա մոռանալով սոցուծներին և իր փառքը, հարբեց արևելյան սիրով և անձնատուր յեղավ սպիտակ Ալփիլի հրապույրներին, ինչպես Աննիբալը Կապուլայում¹⁾:

Տարտարենը քաղաքի արաբական մասում վարձել եր մի շատ սիրուն տնակ տեղական ճաշակով, վոր ուներ ներքին գավիթ, բանանի ծառեր, զով սրահներ և շատրվաններ: Իր մավրիտանուհու հետ միասին առանձնացած ապրում եր նա հեռու աղմուկից, վոտից մինչև գլուխ արաբական զգեստ հագած, առավոտից մինչև յերեկո նարգիլեն փստացնելով և անուշահոտ քաղցրավենիներն անուշ անելով:

Նրա դեմ ու դեմը՝ գահավորակի վրա թեք ընկած, կիթա-

¹⁾ Կապուլա—փոքրիկ քաղաք Իտալիայում, վորտեղ կարթագենացի զորավար Աննիբալը Հռոմը գրավելու համար Աֆրիկայից Յեվրոպա անցնելիս իր բանակի հետ անց կացրեց ձմեռը: Մ. Խմբ.

ու ձեռքին Բայիան արարական միալար յեղանակներ եր յերգում և կամ թե իր տիրոջը զվարճացնելու համար պարում եր վորովայնի պարը, ձեռքին բռնած մի փոքրիկ հայելի, վորի մեջ ցոլացնում եր ձերմակ ստամենքը և դեմքին հրապուրիչ արտահայտություն եր տալիս:

Քանի վոր վոչ տիկինը մի բառ ֆրանսերեն գիտեր և վոչ ել Տարտարենը մի բառ արաբերեն, այդ պատճառով ել խոսակցությունը բավական դանդաղ եր առաջ գնում. այդ մի պատիժ եր շատախոս Տարտարենի համար, մի ապաշխարություն Բեզուեքեյի դեղատանը կամ գինավաճառ Կոստեկալդի խանութում չափից շատ խոսած լինելու հանցանքի համար:

Բայց այդ պատիժն ել ուներ իր քաղցրությունը: Տարտարենը մի տեսակ մեղկ անողորմություն եր զգում, չերբ ամբողջ որն անխոս ականջ եր դնում նարգիլեյի գլուցին, կիթառի կնակնոցին և շատրվանի մեղմ կարկաչունին մոզայիկներին մեջ:

Նրա կյանքն ամբողջապես բռնում եյին նարգիլեն, բաղնիքը և սերը: Շատ քիչ եյին տնից դուրս գալիս: Յերբեմն յերբեմն միայն Սիդի Տարտրին իր տիկնոջը գավակն առած, ջորիով գնում եր նուռ ուտելու մի փոքրիկ այգում, վոր նա գնել եր քաղաքի շրջակայքում: Բայց յերբեք, ո՛ր, յերբեք նա չեր իջնում քաղաքի յեվրոպական մասը, վորը լիքն եր հարբած գուլամներով¹⁾, սպաներով, սալահատակի քարերին դիպչող թրերի անվերջ աղմուկով: Ալփրիի այդ մասը նրան թվում եր անտանելի և ագեղ, ինչպես Արևմուտքի մի պահակատուն:

Մի խոսքով Տարասկոնցին խիստ յերջանիկ եր: Յերջանիկ եր մանավանդ Տարտարեն-Սանչոն, վորը մեծ ախորժակով վայելում եր տաճկական քաղցրավենիքները և ավելի քան գոհ եր վայելում եր տաճկական քաղցրավենիքները և ավելի քան գոհ եր իր նոր կյանքից: Սակայն Տարտարեն-Կիստոը մեկ-մեկ խղճի խայթ եր զգում, չերբ մտաբերում եր Տարասկոնը և իր խոստացած առյուծի մորթիները: Բայց այդ յերկար չեր տևում: Բալիայի մի հայացքը կամ մի գդալայն սատանայական բուրումնալի անուշեղեններից բավական եյին Կիրկեյի²⁾ խմիչքի նման մի ակնթարթում ցրելու նրա այդ տխուր մտածմունքները:

1) Զուլալ—արաբական տարազ հագած ֆրանսիական զինվոր. Ծ. խմբ.

2) Կիրկե— առասպելական կախարդ կին, վորը հրապուրել եր Վոդեխուսին և թողել չեր տալիս նրան գնալ իր հայրենիքը: Այս դեպքը նկարագրել և ձևերոսը «Վոդեխուսական» մեջ: Ծ. խ.

Յերեկոններն իշխան Գրիգորին գալիս եր փոքր ինչ խոսելու ազատ Ձերնոգորիալի մասին... Ձարմանալի պատրաստակամությունը այդ բարեսիրտ ազնվականը կատարում եր Տարասկոնցու տան մեջ թարգմանչի և հարկ յեղած դեպքում մինչև անգամ տնտեսի պաշտոնը. և այդ ամենը ձրի, լոկ նրան հաճույք պատճառելու համար... Բացի իշխանից Տարտարենն ընդունում եր իր մոտ նաև մի քանի «թուրքերի» այցելությունը: Այդ բոլոր կատարի ավագանիքը, վորոնք մի ժամանակ աֆնջան ան էյին ազդում նրան, նստած իրենց մոլթ կրպակների խորքում, մոտիկ ծանոթությունից հետո դուրս յեկան շատ համեստ, անփաս առևտրականներ, գորգագործներ, համեմի վաճառականներ, ծխամորճ շինողներ— բոլորն ել քաղաքավարի, խոնարհ, գաղտնապահ մարդիկ:

Շաբաթը չորս թե հինգ անգամ այդ պարոնները հավաքվում եյին Սիդի Տարտրի մոտ, յերեկոն անցկացնելու և թուղթ խաղալու, նրա քաղցրավենիքներն անուշ եյին անում, փողերը տանում և ժամի տասը խիելուն պես կամացուկ վեր էյին կենում ու փառք ասելով մարգարեյին, քաջվում իրենց տղաները:

Նրանց գնալուց հետո Սիդի Տարտրին և իր հավատարիմ ամուսինը բարձրանում էյին իրենց տան կտուրը, վոր շինված եր պատշգամբի ձևով, վորտեղից նրանց աչքերի առաջ տարածվում եր ամբողջ քաղաքը: Չորս կողմը նույնպիսի հազարավոր պատշգամբներ, խաղաղ և լուսավորված լուսնի շողերով, սանդխաձև իջնում էյին մինչև ծովափը: Հովը բերում եր կիթառի մեղմ հնչյուններ...

... Հանկարծ ցոլացող աստղերի փնջի պես, մի քաղցր և վճիտ մեղեդի բարձրանում եր ողի մեջ և հարևան մզկիթի մինարեթից մի վայելչակազմ մուեզզին, գիշերվա մուգ կապտավուն ֆոնի վրա գծելով իր ձերմակ սովերը, հնչեցնում եր իր աղոթքը, փառաբանելով ալլահին, հորիզոնը լցնող իր սքանչելի ձայնով:

Բայիան իսկույն կիթառը ձեռքից բաց եր թողնում և աչքերն ուղղած դեպի մուեզզինը, կարծես խմում եր աղոթքի քաղցրությունները: Մինչև յերգի վերջը նա մնում եր այդպես հափշտակված, դողդոջուն, ինչպես արևելյան մի սրբուհի: Տարտարենը հուզված նայում եր նրան և ինքն իրեն մտածում եր, վոր այդ մի շատ զորավոր և ճշմարիտ կրոն պիտի լինի,

վոր կարողանում ե ալգալիսի վոգեորութունն և ջերմեռանդութունն ներշնչել իր հավատացյալներին...

Տարասկոն, ծածկիր դեմքդ, քո Տարտարենն արդեն մտածում ե հավատուրաց լինել:

ՏԱՐԱՍԿՈՆԻՑ ՄԵՁ ԳՐՈՒՄ ԵՆ

Մի որ իրիկնադեմին Սիդի Տարտարին ջորու վրա նստած մենակ վերադառնում եր իր փոքրիկ ալգուց: Յերկինքը կապույտ եր, փչում եր ծովային տաք հովը:

Վտոքերը լայն բաց արած խուրջիկների վրա, վորոնք ուռել եյին ձմերուկներից և նարինջներից, որորվելով խոշոր ասպանդակների զրնգոցի հետ և ամբողջ մարմինը շարժելով անասունի շարժումների համաձայն, մեր հերոսն առաջ եր գնում շրջապատված մի սքանչելի բնությամբ, ձեռները փորի վրա դրած, կիսով չափ նիրհելով ողի ջերմութունից:

Մեկ ել հանկարծ քաղաք մտնելիս մի վորոտալի ձայն նրբան հանեց այդ թմրած դրությունից

— Վահ, գրողը տանի, կարծես պարոն Տարտարենը լինի...

Լսելով իր անունը, այն ել խկական հարավային առողանությամբ, Տարտարենը գլուխը բարձրացրեց և իրենից մի քանի քայլ հեռավորության վրա նկատեց «Զուավ» շոգենավի նավապետ Բարբասուին, վորը սրճաբաններից մեկի առաջ նըստող ծխամորճը բերնին աքսենթ եր խմում:

— Ա՛ա, բարև, բարև, Բարբասու, — բացականչեց Տարտարենը և ջորին կանգնեցրեց:

Բարբասուն պատասխանելու փոխարեն մեկ ըոպե աչքերը չռած նայեց նրա վրա, հետո փոթկացրեց և այնպես ստատիկ քրքջաց, վոր Սիդի Տարտարին ապուշ կտրած՝ նստած մնաց իր ձմերուկների վրա:

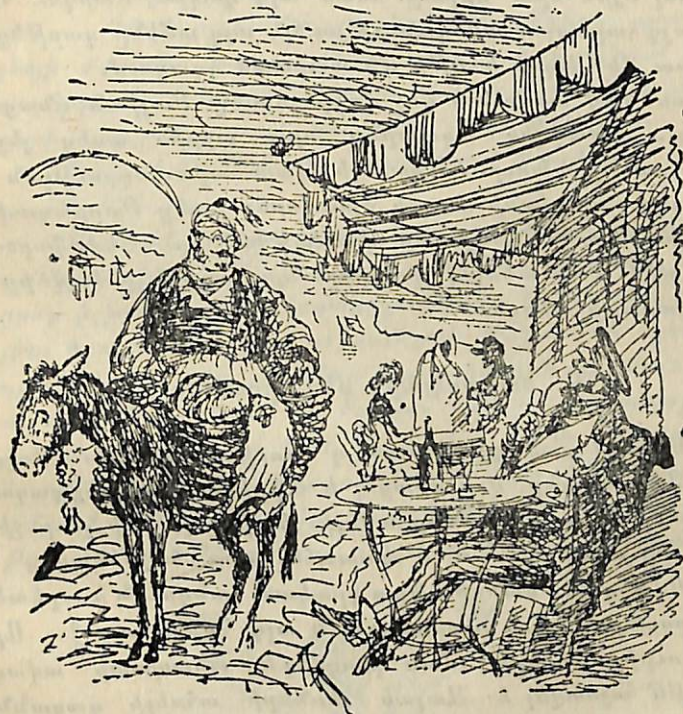
— Այդ ի՞նչ փաթթոց ե գլխիդ, իմ խեղճ պարոն Տարտարեն: Ուրեմն ճշմարիտ ե, վոր ասում են, թե դուք թրքացել եք... Իսկ ի՞նչ ե անում փոքրիկ Բայիան, ելի յերգում ե «Գեղեցիկ Մարկո» յերգը...

— «Գեղեցիկ Մարկո», — կրկնեց Տարտարենը զայրացած, — իմացած յեղեք, պարոն կապիտան, վոր այն տիկինը, վորի մասին ակնարկում եք, մի շատ պատվավոր մավրիտանուհի չե և մի հատիկ ֆրանսերեն բառ անգամ չգիտե...

— Բայիան ֆրանսերեն վոչ մի բառ չգիտե... համա եք ասում, բարով յեկաք: — Յեվ նավապետն սկսեց լավելի բարձր ծիծաղել:

Հետո նկատելով խեղճ Սիդի Տարտարի այլափոխված դեմքը վրա բերեց.

— Շատ կարելի չե, վոր իմ ասածն ուրիշ կին ե... Թերևս յես սխալ եմ, միայն այսքանը կասեմ, պարոն Տարտարեն, վոր

լավ կանեք, յեթե շատ ել հավատ չընծայեք ալթիրական մավրիտանուհիներին և չերնոգորիական իշխաններին...

Տարտարենը կանգնեց ասպանդակների վրա և իր հայտնի ծամածուլությամբ ասաց.

— Կապիտան, իշխանն իմ բարեկամն ե:

— Լավ, լավ, մի բարկանաք... Մի բաժակ աքսենթ չեք խմի: Վե՛հ: Գուցե վորեք բան ունեք հաղորդելու յերկրացիներին: Այդ ել վոչ, դե ուրեմն հաջողություն... հա, ի՞նչ եյի ա-

սում, ֆրանսիական լավ ծխախոտ ունիմ, համեցեք, վերցրեք մի քիչ, խնդրեմ, վերցրեք, ոգտակար կլինի... Ինչպես տեսնում եմ Արևելքի անխնայ ծխախոտը ձեր գլուխը շատ ե շուռ տվել:

Այս ասելով կապիտանը վերադարձավ իր արսենթին, իսկ Տարտարենը մտածմունքների մեջ ընկած, շարունակեց իր ճանապարհը: Թեև նրա վեհանձն հոգին հրաժարվում եր հավատալ իր լսածներին, այնուամենայնիվ Բարբասուտի ակնարկները վշտացրել էին նրա սիրտը. հետո այդ կոպիտ մարդու հիշոցները, այդ հարազատ առողջանությունը, այդ ամենը զարթեցնում էին նրա մեջ խղճի խայթի մի տարտամ զգացում:

Հասնելով տուն նա վոչ վոքի չգտավ: Բայիան գնացել եր բաղնիք... Խափշիկ աղախինը նրա աչքին տգեղ յերևաց, ամբողջ տունը տխուր... Անասելի վատ տրամադրություն մեջ նա նստեց շատրվանի մոտ և ծխամորճը լցրեց Բարբասուտի տեղած ծխախոտով: Ծխախոտը փաթաթված եր «Սեմաֆոր»-ի մի կտորի մեջ: Բաց անելով լրագիրը՝ նրա աչքին ընկավ իր հայրենի քաղաքի անունը.

Տարասկոնից մեզ գրում են.

«Ամբողջ քաղաքը մտահույզ դրություն մեջ ե: Առյուծապան Տարտարենը, վոր գնացել ե Աֆրիկա գիշատիչ գաղաններ վորսալու, մի քանի ամսից ավելի յե, ինչ վոչ մի լուր չի հաղորդել իր մասին... Ի՞նչ ե պատահել մեր հայրենակից հերոսին... Ով մեզ պես ծանոթ ե նրա կրակոտ, հանդուգն և արկածասեր ընավորություն—նա սարսափում ե այդ հարցի առաջ... Արդյոք նա ել ուրիշ շատերի նման թաղվել ե անապատի ավազների տակ, թե հոշոտվել ե Ատլաս լեռների ահեղ գաղաններից, վորոնց մորթիներով նա խոստացել եր զարգարել մեր քաղաքապետարանը... Ահավոր անհայտություն... Սակայն Բոկերի տոնավաճառը չեկած նեզը վաճառականները պատմում են, վոր անապատի խորքերում հանդիպել են մի ինչ վոր յեվրոպացու, վորի նշանները շատ նման են Տարտարենին և վորն ուղևորվում եր դեպի Տիմբուկտու... Տե՛ր աստված, դու պահապան լինես մեր Տարտարենին»:

Այս տողերը կարդալով Տարասկոնցին կարմրեց, դեղնեց և սարսուռաց: Ամողջ Տարասկոնը մի անգամից նրա աչքի առաջ

պատկերացավ— ակումբը, գլխարկի վորսորդները, Կոստեկալդի խանութի կանաչ բաղկաթուր և այդ ամենի վրա թեվատարած արծվի նման՝ քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդիայի լերկար, ահագին բեխերը:

Յեվ մինչդեռ ամենքը կարծում էին, վոր նա կատաղի գաղաններ ե ջարդում, ինքը վախկոտի պես նստած եր իր խսրի վրա: Տարասկոնցի Տարտարենն ինքն իրենից ամաչեց և ամոթից լաց չեղավ:

Մեկ ել հանկարծ հերոսը վեր ցատկեց:

— Դեպի առյուծները, դեպի առյուծները—գոռալով վազեց դեպի մառանը, ուր փոշիների տակ հանգստանում էին ճանապարհորդական ծալովի վրանը, դեղատուներ, պաշարեղենը, զենքերի արկղը և բոլորը քաջ տվեց բակի մեջտեղը:

Տարտարեն-Սանչոն այլևս չկար, մնացել եր միայն Տարտարեն-Կիխոտը:

Կայծակի արագությունը նա աչքի անցկացրեց իր պարագաները, դինվեց, հագավ յերկարածիտ կոշիկները, մի յերկտող գրեց իշխանին, նրա հոգացողությունը հանձնարարելով Բալիային, ծրարի մեջ դրեց արցունքով թրջած մի քանի թղթադրամ, և քիչ անց անվհեր Տարասկոնցին դիլիֆանսի մեջ նստած արդեն սլանում եր Բլիդան տանող ճանապարհով, տանը թողած շմած նեզրուհուն նարգիլեյի առջև, գլխի փաթեցը, հողաթափերը, մի խոսքով Սիդի Տարտարի մուսուլմանական ամբողջ զգեստավորումը, վորի գանազան մասերը խղճալիորեն թափթփված էին դեռ ու դեռ սրահի սպիտակ կամարների տակ:

ՅԵՐԵՐԻ ԴՐՎԱԳ

ԱՌՅՈՒԾՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ԱՔՍՈՐԱԿԱՆ ԴԻԼԻԺԱՆՍԸ

Այդ մի հինավուրց դիլիժանս էր, ներսից ծածկված կապտագույն հաստ մահուղով, մաշված, գունաթափ, բրդե ահագին կոշտ ծոպերով, վորոնք մի քանի ժամվա ճանապարհից հետո արդեն տրորում են մարդու կոնակը... Տարասկոնցի Տարտարենի տեղը կառքի հետևի բաժանմունքն էր. նա մի կերպ տեղավորվեց և սպասելով այն պահին, յերբ կշնչեր Աֆրիկայի մեծ զազանների մշկահոտ բույրը, մեր հերոսն առայժմ գոհացավ դիլիժանսի հնաբույր հոտով, վորը տարորինակ բաղադրություն էր կազմում բազմաթիվ հոտերի՝ մարդու, ձիու, կաշվի, ուտեկեղենի և մզված դարմանի:

Կառքի այդ մասում կային ամեն տեսակ ուղևորներ, մի կրոնավոր, հրեա վաճառականներ, լերկու թեթևաբարո կանայք, վորոնք գնում էին միանալու իրենց զորամասին — հուսարական Յուդ գնդին, մի լուսանկարիչ Ուլեանսկի(ից¹⁾): Բայց վորքան էլ բազմազան ու հաճելի լինեք այդ հասարակությունը, Տարասկոնցին ամենևին տրամադիր չէր զրույցի մտնելուն, լուռ ու մտախոհ նա նստած էր հրացանները ծնկների արանքում սեղմած... Հանկարծական մեկնումը, Բայիայի սև աչքերը, իրեն սպասող վտանգալից վորսորդությունը, այդ ամենը խռովում էր նրա ուղեղը, էլ չենք խոսում այն մասին, վոր Աֆրիկայի խորքերում վերագտնված լեվրոպական այս դիլիժանսը տարտամորեն հիշեցնում էր նրան իր մահկանության տարիները, Տարասկոնցի, քաղաքի շրջակայքում կատարված պտույտները, Ռոնայի ափին սարքված փոքրիկ ճաշկերույթները և վերջապես անթիվ այլ հիշողություններ:

1) Ֆրանսիական քաղաք Ալժիրում: Ծ. Խ.

Քիչ-քիչ մթնում եր: Կոնդուկտորը վառեց լապտերները... ժանդոտած դիլիթանսը վոստոստում եր ճոճալով իր հին զըս-պանակների վրա, ձիերը չափ ելին ընկել, զանգուլակները գնդգնդում ելին...

Յերբեմն-յերբեմն կառքի վերևի մասից լսվում եր յերկաթեղենի մի խլացուցիչ աղմուկ... դա ռազմամթերքն եր:

Տարասկոնցի Տարտարենը կես քուն, կես արթուն մի պահ նայեց ուղևորներին, վորոնք ծիծաղաշարժ կերպով ցնցվում ելին կառքի յերերումներից և իր աչքի առաջ պարում զվարճալի սովերները պես, հետո նրա աչքերը շողվեցին, մտքերը խառնվեցին և նա այլևս վոչինչ չեր լսում, բացի սոնիների անորոշ աղմուկից և դիլիթանսի վողբագին ճողցից...

Հանկարծ մի ձայն, պառավի ձաքած, կոտորած, խապոտած մի ձայն կանչեց Տարասկոնցուն, տալով նրա անունը.

«Պարոն Տարտարեն, պարոն Տարտարեն»:

— Ո՞վ ե ինձ կանչում:

«Յես եմ, պարոն Տարտարեն, միթե չեք հիշում ինձ... Յես հինավուրց դիլիթանսն եմ, վոր սրանից քսան տարի առաջ յերթեկում եր Տարասկոնի և Նիմի միջև... Քանի, քանի անգամ յես փոխադրել եմ ձեզ և ձեր բարեկամներին, յերբ գնում ելիք գլխարկ վորսալու ժոնկերի և Բեյլլզարդի կողմերը: Յես նախ ձեզ չճանաչեցի ձեր տաճկական գդակի պատճառով, մեկ ելձեր գեթ մարմնի, բայց հենց վոր սկսեցիք խոսիսցնել, գրողը տանի, իսկույն ճանաչեցի»:

— Դե լավ, դե լավ,—ասաց Տարասկոնցին մի փոքր սըրտնեղած:

Հետո մեղմանալով հարցրեց.

— Ա՛յ պառավ, ի՞նչ ես շինում դու այս կողմերում:

«Ա՛խ, իմ բարի պարոն Տարտարեն, հոժար կամքով չեմ չեկել այստեղ, հավատացե՛ք... Յերբ Բոկերի յերկաթուղին ավարտվեց, այլևս ինձ պետքական չհամարեցին և ուղարկեցին Աֆրիկա... Մենակ յես չեմ, Ֆրանսիայի գրեթե բոլոր դիլիթանսներն ինձ նման աքսորվեցին: Մեզ համարում ելին շատ հետադիմական, և ահա այժմ տառապում ենք այստեղ վորպես տաժանակիր... Ահա սա յե, վոր Ֆրանսիայում դուք անվանում եք ալժիրական յերկաթուղիներ»:

Այստեղ պառավը մի խոր հառաչ արձակեց, հետո շարունակեց.

«Ա՛խ, պարոն Տարտարեն, վորքան եմ կարոտել իմ սի-

րուն Տարասկոնին: Այդ ժամանակը կյանքիս լավագույն օրերն ելին, ջահելությունը: Պետք եր տեսնել ինձ առավոտները ճանապարհ ընկնելիս, մաքուր լվացած, պլավան, նոր լաքված անիմներով, յերկու արևի նմանող լապտերներով և միշտ յուզով փայլեցրած հովանիով: Ի՛նչ գեղեցիկ տեսարան, յերբ կառապանը իր մտքով շրջապահվում յերգում եր. «լա, լա, լա, Տարասկոն, Տարասկոն», իսկ կոնդուկտորը, շեփոքն ուսից կախած, նախշուն գդակը ծուռ դրած, իր միշտ գաղազած շնիկը նետում եր կառքի կտուրը և ինքն ել բարձրանալով այնտեղ գոռում. «Բ՛շըր. ք՛շըր»: Այն ժամանակ իմ չորս ձիաներն առաջ ելին խաղում գանգակների, հաջոցների, շեփոքների աղմուկի մեջ: Պատուհանները բացվում ելին, և ամբողջ Տարասկոնը հպարտությամբ դիտում եր թագավորական պողոտայով առաջ սլացող դիլիթանսը: Ինչքան գեղեցիկ եր այդ պողոտան, պարոն Տարտարեն, լալն, լավ խնամված, իր կիլոմետրաչափ սյուներով, իրարից կանոնավոր հեռավորության վրա կիտված խճաքերով, իսկ աջ ու ձախը ձիթենիներով ու վարդատունկերով լի սիրուն դաշտերով... Հետո պանդոկներն ամեն մի տասը քալքի վրա, կայարանները հինգ րոպեն մի անգամ... իսկ ուղևորները, ինչ լավ մարդիկ ելին, քաղաքապետներ և յերեցներ, վորոնք գնում ելին Նիմ ցահանգապետին կամ յեպիսկոպոսին տեսնելու, պարկեշտ առևտրականներ, վորոնք վերադառնում ելին Մադեյից, արձակուրդավոր դպրոցականներ, նախշուն բլուզ հագած և հենց նույն առավոտը սափրված գյուղացիներ, և վերջապես այնտեղ—վերը, իմպերիալ¹⁾ վրա դուք բոլորդ, գլխարկ վորսացող պարոններդ, վոր միշտ այնքան զվարթ ելիք, այնքան լավ յերգում ելիք ամեն մեկն իր «սեփականը», յերբ վերադառնում ելինք յերեկոները, ասողերի լույսի տակ...

Հիմա փոխվել ե ամեն ինչ... տերը միայն գիտե, թե ինչ մարդիկ եմ փոխադրում. աշխարհի չորս կողմերից չեկած անհավատներ, նեղեր, բեղվիներ, հին զինվորներ, բոլոր յերկըրների բախտախնդիրներ, քրջոտ գաղթականներ, վորոնք ինձ թունավորում են իրենց չիբուխներով, և այդ բոլորը խոսում են մի այնպիսի լեզվով, վոր ինքը սատանան ել չի հասկանա... Նայեցե՛ք, տեսե՛ք իմ վիճակը, վնչ մաքրող կա, վնչ լվացող,

1) Իմպերիալը դիլիթանսի վերևի մասն ե, կտուրի վրա: Ծ. Խ.

սոնիներին քսելու ճարպն ել են խնայում... առաջվա իմ հանգիստ, խոշոր ձիերի փոխարեն ինձ լծել են արաբական փոքրիկ ձիեր, վորոնք կատաղածի պես կռվում են, կծում իրար, վազելիս պարում այծերի պես և քացի տալով ջարդ ու փշուր են անում իմ սամինները... Ա՛յ... ա՛յ... տեսե՛ք, ելի սկսվեց... Ինչ ճանապարհներ են հա, այստեղ դեռ վոչինչ... վորորմուծյուն ե, վորովհետև կենտրոնի մոտ ենք, իսկ այնտեղ, ել մի հարցնի, վոչ ճանապարհ կա, վոչ բան: Գնա, ինչպես կարող ես, սար ու ձորի, դաշտերի միջով, գաճաճ արմավենիների, մաստաքի ծառերի միջով... վոչ մի հաստատուն կայան: Կոնդուկտորի քմահաճույքից ե կախված այս կամ այն ագարակում իջևանելը:

Յերբեմն այդ լիրբը ստիպում ե ինձ յերկու մղոն պտուկտ գործել, ծովելով ուղիղ ճանապարհից, վորպեսզի դնա իր ծանոթներից մեկի մոտ արսենթ կամ դինի խմելու... իսկ հետո, քշի կառապան, գոռ տուր մտրակին, վորպեսզի կորած ժամանակը հետ բերես: Արևը խորովում ե, փոշին կուրացնում: Հոգ չե: Բշիւր: Դեմ ես առնում, շուռ գալիս, վոչինչ, քշիւր ավելի թափով: Լող տալով անցնում են գետը, հարբուխ ստանում, թրջվում, խեղդվում... Բշիւր, քշիւր, քշիւր... Հետո յերկույան բոլորովին թաց, հենց այդ ե պակաս իմ տարիքիս, իմ հողացավիս համար, քեզ հրամայում են պառկել բացօթյա, քարվանսարայի բակում, վորտեղ չորս կողմից ազատ հովերն են փչում: Գիշերը չախկաններն ու բորենիները գալիս են հոտոտելու իմ կողերը, իսկ շրջմոխիները ցրտից պատսպարվում են իմ ներսում:

Ահա իմ վարած կյանքը, սիրելի պարոն Տաթարեն, և յես կվարեմ այն մինչև այն ուրը, յերբ արևից այլոված, խոնավությունից փտած կընկնեմ, ուրիշ ճար չունենալով—վորևե խորդուբորդ ճանապարհի մի անկյունը, վորտեղ արաբներն իրենց «կուսկուսը» կեփեն իմ պառավ կմախքի բեկորներով...»

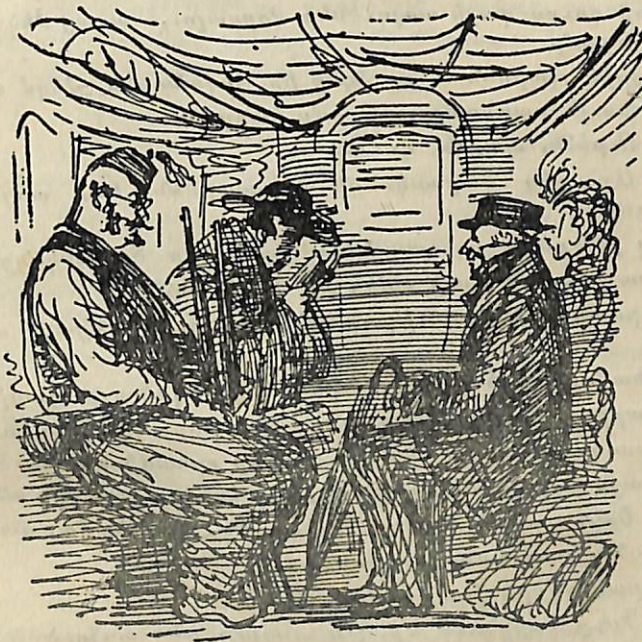
— Բլիդահ, Բլիդահ—գոռաց կոնդուկտորը բանալով կառքի դռնակը:

ԱՆՑՎՈՐ ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՐՈՆԸ

Գորբընուց պղտորված ապակիների միջից Տաթարենը տարտամ կերպով նշմարեց գավառական մի փոքրիկ սիրուն քաղաքի հրապարակը, շրջապատված կամարներով և զարդարված նախնի ծառերով: Հրապարակի մեջտեղը կարծես արճից շինված փոքրիկ զինվորներ զինավարժություն ելին

անում առավոտյան պաշտառ վարդագույն մշուշի մեջ: Մրճաբանները բաց ելին անում իրենց փեղկերը: Մի անկյունում կանաչեղենի շուկան եր... ամեն ինչ սքանչելի յեր, բայց առյուծի նշանները դեռ չկային:

—Դեպի հարավ, ավելի հարավ,—շնչաց ազնիվ Տաթարենը, նորից թաղվելով իր անկյունում: Այդ բոպելին կառքի դուռը բացվեց ու թարմ ու զով ողբ մտավ ներս, իր թևերի վրա, նարինջների անուշ բուրմունքի հետ միասին, ներս բերելով մի փոքրիկ պարոն, սև ուղեգրով հագին, ծեր, չոր-չոր:

խորշումած, չափած— ձևած շարժումներով, ոճիքը բարձր, մետաքսե սև փողկապով, կաշվե պորտֆելը կոնստակին, հովանոցով— մի կատարյալ գավառական նոտար:

Տեսնելով Տաթարենի սպառազինությունը, փոքրիկ ծերունին, վոր նրա դեմ ու դեմն եր նստած, սաստիկ զարմացավ և սկսեց անթարթ նայել նրան:

Ձիերն արձակեցին, նոր ձիեր լծեցին, դիլիժանսը ճանապարհ ընկավ... Մերունին աչքը չեր հեռացնում Տաթարենից:

Վերջապես Տարասկոնցին չհամբերեց և ինքն ել ուղիղ նայելով փոքրիկ ծերունու յերեսին, հարցրեց.

— Հը, զարմանա՞ւմ եք:

— Վե՛հ, չեմ զարմանում, այլ նեղվում եմ, — պատասխա-
նեց ծերունին շատ հանգիստ յեղանակով:

Բանն այն⁵ է, վոր իր ծալովի վրանով ատրճանակով, պատշանների մեջ դրած յերկու հրացաններով, վորսի դանակով, ել չենք խոսում նրա ահագին մարմնի մասին, նա մի քանի մարդու տեղ եր բռնել...

Ծերունու պատասխանը նրան բարկացրեց:

— Ի՞նչ է, յերևի դուք կարծում եք, վոր յես ձեր հովանո-
ցով պիտի դուրս գայի առյուծներ վորսալու, — ասաց մեծ մարդը հպարտությամբ:

Փոքրիկ պարոնն աչքը ձգեց իր հովանոցին, մեղմ ժպտաց ու հետո նույն սառնասրտությամբ հարցրեց.

— Ուրեմն, պարոն, դուք...

— Այո, յես Տարասկոնցի Տարտարենն եմ, առյուծներ «պանողը»...

Այդ խոսքերն արտասանելով անվեհեր Տարասկոնցին ա-
ռյուծի բաշի նման թափ տվեց իր ֆեսի փունջը:

Զարմանքի և ապշության մի շարժում անցավ ամբողջ
կառքով:

Կրոնավորը յերեսը խաչակնքեց, կոկոտ կանայք ճչացին, իսկ
լուսանկարիչը մոտեցավ առյուծասպան հերոսին, արդեն յերա-
զելով նրա լուսանկարը հանելու բարձր պատվի մասին:

Միայն փոքրիկ ծերունին եր, վոր մնաց բոլորովին անխռով:

— Շատ առյուծ եք սպանել արդեն, պարոն. Տարտարեն, —
հարցրեց նա շատ հանգիստ կերպով:

Տարասկոնցին խոսքի տակ չմնաց.

— Դուք հարցնում եք, թե արդյոք շատ առյուծ եմ ըս-
պանել: Յես միայն կցանկանայի, վոր դուք ձեր գլխի վրա
այնքան մազ ունենայիք:

Ամբողջ դիլիժանսը թնդաց ծիծաղից: Ամենքը հայացքն
ուղղեցին ծերունի լերկ գանգին, վորտեղ ցցվում էր յերես
դեղնավուն մազեր:

Լուսանկարիչը մեջ մտավ և դիմելով Տարտարենին ասաց.

— Շատ յերկչուղալի արհեստ եք ընտրել, պարոն Տար-
տարեն... Պատահում են չափազանց ծանր բռնակներ... Այսպես
որինակ խեղճ պ. Բոմբոնելը...

— Ա՛հ, դուք հովազների վորսորդ Բոմբոնելի մասին եք
ասում, — ընդհատեց Տարտարենն արհամարհական կերպով:

— Ուրեմն դուք նրան ճանաչում եք, — հարցրեց փոքրիկ
ծերունին:

— Պահ, այդ ի՞նչ խոսք ե... քսան անգամից ավելի միա-
սին վորսորդություն ենք արել:

Փոքրիկ ծերունին ժպտաց:

— Ուրեմն դուք հովազներ ել եք վորսում, պարոն Տար-
տարեն:

— Այո, յերբեմն... Ժամանցի համար, — պատասխանեց
գաղաղած Տարասկոնցին: Հետո մի հերոսական շարժումով գը-
լուխը վեր բարձրացնելով ավելացրեց.

— Բայց այդ իհարկե այն չե, ինչ վոր առյուծը:

— Ի՞նչ խոսք, — կրկին մեջ մտավ լուսանկարիչը, — իսկա-
պես ասած հովազը՝ միևնույնն է, թե ինչ վոր մի մեծ կատու:

— Այո, այո, շատ ճշմարիտ եք ասում, — նկատեց Տար-
տարենն ուրախանալով, վոր կարող է նսեմացնել Բոմբոնելի
փառքը մանավանդ տիկիկների առաջ:

Այստեղ դիլիժանսը կանգ առավ, կոնդուկտորը կառքի
դուռը բանալով, պատկառանքով դիմեց փոքրիկ ծերունուն:

— Պարոն, դուք արդեն հասաք:

Փոքրիկ պարոնը վեր կացավ, կառքից իջավ և նախքան
դուռը փակելը՝ ասաց.

— Պարոն Տարտարեն, թույլ կտա՞ք ինձ մի խորհուրդ
տալ ձեզ:

— Ի՞նչ խորհուրդ, պարոն:

— Հավատացե՛ք ինձ, պարոն, տեսնում եմ, վոր լավ մարդ
եք և խոսում եմ անկեղծ կերպով: Շուտ վերադարձե՛ք Տարաս-
կոն, պարոն Տարտարեն, դուր ժամանակ մի կորցնեք: Այս
կողմերում այժմ հաղիվ մի քանի հատ հովազ մնացած լինի:
Ձեզ համար դա շատ չնչին վորս ե... Իսկ ինչ վերաբերում է
առյուծներին, Ալթիրում այլևս առյուծ չկա... պրծավ... իմ
բարեկամ Շասենն սպանեց վերջին առյուծին:

Այս ասելով ծերունին գլուխ տվեց, դուռը փակեց և հո-
վանոցը ձեռին ու պորտֆելը կռնատակին, ծիծաղելով հեռացավ:

— Կոնդուկտոր, — հարցրեց Տարտարենը, դեմքին տալով
իր հայտնի ծամածուլությունը, — ո՞վ եր այդ մարդուկը:

— Ինչպե՞ս, միթե՞ չեք ճանաչում, դա հենց ինքը պարոն
Բոմբոնելն էր:

Միլիանահում Տարտարենն իջավ, իսկ դիլիժանսը շարունակեց իր ճանապարհը դեպի հարավ:

Յերկու ու շարունակ կառքը ջարդել էր նրա վոսկորները: Յերկու դիշեր անդադար նա աչքերը բաց դիտել էր շրջակայքը, տեսնելու համար, թե արդյոք չի լերևում առյուծի վիթխարի սովերը. այժմ արժեք, վոր նա փոքր ինչ հանգիստ տար իր հոգնած մարմինը: Բացի այդ, չպիտի թագցնել, վոր Բոմբոնելի հետ ունեցած չարաբաստիկ դիպվածից հետո ուղղամիտ Տարտարենն, չնայած իր զենքերին, իր ահուկի կերպարանքին և կարմիր գլխարկին, այնքան էլ լավ չէր զգում իրեն որևիտս-վիցի լուսանկարչի և հուսարական 3-րդ գնդի որիորդների առաջ:

Նա անցավ քաղաքի լայն փողոցներով, վորոնք զարդարված էին գեղեցիկ ծառերով ու շատրվաններով: Յեվ մինչդեռ նա մի հարմար հյուրանոց էր փնտրում, խեղճ մարդը չէր կարողանում մոռանալ Բոմբոնելի խոսքերը... Յեթե իրոք ճշմարիտ էր այդ... Յեթե իրոք վոչ մի առյուծ չի մնացել Ալֆորում... Ինչո՞ւ համար են ուրեմն այս բոլոր արշավանքները, այդ բոլոր նեղությունները...

Մեկ էլ հանկարծ, յերբ նա թեքվում էր մի այլ փողոց, մեր հերոսի դեմ առ դեմ դուրս լեկավ... Ի՞նչ էք կարծում, ո՞վ... մի փառահեղ առյուծ, վորը սպասում էր մի սրճարանի դռան առաջ արքայորեն բաղմած և շեկ բաշն արևին տված:

— Ո՞վ եր ասում, թե ալլա առյուծ չի մնացել,— բացականչեց Տարտարենը մի քայլ հետ ցատկելով... Այդ բացականչություն վրա առյուծը գլուխն իջեցրեց և իր յերախով գետնից վեր բարձրացնելով իր առաջ մայթի վրա դրված փայտե պնակը, խոնարհաբար մեկնեց այն դեպի Տարտարենը, վորն ապշուած թյուրեց մնացել էր քարացած:

Մի արբար, վոր այդ բոպեյին անցնում էր, մի սև փող ձգեց այդ պնակի մեջ. առյուծը պոչը շարժեց: Այն ժամանակ Տարտարենն ամեն ինչ հասկացավ: Նա տեսավ այն, ինչ սկզբում հուզմունքը թուլյլ չէր տվել նրա տեսնելու: Նա տեսավ մի խումբ մարդիկ, հավաքված կույր և ընտելացած գազանի շուրջը և յերկու ահագին նեգրեր, վորոնք մի-մի մահակ ձեռներին

ման ելին ածում առյուծին քաղաքի փողոցներով, ինչպես վոր ման են ածում արջերին ու կապիկներին:

Տարտարենը արյունը խփեց գլխին:

— Թշվառականներ,— վորոտաց նա ահուկի ձայնով,— ինչպես էք համարձակվում դուք այդպես անարգել ազնիվ անասուններին:

Յեվ նետվելով դեպի առյուծը, նա դուրս կորցեց ստոր պնակը նրա արքայական ժանիքներից: Յերկու նեգրերը, կարծելով, վոր նա ուղում է խլել հավաքած փողը, մահակներով ընկան Տարտարենը վրա և սկսվեց սաբսափելի մի իրարանցում... Նեգրերը խփում էին, կանայք ճչում, մանուկները ծիծաղում, մի ծերունի հրեա կոշկակար իր խանութի ներսից գոռում էր. «Քնշ տվեք դատարան, քնշ տվեք դատարան»: Նույնիսկ առյուծն իր կույր տեղով փորձեց մի մոնչյուն արձակել և դժբախտ Տարտարենը որհասական պայքարից հետո թավալվեց գետնի վրա պղնձադրամների և փոշու մեջ:

Այդ բոպեյին մի մարդ ձեղքեց բաղմունությունը, մի կողմ քշեց նեգրերին, կանանց և մանուկներին, բռնեց, վեր բարձրացրեց Տարտարենին, թափ տվեց, մաքրեց նրա շորերը և նստացրեց, վոր շունչ քաշի:

— Ինչպես, իշխան, այդ դժեք էք,— բացականչեց Տարտարենը, շփելով իր ջարդված կողերը:

— Այո, իմ քաջ բարեկամ, յես եմ... ձեր նամակն ստանալուն պես Բայիային հանձնեցի իր չեղբորը, մի կառք վարձեցի և հիսուն մղոն սրաբշավ կտրելով ահա հասա ճիշտ այն բոպեյին, յերբ հարկավոր էր ազատել ձեզ այս բիրտ մարդկանց կատաղությունից... Ասացեք, ի սեր աստծո, այդ ինչ էք արել, վոր պատճառ է չեղել այս անախորժ դեպքին:

— Ա՛խ, իշխան... միթե կարելի չէր անտարբեր աչքով նայել այդ թշվառ առյուծին՝ փայտե պնակը բերանում բռնած, նվաստացած, պարտված, այդ մոռուլման ամբոխի ծաղր ու ծանակի առարկա դարձած...

— Բայց դուք սխալվում էք, ազնիվ բարեկամ. այդ առյուծն ընդհանրապես, նրանց համար հարգանքի և պաշտամունքի առարկա չէ: Նա համարվում է սուրբ անասուն և պատկանում է առյուծների այն մեծ վանքին, վոր յերեք տարի առաջ հիմնել է Մահոմեդ-Բեն-Աուդան: Այդ մի մեծ մենաստան է լի գիշատիչ գազանների բուրմունքով և մոնչյունով, վորտեղ տարի-

ներով վանականները կթուժում և ընտելացնում են հարյուրավոր առյուծների, և հետո իրենց հավաքարար միաբանների հետ ուղարկում են նրանց Հյուսիսային Աֆրիկա ժողովարարութուն անելու: Վանականների հավաքած նվերներով պահպանվում են թե՛ վանքը և թե՛ նրա մզկիթը: Յեւ յեթե նեգրերն անողորմ վարվեցին ձեզ հետ, պատճառն այն է, վոր ըստ նրանց համոզմունքի, յեթե իրենց անհոգութունից մի սև փող անգամ կորչի կամ գողացվի հավաքված փողից, առյուծն իսկույն պատահապատահ կանի նրանց:

Լսելով այդ անհավատարի, սակայն ճշմարիտ պատմութիւնը, Տարտարենը հանգիստ շունչ քաշեց:

— Այս բոլորի մեջ ինձ համար կարևոր է այն, ականջը խոսի պ. Բոմբոնելին, վոր Ալթիրում դեռևս առյուծներ կան, — ասաց նա վորպես յեզրակացութիւն:

— Իհարկե կան, ո՞վ է ասում չկան, — հաստատեց իշխանը վոգեւորությամբ: — Ինչ վաղը մենք կարշավենք դեպի Շելֆի տափաստանը և այնտեղ կտեսնենք...

— Ի՞նչ եք ասում, իշխան, միթե դուք ել եք մտադիր վորսի գնալու:

— Գրողը տանի, միթե՞ կարող եմ թողնել ձեզ մենակ Աֆրիկայի անապատներում, այդ վայրենի ցեղերի մեջ, վորոնց վնչ լեզվին եք ծանոթ, վնչ ել սովորութիւններին... Վնչ, վնչ, հոչակավոր Տարտարեն, լես այլևս ձեզնից չեմ հեռանա... Յես ուզում եմ լինել այնտեղ, ուր կլինեք դուք...

— Ո՛հ, իշխան, իշխան...

Յեւ Տարտարենը պայծառացած դեմքով, կրծքին սեղմեց քաջ Գրիգորին, հպարտությամբ մտածելով այն մասին, վոր ժյուլ Ժերարի, Բոմբոնելի և բոլոր մյուս նշանավոր առյուծ ծապանների նման ինքն ել իր հետ կունենա ոտարկերկրյա մի իշխան, իր վորսորդութիւններին ընկերակցելու համար:

ՔԱՐԱՎԱՆԸ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Մյուս որը առավոտյան, անվահեր Տարտարենը և վոչ պահաս անվահեր իշխան Գրիգորին վեց նեգր բեռնակիրներն ուղեկցությամբ ճանապարհ ընկան Շելֆի տափաստանը: Զառթիթափ ճանապարհը յերկու կողմից զարդարված էր հասմիկի թփերով ու վայրի ձիթենիներով. հաղարավոր վճիտ աղբյուր-

ներ ուրախ գլորվում էին ժայռից ժայռ և լերգում... Սքանչելի տեսարան:

Իշխան Գրիգորին մեծ Տարտարենի նման նուշապես սպառազինվել էր վոտից մինչև գլուխ: Բացի այդ, նա գլխին դրել էր զինվորական մի շքեղ և տարրերինակ գդակ, վոսկեկար ժապավեններով, արծաթե թելերով հյուսված կաղնու տերևների զարդանկարներով: Այդ գդակով նորին իշխանական բարձրութիւնը նմանում էր մեքսիկական գեներալի, կամ թե Դանուբյան յերկրներից մեկի կայսրանապետի:

Այս տարրերինակ գդակը շարժեց Տարասկոնցու հետաքրքրութիւնն ու զարմանքը, ուստի նա անհամարձակ կերպով մի քանի բացատրութիւններ խնդրեց:

— Այս գդակն անհրաժեշտ է Աֆրիկայում ճանապարհորդելու համար, — պատասխանեց իշխանը լրջությամբ և թևով փայլեցնելով գդակի պահպանակը, նա իր միամիտ ընկերակցին ծանոթացրեց այն կարևոր դերին, վոր խաղում է գլխարկն արաբների հետ մեր ունեցած հարաբերութիւնների մեջ, թե ինչպիսի սարսափ էր ներշնչում նրանց այդ սպառնական նշանը. Այդ է պատճառը, վոր կառավարութիւնն իր բոլոր պաշտոնյաներին՝ սկսած ճանապարհի պահպանից մինչև հարկահավաքը, ամենքին ել զարդարել է զինվորական գլխարկով: Մի խոսքով Ալթիրը կառավարելու համար, — շարունակեց իշխանը, — հարկավոր է վոչ թե խելոք գլուխ և կամ առհասարակ վորեն գլուխ, այլ բավական է միայն ժապավեններով զարդարված մի փայլուն գլխարկ, ինչպես Գեսլերի¹⁾ գդակը:

Այդպես խոսելով և փիլիսոփայելով, քաբավանը կամաց կամաց առաջ էր գնում: Բոբիկ բեռնակիրները թռչկոտում էին ժայռից-ժայռ և կապիկների նման կռնչում: Զենքերի արկղը զնգնգում էր, հրացաններն արնի տակ շողշողում էին: Բնիկ անցորդները մինչև գետին էին խոնարհվում մոգական գլխարկի առաջ... Այնտեղ վերևում Միլիանահի պատնեշների վրա զինվորական քաղաքապետը, վոր այդ բոլորին դուրս էր յեկել իր տիկնոջ հետ փոքր ինչ զով ող ծծելու, լսելով այդ արտասովոր աղմուկը և ծառերի արանքից տեսնելով հրազենների փայլը, կարծեց թե դա մի հարձակում է ավադակների

1) Շվեյցարիայի փոխարքան, վոր հրամայել էր ժողովրդին գլուխ տալ իր գլխարկին: Վիլհելմ Տեյլը հրաժարվեց կատարելու այդ ստորացնող հրամանը: Մ. Բ.

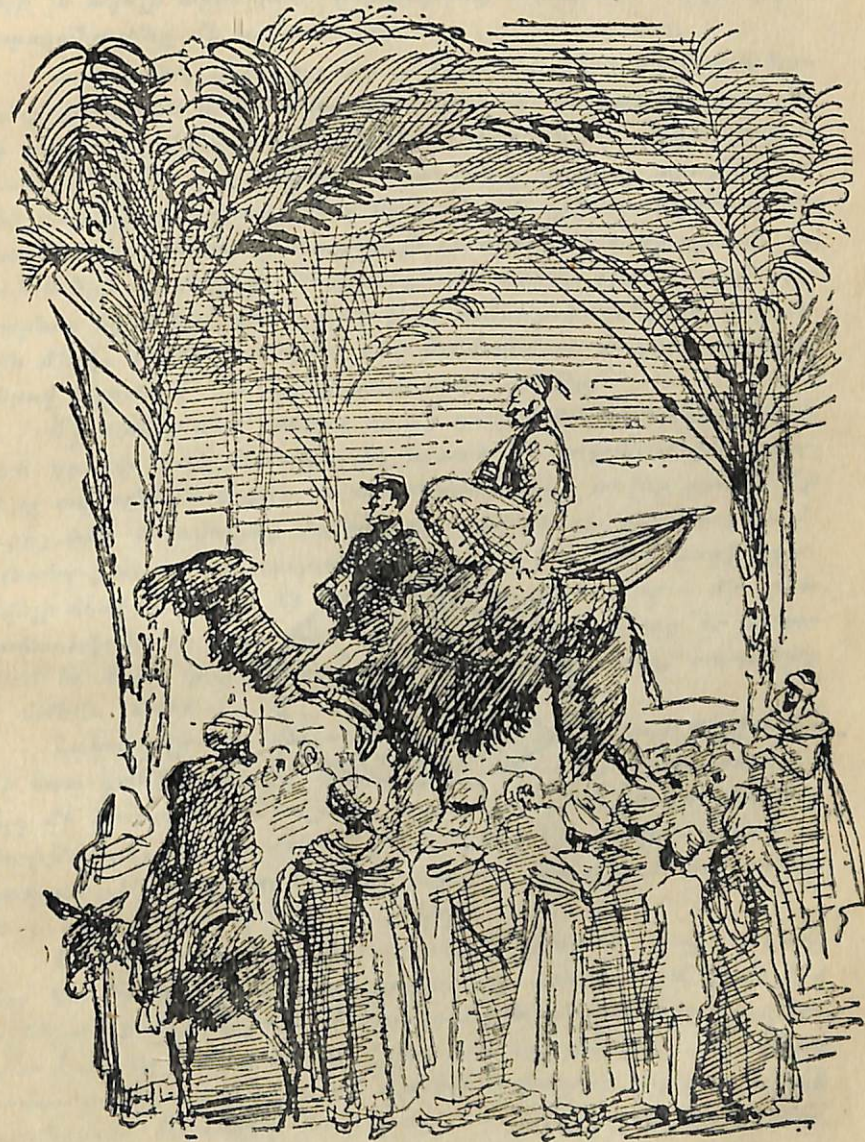
կողմից: Անմիջապես նա կարգադրեց տագնապի թմբուկը խըփել, վերցնել մուտքի շարժական կամուրջը և ամբողջ քաղաքը հայտարարել պաշարողական դրության մեջ:

Այդ իհարկե լավ նշան էր քարավանի համար: Դժբախտաբար չեքեկոյան դեմ գործերը փչացան: Բեռնակիր նեզերից մեկը դեղարանի սպեղանիներից մեկն ուտելով, սոսկալի ծակոցներ եր ստացել, մի ուրիշն ել կամֆարայի ողին խմելով, հարբել, ընկել եր ճանապարհի յեզրին: Յերրորդը, վոր տանում էր ճանապարհորդական ալբոմը, հրապուրված գրքի կազմով և վոսկեղոծ ճարձանդներով ու համոզված, վոր Մեկկայի գանձ ե հափշտակում, առել—փախել եր դեպի Զակկար: Պետք եր այդ բոլորի առաջն առնել... Քարավանը կանգ առավ և մի հինավուրց թզենու շվաքի տակ նստեց խորհրդի:

— Յես կարծում եմ,—ասաց իշխանը փորձելով, բայց անհաջող, կերակուր չեփելու համար լուծել չորացրած մսի տաբլետը կատարելագործված մի կաթսայի մեջ, վոր ունի յերեք հատակը,—յես կարծում եմ, վոր հենց այս որվանից մենք պետք ե հրաժարվենք նեզը բեռնակիրներից... Այստեղից վոչ հեռու կա արաբական մի շուկա: Ավելի լավ ե դնանք ախտեղ և մի քանի հատ ավանակ գնենք...

— Վոչ, վոչ, ավանակ հարկավոր չե,— արագ ընդհատեց մեծ Տարտարենը, վորը հիշելով Սեուկի մասին, միշտ ականջները կարմրեց... Հետո ավելացրեց.— Միթե այդ փոքրիկ անասունները կարող են այսքան մեծ ծանրությունները փոխադրել իշխանը ժպտաց:

— Հենց այդ ե, վոր ձեզ խարում ե, իմ նշանավոր բարեկամ, չնայած իր փոքրությանը և վտիտ կերպարանքին, ալփիրական ավանակն ամուր մեջք ունի: Այլապես նա չեր կարող դիմանալ այդ վիճակին: Հարցրեք արաբներին: Ահա թե ինչպես են բացատրում նրանք մեր գաղութային սիստեմը... Վերեվում, ասում են նրանք, նստած ե մուսի¹⁾ նահանգապետը և ձեռքի մեծ մահակով թակում ե սպային, սպան ել վրեժի համար թակում ե զինվորին, զինվորը թակում ե արաբին, արաբը՝ նեզը, նեզը՝ հրեային, հրեան ել ավանակին: Վորովհետև ավանակը վոչ վոքի չի կարող թակել, ուստի մեջքը կռացնում ե ու բեռը վերցնում: Այնպես վոր վստահ չեղեք, վոր ձեր արկղներն ել կվերցնի:

1) Աղավաղված «մուսի», ֆրանսերեն պարոն: Մ. Թ.

— Այդ ճիշտ է, միայն թե իմ կարծիքով մեր քարավանի տեսքի համար ավանակները նպաստավոր չեն,— ասաց Տարտարենը։— Մեա կցանկանալի, վոր մեր քարավանն ինչքան կարելի յե ավելի արևելյան կերպարանք ունենա... Այ, լեթե կարողանայինք մի ուղտ ճարել։

— Վորքան կուզեք,— ասաց նորին բարձրությունը և նրանք քայլեցին դեպի արարական շուկան։ Շուկան գտնվում էր մի քանի կիլոմետր հեռավորության վրա Շեխի գետի յեզերքում։ Հինգ թե վեց հազար պատառուտած շորերով արաբներ արևի տակ վխտալով առևտուր էին անում, շրջապատված սև ձիթապտղի կարասներով, մեղրով լի ամաններով և ծխախոտի ու համեմների պարկերով։ Ահագին խարույկների վրա ամբողջ վոշխարներ էին խորովում։ Բացությա սպանդանոցներում բոլորովին մերկ, վոտներն արյան մեջ թաթախված փոքրիկ դանակներով կտրտում էին ցցից կախ արած ուլերը։

Մի անկյունում հազար ու մի գուլնի կարկատանով նաշխված վրանի տակ ծալապատիկ նստած է մավրիտանցի գրավորը ակնոցներն աչքին ու մի ահագին գիրք առջևը դրած։ Մի ուրիշ տեղ ժողովուրդը խռնվել է, աղմուկ ու գոռում-գոչում։ Այնտեղ խաղում են ուլետ, վորը դրված է ցորենի չափի վրա։ Ավելի հեռվից լավում են ծիծաղի և հրհռոցի ձայներ— մի հրեա վաճառական իր շորու հետ միասին ընկել է գետը և խեղդվում է։ Չորս կողմը վխտում են կարիճներ, շներ, ագռավներ և ճանճ... ճանճ...

Հակառակի պես վոչ մի տեղ ուղտ չեր յերևում։ Վերջապես մի հատ գտնվեց, վորից ուղում էին ազատվել նրա տերերը։ Այդ մի կատարյալ անապատի ուղտ էր, կլասիկ ուղտ, մազերը թափթփված, դեմքը մեղմադճոտ, բեղվինի լերկար գլխով և քաղցածությունից հալ ու մաշ յեղած և թուլացած սապատով, վորը տխուր կերպով կախ էր ընկել։

Սակայն Տարտարենին այդ ուղտն այնքան դուր յեկավ, վոր նա հրամայեց ամբողջ քարավանը բեռնել նրա վրա։ Ո՛վ արևելյան խենթություն։ Ուղտը չոքեց և սողունները բարձեցին։ Իշխանը նստեց ուղտի վզին, իսկ Տարտարենը վեհության համար բարձրացավ սապատի գլուխը և բաղմեց յերկու արկղի արանքում։ Այնտեղից նա հպարտ և ազնվաշուք շարժումով վողջունեց ամբողջ շուկային, վոր ամեն կողմից վազել էր, և

մեկնելու նշան տվեց: Սատանան տանի, յեթե տարասկոնցի-
ներն այդ ըոպելյին կարողանային նրան տեսնել...

Ուղարկվեցա՞վ չոքած տեղից և մեկնելով իր յերկար,
կոշտերով ծածկված վոտները, սլացավ առաջ...

Ո՛վ սարսափ: Հազիվ փոքր ինչ առաջ ելին գնացել, մեկ
եւ հանկարծ Տարտարենի լերեսի գույնը թռավ և հերոսական
Ֆեսը սկսեց ճիշտ նույն վիճակին յենթարկվել, ինչ «Զուլ»
նավի վրա: Այդ անիծած ուղտն այնպես եր ճոճում, ինչպես
խակական առագաստանավ:

— Իշխան, իշխան,— ձայն տվեց Տարտարենը գույնն ավե-
լի թոցնելով և ուղտի սապատն ամուր գրկելով... Իշխան, ի
սեր աստծո, իջնենք... Յես զգում եմ... յես զգում եմ... վոր
Ֆրանսիան պիտի խայտառակեմ:

Բայց բանը բանից անց եր. ուղտը մեկ անգամ, վոր ըս-
կսել եր վազել, այլևս անհնար եր նրան կանգնեցնել: Զորս հա-
զարի չափ արաբներ վոտաբորիկ վազում ելին նրանց հետևից,
խելագարների նման հռհռալով և վեց հարյուր հազար ատամներ
արևի տակ փայլեցնելով:

Տարասկոնցի մեծ մարդը ստիպված եր համակերպել ճա-
կատագրի հետ: Նա տխուր կերպով ընկավ ուղտի սապատին:
Ֆեսն ստացավ բոլոր դիրքերը... և Ֆրանսիան խայտառակվեց:

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԴԱՐԱՆԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ԴԱՓՆԵՎԱՐԴԻ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Վորջան եւ նկարչագեղ լինել իրենց նոր հեծանելիքը,
այնուամենայնիվ մեր քաջերը ստիպված ելին հրաժարվել նը-
քանից, նկատի ունենալով Ֆեսի վիճակը: Նրանք դարձյալ վոտ-
քով շարունակեցին ճանապարհը, և քարավանը հանդարտ կեր-
պով քայլերն ուղղեց դեպի հարավ կարճատև դադարներով. Տա-
րասկոնցին գնում եր առջևից, չերնոգորիացին յետևից, իսկ
նրանց մեջտեղ ուղտը՝ գենքի արկղները կոնակին:

Արշավանքը տևեց մոտ մի ամիս: Մի ամիս շարունակ ա-
հեղ Տարտարենն անտեսանելի առյուծների յետևից ընկած դուա-
րից—դուար¹⁾ թափառում եր Շելիֆի անծալրածիր տափաստա-
նում, Ֆրանսիական ահարկու և զվարճալի Ալթիրի միջով,
վորտեղ Հին Արևելքի բուրմունքը խառնվում ե Ֆրանսիական

1) Արաբական վրանների խումբ, բնակատեղի: Մ. Թ.

արսենթի և դորանոցի թունդ հոտի հետ, Աբրահամը Զուլուլի
հետ, կազմելով ինչ վոր դյուլթական և ճիաթամանակ դավեշտա-
կան բան... Տեսարանն արդարև հետաքրքրական ե այն աչ-
քերի համար, վորոնք ընդունակ են տեսնելու... մի վայրենի և
փչացած ժողովուրդ, վորին մենք քաղաքակրթում ենք, տալով
նրան մեր մոլորությունները... Դաժան և անսանձ իշխանա-
վորներ, վորոնք ծանրությամբ սրբում են իրենց քիթը Պատ-
վի լեզեոնի լայն ժապավենով, և մի այդ-ի կամ մի վոչ-ի հա-
մար մարդկանց ֆալսիկայի յեն քաշում: Անխիղճ դատավորներ,
խոշոր ակնոցներով դադիները— դուրանի և որենքի այդ տար-
այուֆները¹⁾, վորոնք արմավենիների տակ նստած յերազում են
ոգոստոսի 15-ը և պաշտոնի բարձրացում և իրենց դատավճիռ-
ները ծախում են, ինչպես Յեսավը իր անդրանկությունը մի աման
վոսպնաթանով կամ քաղցր կուսկուսով... Անառակ և հարբե-
ցող կալիդներ մի վորևե գեներալ Յուսուֆի նախկին սպասա-
վորներ և ախոռապաններ, վորոնք մահոնացի լվացարարուհի-
ների հետ շամպայն են խմում և լափում են գառան խորոված,
մինչդեռ նրանց վրանների առաջ ամբողջ ցեղը քաղցից սովա-
մահ ե լինում և շների բերնից խլում ե իշխանավորի սեղանից
շալրտված վոսկորները...

Իսկ շուրջը—ամենուրեք խոպան դաշտեր, արևակեղ ու
չորացած արոտատեղիներ, ծածկված մերկ թփերով և կակտու-
սի մացառներով: Յեվ այս ե, վոր Ֆրանսիայի շտեմարան ե
կոչվում: Շտեմարան, ավաղ, դատարկ ցորենից և հարուստ մի-
այն շնագայլերով և փայտոջիլներով: Գյուղերը լքված, բնակիչ-
ները գլուխները կորցրած փախչում են սովից, իրենք ել չգի-
տեն թե ուր և ճանապարհները լցնում մեռածների դիակներով:
Մեկ-մեկ յերևում են ֆրանսիական դյուլդեր կիսաքանդ խըր-
ճիթներով, անմշակ դաշտերով, ջրշապատված մորեխների ան-
համար բաղմությամբ, վորոնք ամեն ինչ վոնչացնելուց հետո
այժմ պատուհանների վարագույրներն են կրծոտում, իսկ բնա-
կիչները սրճարանում նստած արսենթ են խմում և տաք-տաք
վիճում բարենորոգությունների և սահմանադրության ծրագիր-
ների մասին:

Ահա թե ինչեր պիտի տեսներ Տարտարենը, յեթե նրա
ուշադրությունն ուրիշ բանի վրա չլիներ. բայց Տարասկոնի

1) Տարայուֆ — Մուլիերի կոմեդիաներից մեկի հերոսը. կեղծ բարեպաշտ,
ուսու ճգնավոր, խարդախ մարդ: Մ. Թ.

զավակն ամբողջապես առյուծալին կըքով հափշտակված ուղիղ առաջ եր գնում առանց աջ ու ձախ նայելու, աչքերը համառորեն սեեռած դեպի այն յերևակայական հրեշները, վորոնց հետքն անգամ չեր լերևում:

Բանի վոր ծալովի վրանը համառորեն չեր ուղում բացվել, իսկ չորացրած սուպի տաբլետը չեր հալչում, քարավանն ստիպված եր ամեն որ իջևանել տեղական ցեղերից մեկի մոտ: Ամեն տեղ, շնորհիվ իշխանի փայլուն գլխարկի, մեր վորսորդները հանդիպում էին գրկաբաց ընդունելութան: Նրանք իջևանում էին աղաների տներում—արտառոց պալատներ, սպիտակացրած խոշոր ագարակներ առանց լուսամուտների, վորոնց մեջ խառնիխուռն կարելի չեր գտնել նարգիլներ և յեվրոպական թանկագին պահարաններ, Ջմլուռնիայի գորգեր և նորագույն սիստեմի լամպեր, տաճկական վոսկիներով լի սնդուկներ և կուրի-Ֆիլիպպի վոճով պատի ժամացույցներ: Ամեն տեղ Տարտարենի պատվին սարքում էին շքեղ հանդեսներ, խնձույքներ և ձիարշակներ... Նրա պատվին ձիավորները հրացան էին արձակում, արևի տակ շողողացնելով իրենց բուրնուզները: Յեվ յերբ աչգամենը վերջանում էր, հյուրասեր աղան մոտենում և ներկայացնում եր հաշիվը... Ահա այս ե կոչվում արաբական հյուրասիրություն:

Յեվ սակայն առյուծները չկային, բայց և այնպես Տարասկունցին չեր հուսահատվում: Անվեհեր քաջությամբ միշտ առաջանալով դեպի հարավ, ամբողջ որերը խուզարկում եր մացառուտները և հրացանի ծայրով խփում եր մեկ այս ծառին, մեկ այն թփին և «փիշտ-փիշտ» եր անում. «Իսկ ամեն յերեկո պառկելուց առաջ մի լերկու ժամ դարան եր մտնում և սպասում... Բայց ապարդյուն աշխատանք.—առյուծ չկար ու չկար:

Սակայն մի յերեկո, ժամը վեցի մոտերը, յերբ քարավանն անցնում եր մի ցանցառ պուրակով, ուր արևի ջերմությունից թուլացած լորամարգիները թռչկոտում էին խոտերի մեջ, մեկ ել հանկարծ Տարտարենի ախանջին դիպավ—թեև շատ հեռվից, թեև անորոշ, թեև քամուց կցկոտուր—մի հրաշալի մուրնչյուն, վոր նա շատ անգամ լսել եր Տարասկունում Միտենի գազանանոցից:

Տարտարենը սկզբում այնպես կարծեց, թե այդ իրեն թվում ե միայն... Բայց մի պահ հետո մոռնչյունը նորից լսվեց, թեև դարձյալ հեռվից, բայց ավելի վորոշ կերպով և այս անգամ

ամեն կողմից վրանաբնակ արարների շներն սկսեցին վռնալ, ասից ուղտի սապատը դողդողաց, գնդգնդացնելով վրայի կոնսերվները և զենքի արկղերը:

Այլևս տարակուս չկար. դա առյուծի մոռնչյունն եր. շուտ, պետք ե իսկույն դարան մտնել. մի րոպեն անգամ թանգ ե:

Մի քանի քայլ հեռու կար մի մարաբու, մահմեդական սրբի գերեզման՝ սպիտակ գմբեթով և դռան վրա մի փոքրիկ խոռոչով, վորտեղ դրված էին հանգուցյալի դեղին հողաթափները: Պատերի վրա ճեղքերի մեջ խրված էին շորի կտորներ, վոսկեզոծ թելեր, շեկ մազեր, վորպես ուխտի արտառոց նշաններ:

Տարտարենն իր իշխանին և իր ուղտին տեղավորեց այն տեղ ու սկսեց դարան մտնելու համար տեղ վորոնել: Իշխան Գրիգորին ուղում եր հետևել նրան, բայց Տարասկունցին մերժեց, ցանկանալով մենակ ճակատ-ճակատի դուրս գալ առյուծի հետ: Համենայն դեպս նա պատվիրեց նորին բարձրության չըհեռանալ իր տեղից և զգուշության համար պահ տվեց նրան իր պորտֆելը, մի հաստ պորտֆել, վոր լիքն եր արժեթղթերով և բանկային տոմսերով: Նա վախենում եր, վոր այդ բոլորը կպատառոտվեն առյուծի ճիրաններում: Այդ անելուց հետո մեր հերոսը գործի անցավ:

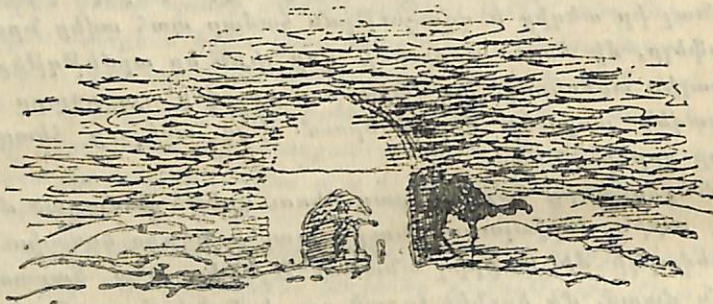
Գերեզմանից հարյուր քայլ հեռու գրեթե ցամաքած մի գետակի ափին վերջալույսի նուրբ շղարշի ներքո սոսափում եր դափնեվարդի մի փոքրիկ անտառ: Այնտեղ ահա Տարտարենը դարան մտավ, մի ծունկը չոքած ըստ կանոնի, հրացանը ձեռքին բռնած և վորսորդական մեծ դանակն առջև հպարտորեն ավազի մեջ խրած:

Գիշերը վրա հասավ: Վերջալույսի վարդագույն շողը փոխվեց մանիշակագույնի, հետո ել մութ կապույտի: Ներքևում, գետակի խճաքարերի մեջ փոքրիկ հայելու նման փայլում եր վճիռ ջրի մի շերտ, դա գազանների ջուր խմելու տեղն եր: Գետակի մյուս ափում նկատվում եր մի սպիտակ շավիղ, վոր բաց էին արել գազաններն իրենց խոշոր թաթերով: Այդ խորհրդավոր կածանը մարդու վրա սարսուռ եր ազդում: Ավելացրեք դրան աֆրիկյան գիշերների անորոշ շշուկները, ճյուղերի սոսափյունը, շնագայլերի վոռնոցը, վորս փնտրող գազանների անաղմուկ քայլերը, և այնտեղ վերևում, յերկու-յերեք հարյուր մետր բարձրութամբ թռչող կռուկների սրտածմրիկ կոխնչը, վորը մոթթոտվող մանուկների ձայնին և նման, և այն

ժամանակ կհասկանաք, թե հիմնավոր պատճառներ կային հուզվելու...

Յեւ Տարտարենը հուզված եր: Նա նույնիսկ ավելի քան հուզված եր. խեղճի ատամներն իրար եյին խփվում, հրացանը ձեռքում դողդողում եր և նրա փողը դիպչում ավազի մեջ խըրված դանակին և զնգում: Հապա լինել էք կարծում: Լինում են որեր, յերբ մարդ տրամադիր չի լինում, և հետո, լինել արժեքաշությունը, յեթե հերոսները յերեք վախ չզգային...

Այո, Տարտարենը վախեցավ, խիստ վախեցավ: Բայց և այնպես նա դիմացավ մեկ ժամ, յերկու ժամ, բայց հերոսությունն ել իր սահմաններն ունի: Մեկ ել հանկարծ գետակի ցամաքած հունից վոտնաձայններ լսվեցին... Այս անգամ մեր հերոսը յերկուդից գլուխը բոլորովին կորցրեց... Նա մթության

մեջ յերկու անգամ իրար յետևից առանց նշան բռնելու կբախեց և յերեսը շուռ տալով, գլխապատառ սկսեց փախչել դեպի մարաբուն: Մնաց միայն դանակը ավազի մեջ խըրված, իբրև հուշարձան ամենամեծ խուճապի, վորին յերբեկցե յենթարկվել և վիշապներին նվաճող մարդը:

— Հասեք, իշխան... առջև...

Ձայն չկար:

— Իշխան, իշխան, ուր... եք...

Իշխան չկար: Մարաբունի սպիտակ պատի վրա լուսնի շողերի տակ յերևում եր միայն ուղտի սապատի անձողնի ըստվերը... Իշխան Գրիգորին ծկվել եր, տանելով իր հետ բանկային տոմսերով լի պաշտակ: Արդեն մեկ ամիս եր, ինչ նորին մեծութունը սպասում եր այդ հարմար առիթին...

Այդ արկածալի և վողբերգական գիշերվա հաջորդ որը, յերբ մեր հերոսը վաղ լուսադեմին աչքերը բաց արեց և համոզվեց, վոր իշխանը և փողերն անհայտացել են և այն ել անվերադարձ կերպով, յերբ նա տեսավ իրեն մեն-մենակ այդ փոքրիկ սպիտակ դամբարանում, խաբված, կողոպտված, լքված վայրի անապատում իր թշվառ ուղտի հետ միասին, մի քանի մանր փող գրպանում, այն ժամանակ Տարասկոնցին առաջին անգամ լինելով կասկածեց... Չերնոգորիա, բարեկամություն, փառք և նույնիսկ առյուծներն այժմ արդեն կասկածելի եյին թվում նրան... և մեծ մարդն սկսեց դառնալին արտասովել ինչպես Գրիստոսը Գեթսեմանի պարտեզում:

Յեւ մինչդեռ նա այդպես գլուխը յերկու ափի մեջ առած մտախոհ նստել եր մարաբունի դռանը, հրացանը ծնկների մեջ, ուղտը կողքին, մեկ ել հանկարծ դիմացի թուփը շարժվեց և ապշած Տարտարենն իրենից տասը քայլ հեռու տեսավ մի ահագին առյուծ, վորն առաջանում եր գլուխը բարձր բռնած, արձակելով ահարկու մռնչյուններ, վորոնցից դողացին մարաբունի պատերը, մինչև իսկ սրբի հողաթափերը պատի խոռոչում:

Միայն Տարասկոնցին չդողաց:

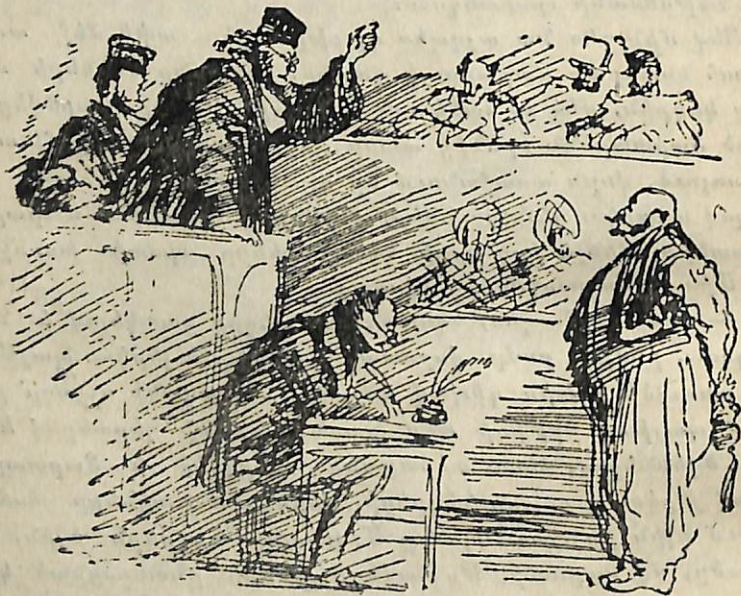
— Ահա վերջապես,— գոռաց նա տեղից ցատկելով և նշան բռնելով... բոմբ... բոմբ, վորոտաց հրացանը և յերկու պայթյունից առույծի գլխին դիպավ գնդակը... Գաղանի ուղեղը ցրվ յեկավ պայթող հրթիռի պես խառն արյունի շերտերով և շեկ մազի ծվեններով, հետո տեսարանը պարզվեց և Տարտարենը տեսավ յերկու կատաղի նեգրերի, վորոնք մահակները ճոճելով վազում ելին իր վրա: Դրանք Միլիհանի նեգրերն եյին, իսկ առյուծը, ով սարսափ, Մոհամեդի վանքի ընտելացրած կույր առյուծն եր, վորին գետին եյին տապալել տարասկոնցյան գնդակները: Այս անգամ ել Մոհամեդը վկա, Տարտարենը լավ ազատվեց: Նեգրերն անպատճառ նրան պատառ-պատառ կանչին, յեթե քրիստոնյաների աստվածն ոգնության չհասներ նրան, ուղարկելով ինչպես ազատաբար հրեշտակ Որլեանսվիլի համայնքի դաշտապահ վոստիկանին, վոր գալիս եր մի նեղ կածանով, թուրը կռնատակին:

Վոստիկանական գլխաբերի տեսքը մի անգամից հանդարտեցրեց նեգրերի ցասումը: Խաղաղ և վեհ կերպով իշխանության

ներկայացուցիչը իսկույն արձանագրութիւն կազմեց, առյուծի աճյունները բարձել տվեց ուղտի վրա, և հայցվորներին, ինչպէս և պատասխանատուին, հրամայելով հետեւել իրեն, քայլերն ուղղեց դեպի Որլեանավիլ, վորտեղ գործը հանձնվեց դատաւանին:

Յերկար և տաժանելի դատավարութիւն:

Թափառաշրջիկ ցեղերի Ալթիրից հետո, Տարտարենը տեսավ մի ուրիշ Ալթիր, վոչ պակաս ահաւոր և անհեթեթ, այն և քաղաքային, դատաստանական և փաստաբանական Ալթիրը: Նա տեսավ դատական այն խարդախութիւնները, վորոնք նյութավում են սրճարանների մութ անկյուններում, որենքի մարդկանց խուժանը, արսենթ բուրոյ «գործերը», շամպայնով արա-

տավորված սպիտակ փողկապները, նա ճանաչեց դատական կատարածուներին, միջնորդներին, գործակալներին, դրոշմաթղթի այդ մորեխներին, քաղցած և անկուշտ, վտիտ և ամենակուր, վորոնք լափում և պլոկում են գյուղացիների ունեցած — չունեցածը, թողնում են նրանց բոլորովին տկլոր, ինչպէս յեզիպատացորենի մերկ ցողուն...

Ամենից առաջ հարկ յեղավ վորոշել, թե առյուծը վորտեղ և սպանված — քաղաքացիական թե զինվորական տերիտորիայի

վրա: Առաջին դեպքում գործը վերաբերում էր քաղաքացիական դատարանին, իսկ յերկրորդ դեպքում — Տարտարենը լենթակայի ուղղմական դատարանին: Ռազմական դատարանի անունը տալիս խեղճ Տարասկոնցու մարմինը դող էր ընկնում. նա տեսնում էր իրեն կամ գնդակահարված և կամ գետնափոր զենդանում կուշ յեկած...

Սարսափելին այն էր, վոր այդ յերկու իշխանութիւնների սահմանները շատ խառն էյին Ալթիրում: Վերջապէս մի ամբողջ ամիս գնալ-դալուց, սթան ու նրա դիմելուց, ժամերով զինվորական իշխանութիւնների առաջ արևի տակ սպասելուց հետո, վորոշվեց, վոր թեև մի կողմից առյուծն սպանված է զինվորական իշխանութիւն չորդամասում, մյուս կողմից Տարտարենը կրակելու ժամանակ գտնվել է քաղաքացիական հողամասի վրա: Այսպիսով գործը հանձնվեց քաղաքացիական դատարանին և մեր հերոսն ոճիքն ազատեց յերկու հազար ֆրանկի տույժով, առանց հաշվելու դատական ծախքերը:

Ինչպէս պետք է վճարել այժմ այդ գումարը: Իշխանի թալանից ազատված մի քանի դուրուշը վաղուց ծախսել էր խնդրագրերի և դատաստանական արսենթի վրա:

Առյուծների դժբախտ վորսորդը ստիպված էր ունեցած — չունեցածը՝ դենքերի արկղը մաս-մաս վաճառել: Նա ծախեց դաշույնները, մալալան դանակները, կաստեղ... Մի մանրավաճառ գնեց կոնսերվի պաշարեղներ, մի դեղավաճառ էլ՝ դեղարանը, բարձրավիզ կոշիկները և ճանապարհորդական կատարելագործված վրանը գնվեցին մի հնավաճառի կողմից, վոր այդ իրերը ցուցադրեց վորպէս հաղվագլուտ նորութիւններ... Բոլոր պարտքերը վճարելուց հետո Տարտարենին մնաց միայն առյուծի մորթին և ուղտը: Մորթին նա մեծ հոգատարութեամբ ծբարեց և ուղարկեց Տարասկոն քաջասիրտ հրամանատար Բրավիդայի անունով (շուտով կտեսնենք, թե ինչ պատահեց այդ առասպելական ավարի հետ): Իսկ ուղտը նա ուզում էր ոգտագործել Ալթիր վերադառնալու համար, միայն վոչ թե հեծնելու նպատակով, այլ ծախելու և այդ փողով դիլիթանսի վարձը վճարելու համար: Դժբախտաբար ուղտը գնող չկար, իսկ Տարտարենն ուզում էր վորքան կարելի չէ շուտով հասնել Ալթիր: Նա կարոտել էր Բայիայի կապույտ բաճկոնակին, իր գեղեցիկ տնակին, իր շատրվաններին: Նա ուզում էր հանգստանալ իր զովաշունչ գավթում և սպասել մինչև Ֆրանսիայից փող ստա-

— Կապիտան:

— Ասա իրեն, թող գնա, բարեկամ, — կանչեց վերևից մավրիտանուհին չարածճի և անպատկառ տոնով: Խեղճ մարդը թուլացած ընկավ մի թմբուկի վրա: Նա չէր սպասում, վոր արաբուհին խոսում է նույնիսկ Մարսելի բարբառով:

— Յես չէ՞յի ասում, վոր աչքան ել չպետք է հավատալ այդ ալժիրուհիներին, — խրատական շեշտով ասաց Բարբասուն, — ճիշտ այնպես, ինչպես ձեր Չերնոգորիայի իշխանը...

Տարտարենը գլուխը բարձրացրեց.

— Դուք գիտե՞ք, թե ուր է իշխանը:

— Ո՛ր, աչքան ել հեռու չե: Նա այժմ հինգ տարով բնակվում է Մուստաֆայի գեղեցիկ բանտում: Խեղճին բռնել են տեղն ու տեղը, գործի վրա... ասենք վոր սա առաջին անգամը չէ, վոր նրան ծակն են կոխում: Նորին բարձրությունն արդեն մի անգամ յերեք տարով նստել է ինչ վոր քաղաքում... յեթե չեմ սխալվում, կարծեմ հենց Տարասկոնում:

— Տարասկոնում, — բացականչեց Տարտաբենն իսկույն գլխի ընկնելով, — ուրեմն դրա համար եր ասում, վոր քաղաքի միայն մի մասն է ճանաչում...

— Դե իհարկե, Տարասկոնի այն մասը, վոր յերևում է բանտի լուսամուտից... Եհ, իմ խեղճ, պարոն Տարտաբեն, պետք է աչքաբաց լինել այս անիծյալ յերկրում, յեթե վոչ շատ անախորժ բաներ կարող են պատահել... Այ, որինակ ձեր և մուեղզինի պատմությունը:

— Ի՞նչ մուեղզին, ի՞նչ պատմություն:

— Վահ, չգիտե՞յիք, ձեր դիմացի մուեղզինը, մոլլան, վոր սիրաբանություն եր անում Բայիայի հետ... Անցյալ ուր «Ախպար» թերթը մանրամասն նկարագրել էր ամեն ինչ, վողջ Ալժիրը մինչև որս ել ծիծաղում է... Շատ զվարճալի մուեղզին է յեղել, վոր իր միներթի բարձունքից, աղոթքներ լերգելով հանդերձ ձեր քթի տակ սեր է բացատրվելիս լեղել սիրունիկի հետ և ժամադրություն նշանակել ալահի անունը կանչելով...

— Ուրեմն այս յերկրում բոլորն ել սրիկաներ են, — վողբաձայն գոչեց տարաբախտ Տարասկոնցին:

Բարբասուն փիլիսոփայորեն ձեռը թափ տվեց:

— Սիրելիս, ի՞նչ արած, այսպես է նոր լերկրներում... Սակայն յեղածը յեղած է — յեթե ինձ լսեք, լավ կանեք՝ իսկույն վերադառնաք Տարասկոն:

— Վերադառնալ, հեշտ է ասել, հապա դրժմը... ուրեմն դուք չգիտե՞ք, վոր անապատում ինձ պլոկեցին:

— Վնաս չունի, — ասաց կապիտանը, — «Զուավը» վաղը ճանապարհ է ընկնում, յեվ յեթե ուղում եք, յես ձեզ կհասցնեմ հայրենիք... համաձայն եք, բարեկամ, դեհ ուրեմն լավ, վորոշված ե: Այժմ ֆուում է անել միայն մի բան. դեռևս մի քանի շիշ շամպայն և կարկանդակի կեսը ֆնացել է... Նստեցեք աչստեղ և անհիշաչար լինենք...

Կարճ տատանումից հետո, վոր նրան թելադրում եր իր արժանապատվությունը, Տարասկոնցին քաջաբար վճիռ կայացրեց և նստեց: Բաժակներն իրար զարկեցին: Բայիան, վորը բաժակների չխկոցը լսելով, վար եր իջել, ավարտեց կիսատ թողած յերգը և խնճուլքը շարունակվեց մինչև ուշ գիշեր:

Առավոտյան ժամը յերեքի մոտերքը, յերբ ազնիվ Տարտաբենը գլուխը թեթև, իսկ վոտքը ծանր վերադառնում եր իր բարեկամ կապիտանին ուղեկցելուց, մզկիթի մոտով անցնելիս հիշեց մուեղզիներն, նրա սարքած խաղը և քթի տակ ծիծաղեց: Նրա մտքով անցավ վրեժխնդրության մի սքանչելի ծրագիր: Մզկիթի գուռը բաց եր: Ներս մտավ, անցավ խսիրով ծածկված յերկար միջանցքներով, բարձրացավ, ելի բարձրացավ և վերջապես հասավ մահմեդական մի փոքրիկ աղոթարան, վոր-

տեղ առաստաղից կախված յերկաթյա մի լապտեր ճոճվելով, տարորինակ սովերներ եր հյուսում սպիտակ պատերի վրա:

Մուկեղինն այնտեղ եր, նստած թախտի վրա, ահագին փաթաթոցը գլխին, սպիտակ արայով, չիբուխը բերնին: Նրա առջ զրված եր մի մեծ բաժակ արսենթ, վոր նա բարեպաշտ կերպով ըմպում եր, սպասելով հավատացյալներին աղոթքի հրավերելու ժամին... Տեսնելով Տարտարենին, նա վախից չիբուխը վայր գցեց:

— Վոչ մի բառ, տեր հայր,— ասաց Տարասկոնցին,— շուտ, տուր ինձ քո փաթեթոցը և արան...

Թուրք քահանան դողդողալով հանեց և տվեց փաթաթոցը, արան, բոլորը, ինչ վոր ուզեց: Տարտարենը զգեստավորվեց և ծանր քայլերով անցավ մինարեթի պատշգամբը:

Հեռվում փայլում եր ծովը: Ճերմակ տանիքները պսպրում եյին լուսնի շողերի տակ: Ծովային մեղմ հովը բերում եր ուշացած կիթառների հնչյուններ... Տարասկոնցի մուկեղինը մի պահ լուռ մտամոռիվեց, հետո բազուկները վեր տարածելով, սկսեց սաղմոսերգել սուր, ճղճղան ձայնով:

— Լա ալլահ, իլ ալլահ... Մահումեղը ծեր խեղկատակ և, Արեւելքը, Ղուրանը, Բաշաղաները, առյուծները, մավրիտանուհիները, բոլորը, բոլորը սուտ են... Ել չկան «թուրքեր»... Կան միայն գողեր և խաբեբաներ... Կեցցե Տարասկոնը:

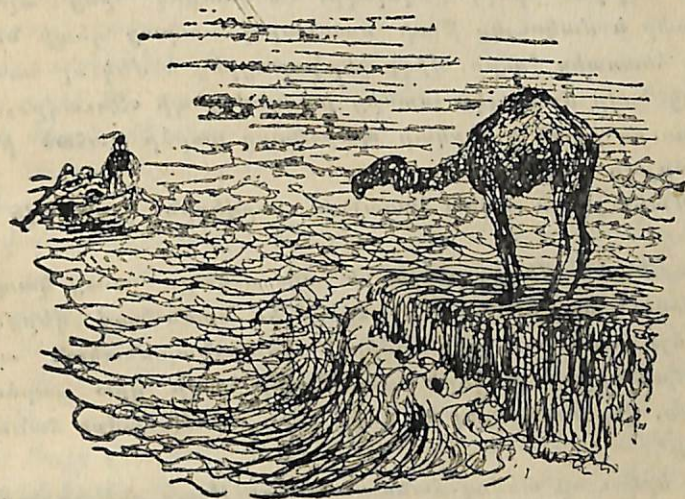
Յեւ մինչդեռ հռչակավոր Տարտարենը արաբերենի և պրովանսական բարբառի մի արտառոց խառնուրդով նետում եր տարասկոնցան իր զվարթ անեծքն հորիզոնի չորս ծայրերին, մյուս մուկեղինների զիւ և կոկորդային ձայները պատասխանում եյին նրան, անցնելով մինարեթից մինարեթ, և վերին քաղաքամասի հավատացյալները ջերմեռանդությամբ ծեծում եյին իրենց կուրծքը:

ՏԱՐԱՍԿՈՆ, ՏԱՐԱՍԿՈՆ

Կեսոր և: «Զուավը» շողիով լցված պատրաստվում և ճաշապարհ ընկնել: Վերևում՝ «Վալենտին» կաֆեյի պատշգամբից պ. պ. սպանները դիտակն աչքերին՝ գնդապետի գլխավորությամբ, աստիճանի կարգով դալիս են դիտելու յերջանիկ նավը: Վորը մեկնում և Ֆրանսիա: Դա սպալակուլյտի գլխավոր զվարճութունն և: Ներքևում ծովախորշը պսպրում և: Նավամատույ:

ցի յերկայնքին հողի մեջ թաղված թուրքական հին թնդանոթների փողերը փայտապակում են արևի տակ: Բիսկրիացի և մահոնացի բեռնակիրները բազաթները դարսում են նավակների մեջ:

Տարասկոնցի Տարտարենն և միայն, վոր բազաթ չունի: Ահա նա իջնում և Ծովային փողոցից, բանաններով և ձմերուկ-

ներով լի փոքրիկ շուկայով, իր բարեկամ Բարբասուլչի ուղեկցութեամբ: Անրախտ Տարասկոնցին մավրիտանական ափի վրա յե թողել իր զենքերի արկղը և իր պատրանքները. և այժմ նա պատրաստվում և նավարկել դեպի Տարասկոն, ձեռքերը դատարկ զրպանում գրած... Հազիվ եր նա ցատկել կապիտանի մահույցը, յերբ մի կենդանի հեվիհե վազելով, հասավ նրա հետևից: Այդ կենդանին ուղտն եր, հավատարիմ ուղտը, վորն ամբողջ քսանչորս ժամ փնտրում եր իր տիրոջը:

Տարտարենը նրան տեսնելով, գուցն փոխեց. նա այնպես ձեւացրեց, վոր չի ճանաչում նրան: Սակայն ուղտը ձեռք չեր քաշում: Նա վաղվում եր դեռ ու դեռ ծովափի յերկայնքին, կանչում եր բարեկամին, նայում եր նրան քնքշությամբ. «Ինձ ել տար» — կարծես ասում եր նրա տխուր հայացքը: Տար ինձ հեռու, շատ հեռու այս կարտոնն Արաբիայից, այս ծիծաղելի Արեւելքից, վորը լիքն և լոկոմոտիվներով և գիլիփաններով, վոր-

տեղ յես, վորպես սնանկացած միասապատ, ալլևս անելիք չու-
նեմ: Դու վերջին «թուրքն» ես, լես ել վերջին ուղտը... Ալլևս
չբաժանվենք իրարից, ով իմ Տարտարեն»...

— Միթե՞ այս ուղտը ձերն է, — հարցրեց կապիտանը:

— Ամենևին, — պատասխանեց Տարտարենը, վորին սար-
սափեցնում եր այդպիսի ծիծաղաշարժ մեկի ընկերակցությամբ
Տարասկոն մտնելու միտքը, և անամոթաբար ուրանալով իր
դժբախտության որերի ընկերոջը, նա վոտքով հրեց ալժիրա-
կան ափը և մակույկը թափ ստանալով սուրաջ դեպի նավը...
Ուղտը հոտոտեց ջուրը, վիզը յերկարացրեց և մեկ ել հանկարծ
նետվեց ծովը մակույկի լեռների լողալով դեպի «Ջուլավը», կուզը
ջրից դուրս ցցած և յերկար պարանոցը բարձր պահած ինչպես
հնադարյան նավի ցուռ:

Մակույկը և ուղտը հասան և շարվեցին շոգենավի կող-
քին:

— Ինչևե մեղքս գալիս է այս ուղտը, — ասաց կապիտան
Բարբասուն զգացված, — լես ուզում եմ նրան նավ վերցնել և
Մարսել հասնելուն պես նվիրել կենդանաբանական ալգուն:
Ճախարակների և թռիկների ոգնությամբ նավի վրա բարձացրին
ուղտին, վոր ծանրացել եր ծովի ջրից, և «Ջուլավը» ճանապարհ
ընկավ:

Յերկու ուր տեվող ճանապարհորդության ընթացքում Տար-
տարենը փակված ֆնաց իր խցիկում, վոչ թե այն պատճառով,
վոր ծովը ալեկոծ եր, կամ թե գլխի ֆեսը հանգիստ չունեի,
այլ անիծյալ ուղտը, հենց վոր նրա տերը յերևում եր տախ-
տակամածի վրա, իսկույն մոտենում և պտտվում եր նրա շուրջը
ցուլց տալով մտերմության և հնազանդության ծիծաղելի նշան-
ներ... Յերբեք վոչ մի ուղտ այնպես չի խայտառակել մարդու:

Ժամ առ ժամ իր խցիկի լուսամուտներից Տարտարենը
տեսնում եր, թե ինչպես դժգունում եր ալժիրական յերկնքի
լազուրը, հետո, վերջապես, մի առավոտ արծաթագույն մշուշի
միջից նա յերանությամբ լսեց Մարսելի բոլոր զանգերի դո-
ղանջը: հասել էին... «Ջուլավը» խարխալը ձգեց:

Մեր հերոսը, վոր բազաժ չունեի, անխոս ցած իջավ և ա-
բազ քայլերով անցավ Մարսելի միջով, վախենալով, վոր ուղտը
կարող է հետևել իրեն, և հանգիստ չունչ քաշեց միայն այն ժա-
մանակ, յերբ տեղավորվեց Տարասկոն մեկնող գնացքի յերբորդ
կարգի վագոններից մեկում... Սարբուխի ապահովություն:

Հազիվ Մարսելից յերկու միոն հեռացել էին, և ահա բո-
լորի գլուխները դուրս յեկան լուսամուտից: Ծիչ, զարմանքի-
բացականչություններ. Տարտարենը գլուխը հանեց պատուհա-
նից և ի՞նչ տեսնի... ուղտը, պարոն, անխուսափելի ուղտը,
վորը կրնակալիս արշավում եր յերկաթգծերի վրայով գնացքի
յետևից և մրցում նրա հետ: Տարտարենը զարհուրած սփքեց իր
անկյունում և աչքերը փակեց:

Իր չարաբաստիկ արշավանքից հետո նա մտադրվել եր տուն
վերադառնալ ծածուկ, բայց այս ահագին չորքոտանու ներկա-
յությունն անկարելի յեր դարձնում այդ: Ի՞նչ վերադարձ եր
այդ, աստված իմ, առանց գրոշի, առանց առյուծների, վոչինչ...
միայն և միայն մի ուղտ...

— Տարասկոն, Տարասկոն...

Պետք եր իջնել...

Ո՛վ զարմանք, հազիվ մեր հերոսի ֆեսի ծայրը յերևացել եր
վագոնի դռնից, յերբ լսվեց մի բարձր աղաղակ. «Կեցցե Տարտա-
րենը», վորից դղրդացին կայարանի ապակեպատ կամարները,
«Կեցցե Տարտարենը, կեցցե առյուծների քաջ վորսորդը»: Յեմ
իսկույն վորոտաձայն հնչեցին ֆանֆարները և խմբերգները:
Տարտարենի աչքերը մթնեցին: Նա կարծում եր, վոր դա խաբ-
կանք է: Բայց վոչ, վոչ Տարասկոնն այնտեղ եր և ցնծությամբ
կանք է: Բայց վոչ, վոչ Տարասկոնն այնտեղ եր և ցնծությամբ
վողջունում եր նրան գլխարկները վեր-վեր նետելով: Ահա քաջ
հրամանատար Բրավիդան, զինավաճառ կոստեկալի, նախա-
դահը, դեղավաճառը և գլխարկի վորսորդների ամբողջ կազմը,
վորը շտապում եր շրջապատել իր պետի շուրջը, և հաղթակա-
նորեն տանում նրան սանդուխքներից ցած...

Միրաժի զարմանալի հետևանքները: Այս բոլորի պատճառ-
ն եր կույր առյուծի կաշին, վորն ուղարկված է լեղել Բրավիդային:
Ակումբում ցուցադրված այդ համեստ մորթին բորբոքել եր տա-
րասկոնցիների, իսկ նրանց հետ միասին և բոլոր հարավցիների
գլուխները: «Սեմաֆոր» թերթը խոսել եր այդ մասին, նույ-
նիսկ մի ամբողջ դրամա էլին հորինել: Մենակ մի առյուծ չե-
ր վոր սպանել եր Տարտարենը, տասը առյուծ, քսան առյուծ, ա-
ռյուծների մի բանակ: Այնպես վոր, յերբ Տարտարենը ժամանեց
Մարսել, այնտեղ արդեն նրա անունը հռչակված եր առանց
իր գիտության, և մի հեռագիր յերկու ժամ առաջ հաղորդել եր
նրա գալուստը հայրենի քաղաքին:

Բայց ժողովրդի ցնծութիւնն իր գազաթնակետին հասավ այն ժամանակ, յերբ հեքյաթային մի կենդանի, փոշու և քըրտինքի մեջ կորած, հայտնվեց հերոսի հետևից և ծումովելով իջավ կայարանի սանդուխքներից: Տարասկոնը մի պահ կարծեց, թե իր առասպելական Տարասկն է, վոր վերադառնում է:

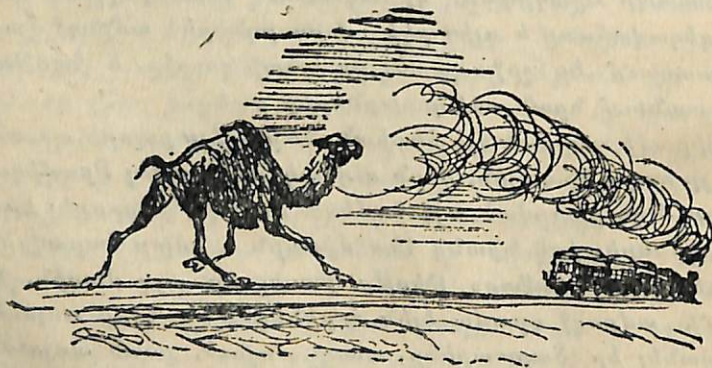
Տարտարենը հանգստացրեց իր հայրենակիցներին, ասելով: — Սա իմ ուղտն է:

Յեւ վարդեն տարասկոնյան արևի, մարդկանց անմեղ սուտ ասելու վարժեցնող այդ գեղեցիկ արևի ազդեցութեան տակ, նա ավելացրեց, շոյելով ուղտի սապատը:

— Աղնիվ կենդանի յե... սրա աչքի առաջ եր, վոր յես սպանել եմ իմ բոլոր առյուծներին:

Այդ ասելով նա յերջանկութիւնից յերեսը կարմրած հըրամանատարի թեւը մտավ, և ուղտը յետևից, շրջապատված գլխարկի վորսորդներով, ժողովրդի կեցցենների մեջ — հանդարտ քայլերն ուղղեց դեպի Բաղբաբի տնակը, և հենց ճանապարհին սկսեց իր նշանավոր վորսորդութիւնների պատմութիւնը:

— Յերևակայեցեք, — ասում եր նա, — մի յերեկո Սահա-րայի խորքերում...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին դրվագ — Տարասկոնում

Բաղբաբի պարտեզը	7
Ընդհանուր ակնարկ յերջանիկ Տարասկոն քաղաքի վրա. դժբաղիքի վորսորդները	9
Վաչ, վաչ, վաչ: Յերջանիկ Տարասկոն քաղաքի վրա նեղված ակնարկի շարունակութիւնը	12
Նրանք	17
Յերբ Տարտարենն ուղեորվում եր դեպի ակումբ	21
Յերկու Տարտարենները	23
Յեւրոպացիները Շահայում: Բարձր վաճառականութիւն: Քաթարներ: Միթե Տարասկոնցի Տարտարենը խաբեբա յե: Միբաթ	26
Միտենի գազանանոցը: Ատլասյան լեռների առյուծը Տարասկոնում: — Ահեղի և հանդիսավոր տեսակցութիւն	28
Ուղեորութիւնից առաջ	36
Սրով կովեցեք, պարոններ, սրով... և վոչ գնդասեղով	37
Այն մասին, թե ինչ խոսվեց բաղբաբի տնակում	40
Ուղեորութիւն	42
Մարտիլի նավահանգիստը: Նավ, դեպի նավ	47

Յերկուրդ դրվագ — Թուրքի ախարում

Ծովի վրա: Ֆեսի հինգ դիրքերը: Յերկուրդ որդա յերեկոյան: Ոգնե-ցեք	53
Ի դէն, դէն	55
Դժմում Սերվանտեսին: Ժամանում: Ուր են «թուրքեր», «թուրքեր»	58
Հիան: Հիասթափութիւն	60
Առաջին դարանակալութիւն	63
Բո՛ււմ-բո՛ւմ	

Եւ առյուծի յերեւելը — Սարսափելի ճակատամարտ — Ճագարների ժա- մադրավայրը	66
Հանրակառքի, մավրիտանուհու և հասմիկի փնջի պատմութիւնը	69
Առլաս լեռների առյուծները, քնեցեք	72
Չերնոգորիայի Գրեդորի լիշխանը	73
Դու ինձ ասա քո հոր անունը, յետ քեզ կասեմ այս ծաղկի անունը	79
Սիդի Տարտրի, բեն Տարտրի	83

Յերբող դրվագ

Աքսորական դիւրիժանսը	93
Անցվոր փոքրիկ պարոնը	96
Առյուծների վանքը	100
Քարավանը ճանապարհին	102
Գիշերային դարանակալութիւն դափնեվարդի անտառում	108
Վերջապես	113
Աղետ աղետի յետեից	117
Տարակո՛ն. Տարակո՛ն	120

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0386477

1782